



Mededelingen van de Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel 51 no. 6

Deze Mededeling werd in verkorte vorm uitgesproken in de vergadering van de Afdeling Letterkunde, gehouden op 9 november 1987

J.C. BOOGMAN

Raadpensionaris L.P. van de Spiegel:  
een reformistisch-conservatieve pragmaticus  
en idealist

KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN  
NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ,  
AMSTERDAM/OXFORD/NEW YORK, 1988

ISBN 0-444-85696-x

---

Copyright van deze uitgave © 1988 Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende, behoudens de uitzonderingen bij de wet gesteld.

Druk: Casparie Heerhugowaard bv

## TER INLEIDING

Twee eeuwen geleden, in de herfst van het fameuze crisisjaar 1787, werd de Zeeuw Laurens Pieter van de Spiegel benoemd tot raadpensionaris van Holland. Deze benoeming was mogelijk gemaakt door een Pruisische militaire interventie die geleid had tot de roemloze ondergang van de patriottenbeweging. Van de Spiegel's ambtsperiode als Hollands raadpensionaris werd ruim zeven jaar later abrupt beëindigd tengevolge van wederom buitenlands militair geweld. In januari 1795 drong een Frans leger door tot in het hart van het land en die invasie had de ook alweer roemloze ondergang tot gevolg van de in de vorige eeuw nog zo geduchte Republiek der Verenigde Nederlanden. De erfstadhouder (hij zou de laatste blijken) vluchtte naar Engeland terwijl Holland's raadpensionaris (ook hij zou de laatste blijken) in de gevangenis terecht kwam. Na een gevangenschap van bijna vier jaar week Van de Spiegel in 1799, na de landing van Engelse en Russische troepen op de Hollandsche kust, heimelijk uit naar het buitenland teneinde het maar al te reële gevaar van een tweede arrestatie te ontlopen. Afgeleefd en afgetoed overleed hij in 1800 drieënzestig jaar oud in het Pruisische Lingen aan een beroerte.

Van de Spiegel's trieste laatste levensjaren vormen een pijnlijk contrast met zijn zo voorspoedig verlopen leven vóór die tijd, dat gekenmerkt wordt door een gestage stijging op de maatschappelijke en politieke ladder, culminerend in de schitterende benoeming in 1787.

De in 1737 in Middelburg geboren Laurens Pieter had zijn fraaie carrière voor een aanmerkelijk deel te danken aan eigen capaciteiten. Hij was immers geboren in een Middelburgs burgergezin en die afkomst maakte het zo al niet onmogelijk dan toch in veel gevallen heel moeilijk om opgenomen te worden in de politieke elite, de regentenstand. Een steuntje in de rug verschaftte hem ongetwijfeld de parentage van zijn moeder, die stamde uit een oud Middelburgs patriciërsgezicht (in de tweede helft van de 18de eeuw overigens wel op zijn retour): de Duvelaers. Na een studie in de rechten te Leiden wist Laurens Pieter in Goes echter stevig in het regentenzadel te komen door zijn huwelijk (in 1759) met de burgemeestersdochter Digna Johanna Ossewaarde. Sindsdien ging het in Goes semper crescendo: stadssecretaris (1759), raadslid (1760), schepen (1761), voor de eerste maal burgemeester (1769).<sup>1</sup> Toen hij ook in de kring van de staten in Middelburg een steeds belangrijker rol ging spelen, leverde hem dat in 1780 het secretarischap op van de staten van Zeeland, in 1785 gevolgd door zijn benoeming tot Zeeuws raadpensionaris. Twee jaren later benoemden de staten van Holland hem tot hun raadpensionaris en daarmee had hij de belangrijkste amb-

<sup>1</sup> Over de Goese jaren vooral het aardige boek van F. van Dijk, *Mr. Laurens Pieter van de Spiegel – Raad en burgemeester van Goes – De leerjaren van een staatsman* (Assen, 1963). Veel gegevens biedt natuurlijk ook de belangrijke, zij het wel wat chaotische bronnenpublicatie van G.W. Vreede, *Mr. Laurens Pieter van de Spiegel en zijne tijdgenooten (1737-1800)*, 4 dln. (Middelburg, 1874-1877).

telijke positie in de Republiek bereikt (het semi-monarchale erfstadhouder-schap uiteraard buiten beschouwing gelaten).

#### KARAKTERISTIEKE TREKKEN EN REPUTATIE

De staatsman Van de Spiegel was tevens een intellectueel, een geleerde zelfs, met een zeer brede belangstelling. Zo heeft hij zich serieus-wetenschappelijk verdiept in de geschiedenis, de rechtsgeleerdheid en de politieke wetenschap, de economie en de landhuishoudkunde, de theologie, de filosofie en de medische wetenschap.<sup>2</sup> Alleen over zijn opvattingen op het gebied van de godsdienst en de verlichting en over zijn activiteit als historicus wil ik hier een enkele opmerking maken (zijn politieke, economische en sociale denkbeelden zullen in de volgende paragraaf ter sprake komen).

Van de Spiegel is een gelovig man geweest van zeer gematigd orthodoxe overtuiging. Vooral in de moeilijke jaren van zijn Hollands raadpensionarischap en na de catastrofe van 1795 heeft hij kracht en troost geput uit zijn christelijk geloof. Een fervente afkeer van doctrinaire scherpslijperij, die in het algemeen zo typerend voor hem was, kenmerkt ook zijn geloofsopvatting. Als 'vriend van eene opregte en verstandige Practyk der godzaligheid' had hij een hartgrondige afkeer 'van huichelary, dweepery en bygeloof'.<sup>3</sup> In de ook in de 18de eeuw nog voortsmulende controverse tussen voetianen en coccejanen heeft hij duidelijk blijk gegeven van zijn voorkeur voor de meer 'liberale' richting van het coccejanisme.<sup>4</sup>

Zoals we ook hierna nog zullen zien, heeft de 18de-eeuwse verlichting Van de Spiegel diepgaand beïnvloed. Ook op het stuk van het geloof was dat onmiskenbaar het geval. Zo was zijn Godsbeeld rijkelijk eigentijds en zeker niet in alle opzichten in overeenstemming met de leer der Dordtse vaders. God noemt hij 'de wyze Bestuurder van het Heelal', 'de weldaadige Schepper die de edele vermogens der ziele, zonder onderscheid aan geringere en aan voor-naamere menschen heeft uitgedeeld'.<sup>5</sup>

In goed calvinistische geest achtte Van de Spiegel 'de inwendige verbetering van het hart der menschen' overigens problematisch, 'want menschen zullen altoos menschen blyven, dat is verdorven schepselen, die eenen hooger Invloed tot hunne inwendige verbetering noodig hebben'. Zedelijke verbetering van de menselijke samenleving was zijns inziens echter niet onmogelijk. In dat verband wijst hij in zijn belangrijke essay 'Over de verlich-

<sup>2</sup> Vgl. Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 491 n., 496 n., 500 n., 506 n., 510n.

<sup>3</sup> Van Dijk, *V.d.Sp.*, 131.

<sup>4</sup> *Ibidem.* – De coccejanen stelden de Schrift centraal, niet de belijdenisgeschriften. Zij legden dan ook meer de nadruk op de interpretatie van bijbelse teksten dan op de leer. De Leidse hoogleraar in de theologie J.W. Te Water (van afkomst een Zeeuw) heeft een vriend van Van de Spiegel meegedeeld 'weinig zulke kundige mannen in dat vak [de theologie] gevonden te hebben [als V.d.Sp.], byzonder in het verstaan en uitleggen van de H.S.'. (Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 491 n.)

<sup>5</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 526, 527, 529.

ting onzer eeuw' (november 1795) op 'de uitwendige *Volksverbetering*, welke een gevolg van de waare verlichting der Maatschappy behoorde te zyn, en voornaamelyk te bestaan in die deugdzaame hebbelykheden, welke tot het geluk der Maatschappy betrekking hebben, en onder dezelve telle ik, Vaderlandsliefde, behulpzaamheid, openbaare trouw, arbeidzaamheid, een geregeld huisbestuur, opvoeding en wat al meer tot bevordering van onderlingen welstand kan strekken'. Het slot van dit betoog staat echter weer in mineur. Van de Spiegel blijkt er namelijk van overtuigd 'dat (over het algemeen genomen) het tegenwoordig Geslacht, ondanks zyne vermeerdering van kennis, niet ryker geworden is in het bezit deezer Deugden, schoon de beschaafdheid wel eenige ingetogenheid, en verfyning van ondeugden hebbe medegebragt, waardoor ze zig agter een mom-aangezigt tragten te verbergen'.

Van de Spiegel's relatie met de verlichting was rijkelyk tweeslachtig. Volmondig erkent hij dat er onder invloed van de verlichting op het terrein van de wetenschap een opmerkelijke vooruitgang is geboekt: op het gebied van de astronomie, de geografie, de geschiedenis (hij blijkt bijvoorbeeld waardering te hebben voor Voltaire als geschiedschrijver), de medische wetenschap, de natuurkunde, de natuurlijke historie en de theologie. Ook het reformistische elan dat hij vooral na 1780 ten toon spreidt, lijkt wonderwel in overeenstemming met de hervormingsijver die zoveel adepten van de verlichting bezielde heeft.

Voorals één aspect van de verlichting heeft hij echter beschouwd als een zeer kwalijke uitwas: de verguizing van heel wat zijns inziens waardevolle tradities en van voorheen gezaghebbende autoriteiten op velerlei gebied heeft hij volstrekt verwerpelyk geacht. In zijn verhandeling over de verlichting laat hij zich dan ook met afschuw uit over 'de waanwysheid onzer Eeuw, waardoor men zig vleit, de oude Meesters niet noodig te hebben, maar slegts zyn eigen licht te moeten volgen'. Ook in een 'aanteekening' uit het jaar 1789 had hij zich al heel kritisch uitgelaten over de verlichting: 'De menschelyke kundigheden hebben veel gewonnen in uitgebreidheid; maar nog meerder verloren in diepte: weinigen zyn bekwaam of geven zig de moeite, tot het grondig onderzoek eener nieuwe stelling, maar, gelyk de Kinderen, grypt men naar al wat schittert en de inbeelding streelt'. In een andere notitie uit hetzelfde jaar slaakt hij de verzuchting: 'Wat zou het Menschdom gelukkiger zyn, indien men minder over het geluk geschreeven hadt'!

In zijn essay van 1795 rekest hij tevens grondig af met 'de waan, dat wy reeds het toppunt bereikt hebben, en de overdreeven lof dien men onze Eeuwe toezwaait'. We dienen hierbij te bedenken dat Van de Spiegel op wetenschappelyk terrein weliswaar vooruitgang heeft geconstateerd maar op het gebied van de literatuur en de kunst en op dat van de moraliteit (voor hem als moralist van cruciale betekenis) veeleer verval. Bij alle waardering die hij in sommige opzichten voor de verlichting aan de dag heeft gelegd, lijkt het me al bij al toch bezwaarlyk voor hem in het licht van de tegenstelling tussen 'Anciens et Modernes' een plaats in te ruimen in de gelederen van de modernisten. Trouwens ook zijn excessieve, typisch classicistische verering

voor de klassieke oudheid, waar we nog menig staaltje van te zien zullen krijgen, laat zich bijster slecht in overeenstemming brengen met een modernistische zienswijze. ‘Men moet... belyden’, schrijft hij in zijn essay over de verlichting, ‘dat wy in de meeste zaaken nog kinderen zyn in vergelyking van de Ouden, en dat wy maar even beginnen te spellen ’t gene zy leezen konden’.<sup>6</sup>

Als man van wetenschap heeft Van de Spiegel bovenal naam gemaakt als historicus. Evenals een Guizot en een Thorbecke kan ook hij tot de categorie staatsman-historicus worden gerekend. Van zijn bijdragen op historisch gebied wil ik hier alleen maar noemen zijn waardevolle studie over de ontwerpen van de unie van Utrecht (1778) en zijn hoofdwerk, eveneens gebaseerd op grondig archiefonderzoek, over de satisfactie van Goes en Zuid-Beveland in 1577 (1777), dat een eervolle plaats inneemt onder de 18de-eeuwse publikaties over de Nederlandse geschiedenis. Voor een professoraat in de geschiedenis of in de rechtsgeleerdheid (de rechtsgeschiedenis met name) had hij in zijn tijd zeker wel in aanmerking kunnen komen.

Het is wel interessant te constateren dat Van de Spiegel in de befaamde discussie over de motivering van de ‘opstand’ (ging het om de vrijheid, de privileges, of om de ware godsdienst?) geopteerd heeft voor het ‘haec libertatis ergo’, in overeenstemming dus met de zienswijze van de door hem zo hoog vereerde Hugo de Groot.

Van de Spiegel’s geschriften op historisch gebied behoren tot het genre van de zogenaamde pragmatische geschiedschrijving. Zijn publicistische arbeid was er dan ook in de eerste plaats op gericht ‘nuttig’ te zijn ‘aan ’t gemeene Vaderland’. Bij een andere gelegenheid schreef hij dat het er hem om te doen was geweest ‘der regtsgeleerdheid van ons Vaderland, eenigen dienst toe te brengen’. Door een zegswijze in het hem zo dierbare Latijn (met een kleine variatie) te citeren, heeft hij de essentie van zijn zienswijze eens heel pregnant weten aan te duiden: ‘Nisi utile est quod facias, stulta est gloria’.<sup>7</sup>

Het verleden was toen nog in hoge mate de bron van politieke inspiratie<sup>8</sup> en zeker in de Nederlandse republiek van de jaren 1760 en ’70 (trouwens ook daarna nog wel) was de politieke discussie voor een belangrijk deel gebaseerd op historische argumenten. Een grondige kennis van oude privileges en resoluties die in het politieke debat als precedenten konden gelden, was in de toenmalige staatkundige praktijk van wezenlijk belang.

<sup>6</sup> Over Van de Spiegel en de verlichting vooral diens in november 1795 geschreven verhandeling over de verlichting, ‘alleen tot Tydverkorting in myne gevangenis, en uit myn geheugen opgesteld’. (Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 483-527.) Voorts ‘Aanteekeningen van myn Ministerie in de Provintie van Holland en Westfriesland over de jaaren 1788, 1789, 1790’, ARA, archief V.d.Sp., nr. 326, f.120,123. – Een waardevolle moderne bijdrage over dit onderwerp biedt C. Ofringa, ‘Classicisme en Verlichting: Wagenaar, Stijl en Van de Spiegel over de Middeleeuwen’, in: H.B. Teunis en L. van Tongerloo (eds.), *Middeleeuwen tussen Erasmus en heden. Bundel aangeboden aan prof dr. F.W.N. Hugenholtz bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht* (Amsterdam/Dieren, 1986) 67-71.

<sup>7</sup> Zie Van Dijk, *V.d.Sp.*, 230.

<sup>8</sup> Vgl. A.J.C. Rüter, *Verleden en toekomst als bron van politieke inspiratie* (Haarlem, 1946).



Van de Spiegel beschikte over een in zijn tijd nauwelijks overtroffen kennis van de rechtshistorische fundamenten van het federale staatsbestel. Bovendien kon hij zich beroemen op zijn meesterschap in het schrijven van goed geformuleerde en gecomponeerde nota's en memories die vaak uitmunten door even heldere als grondige analyses. Die geschriften waar zijn rechtshistorische eruditie dus aan ten grondslag ligt, bleken in de politieke arena meermalen heel effectieve strijdmiddelen. Zo lijkt de conclusie zelfs gewettigd dat hij zijn briljante carrière voor een niet gering deel mee te danken had aan zijn excelleren als memorieschrijver.

Van jongs af had Van de Spiegel er een gewoonte van gemaakt 'uit lecture of invallende gedagten' notities op schrift te stellen over hem belangrijk en interessant voorkomende zaken van allerlei aard.<sup>9</sup> In een van 1791 daterend opstel over goed staatsmanschap poneerde hij dat een bewindsman zich op het te voeren beleid dient te bezinnen 'met de pen in de hand; hy moet zich nooit schamen een vlugtige idée op te schryven; naderhand werkt hy die uit, of verwerpt ze na beter inzien. Eene herziening van zulke, schoon de oppervlakkigste, invallen brengt ons dikwyls tot ontwerpen die van wezenlyke nuttigheid zyn'.<sup>10</sup>

Het schrijven van memories en verhandelingen, hetgeen hem snel en gemakkelijk afging, werd hem als het ware een tweede natuur. De talrijke, merendeels door Vreede gepubliceerde geschriften van deze aard, vertonen nogal eens classicistische trekken. Zo vallen er vrij wat staaltjes te signaleren van typisch classicistische ordenings- en rubriceringszucht. (Een wat ouderwets-classicistische indruk maken trouwens ook zijn esthetische appreciaties.<sup>11</sup>)

In het zoëven genoemde opstel van 1791 decreeteerde Van de Spiegel dat een staatsman 'een godsdienstig, eerlyk, regtvaardig en matig man behoort te zyn'. Maar bovendien dient deze te beschikken over 'vier onmisbare hoedanigheden: 1 *orde*, 2 *standvastigheid*, 3 *omzigtigheid*, 4 *werkzaamheid*'. De uitzonderlijke betekenis van 'orde' met zijn connotaties van discipline, zelfdiscipline en systeem wordt door de schrijver sterk beklemtoond. Onder het chapter *orde* brengt hij allereerst '*orde in zynen tyd*' ter sprake. De staatsman 'behoort zich, zooveel mogelyk, te gewennen aan een vaste verdeeling van zyn' tyd. De uren van zyn opstaan, zyn maaltyd, zyn naar bed gaan, zyne uitspanningen, behooren geregeld te zyn, en zyn gansche leeftyd moet gelyk de beweging van een horlogie zyn'. Vervolgens wijst onze docent op de nood-

<sup>9</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, I, Inleiding, 23 n.l.

<sup>10</sup> Ibidem, IV, 558.

<sup>11</sup> In de tijdens zijn gevangenschap in 1795 geschreven verhandeling 'Over de Verlichting onzer eeuw' getuigt Van de Spiegel van zijn immense bewondering voor de kunstwerken van de oudheid die 'de modellen blyven voor de verlichting der volgende geslagten'. De schilderkunst van de 16de en de 17de eeuw slaat hij hoger aan dan die van zijn eigen tijd en in dat verband noemt hij de namen van 'Meesters' als Michel Angelo, Raphaël, Correggio, Rubens en Van Dyck. Op het lijstje van deze oprechte vaderlander schitteren de grote Noordnederlandse schilders van de 17de eeuw dus door hun afwezigheid. (Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 514.)

zaak orde te ‘*hebben in zyne papieren*’ om daarna ‘*orde in ’t hoofd*’ aan te prijzen, ‘dat is, een zekere methode van de zaken in te zien, van alle zyden te examineren, en een zekere rangschikking zyner denkbeelden, zoowel in de bevatting als in de voorstelling; – doch dit wordt meer door de ondervinding verkregen, dan door regels geleerd’. Van de Spiegel laat hier een dringende aanbeveling op volgen om goede geschriften te lezen, vooral uit de oudheid. Van het grootste nut acht hij de redevoeringen van Cicero ‘waarin zulk een wonderlyke orde en samenhang van denkbeelden gevonden wordt, niettegenstaande de menigte van gezigtspunten’.

De orde-lessen worden besloten met wijze raadgevingen over ‘*orde in het werk*’: de staatsman moet op een verstandige wijze kunnen delegeren; hij dient vervolgens ‘*maar één ding te gelyk te doen*’, zoals Johan de Witt al had aanbevolen (*ago quod ago*), en tenslotte moet hij ‘niemand permitteren, hem meerder tyd af te nemen, dan noodig is...’<sup>12</sup>

Van de Spiegel’s brieven en verhandelingen hebben soms wat braafkeurigs en afgemetens. Het zijn de pennevruchten van een gereserveerde en vooral doodernstige man die met een keur van doorgaans goede argumenten zijn weloverwogen standpunten weet te staven. In de partijstrijd van de jaren tachtig dringt hij door middel van zijn serieus-onderrichtende vertogen tot nut van ’t algemeen tevens herhaaldelijk met heilige ernst aan op redelijkheid, bedachtzaamheid en gematigdheid.

De Fouw heeft er terecht op gewezen dat Van de Spiegel soms een wat schoolmeesterachtige indruk maakt wanneer hij op de onderrichtende toer gaat.<sup>13</sup> In datzelfde vlak ligt ook zijn wel eens wat pietluttige ijver om de puntjes op de i te zetten. Het zal ons dan ook niet verbazen dat zijn zo degelijke en serieuze proza niet of nauwelijks gekruid is met ingrediënten als humor en ironie. Het contrast tussen zijn schrijfstijl en die van de Engelse gezant Sir James Harris, zijn bondgenoot in de strijd tegen de patriotten, is wel heel opmerkelijk. In zijn van leven tintelende diplomatieke rapportage<sup>14</sup> laat de Engelsman zich nauwelijks een kans ontglippen om soms vrij ongegeneerd situaties en personen op ironische of sarcastische wijze te typeren en op de hak te nemen.

Het door Pieter Oets geschilderde salonportret van Van de Spiegel<sup>15</sup> geeft een goede indruk van zijn persoonlijkheid en lijkt het bovenstaande te bevestigen. Op dit portret kijkt hij ons met zijn heldere blauwe ogen ernstig en onderzoekend aan, misschien zelfs wel ietwat afwerend en argwanend. We worden hier geconfronteerd met een gereserveerd, wat streng heer die niet met zich laat spotten. Dit personage, heel eenvoudig gekleed, moet kennelijk niets hebben van opsmuk en tierelantijnen, in letterlijke noch in figuurlijke

<sup>12</sup> Ibidem, IV, 552-555.

<sup>13</sup> A. de Fouw jr., *Onbekende raadpensionarissen* (’s-Gravenhage, 1946) 167.

<sup>14</sup> Zie James Harris 1st Earl of Malmesbury, *Diaries and Correspondence*, 4 dln. (2de dr. Londen, 1845).

<sup>15</sup> Vgl. Van Dijk, *V.d.Sp.*, 226.

zin. Nog afgezien van zijn kledij zou zijn ‘physionomie spirituelle’, waar een dochter van spreekt, ons kunnen doen denken aan een introverte intellectueel, een filosoof of misschien eerder nog een predikant met wetenschappelijke belangstelling.<sup>16</sup> De doordringende ogen en vooral de krachtige, strak gesloten mond schijnen echter tevens te wijzen in de richting van een energieke, vastberaden man van de daad, bijvoorbeeld een veldheer-strateeg of een staatsman.

Volgens het geschreven portret van zijn dochter was Van de Spiegel tamen groot van postuur. Zijn gezondheid liet zeer te wensen over en in dat verband wijst zij nog in het bijzonder op ‘crampe à la tête dont il souffrit cruellement’.<sup>17</sup>

De gemakkelijke, vanzelfsprekende allure van een aristocratische man van de wereld heeft Van de Spiegel zich nooit eigen kunnen (en stellig ook niet willen) maken. Vooral in de ogen van een dergelijk groot heer moest hij wel een wat stijve en houderige indruk maken. De Pruisische gezant von Alvensleben heeft zich op dit punt heel expliciet uitgelaten. Ook Van de Spiegel’s uiterlijke verschijning moest het bij deze diplomaat ontgelden. Dat de raadpensionaris eenvoudig was gekleed wilde von Alvensleben wel door de vingers zien, maar waarom moest hij er bovendien zo onverzorgd en smakeloos uitzien? Hij leek wel wat op een kandidaat in de theologie. De opmerking die de Pruis hierop laat volgen, maakt echter veel goed: zodra het met Van de Spiegel tot een serieus gesprek komt, blijkt het dat men te doen heeft met ‘un homme profond’.<sup>18</sup>

In een kleine kring van familieleden en vrienden kwam Van de Spiegel het best tot zijn recht. Een jongere vriend<sup>19</sup> vond hem thuis te midden van vrouw en talrijke kinderen<sup>20</sup> ‘steeds vriendelyk en opgeruimd, byzonder met zyne uitmuntende Echtgenoot’.<sup>21</sup> In zo’n klein gezelschap, trouwens ook in een gesprek onder vier ogen, kwam hij vaak spontaner, dus minder geremd en gereserveerd, voor de dag dan in geschrifte. Hij kon dan ook met grapjes en spotternij uit de hoek komen en bovendien wist hij waardering op te brengen voor een snedige replek.<sup>22</sup>

<sup>16</sup> Deze dochter, Anna Maria barones van Heeckeren van Molecaten, beschrijft haar vader aldus: ‘il avait les yeux bleus mais vifs et pénétrants, la physionomie spirituelle mais quelquefois sévère, et l’aspect vénérable, surtout vers la fin de sa vie’. (Vreede, *V.d.Sp.*, I, 34.)

<sup>17</sup> Ibidem. – Het lijkt me niet onwaarschijnlijk dat hij geleden heeft aan migraine. In tijden van spanning en crisis werd hij naar het schijnt in het bijzonder belaagd door zijn kwaal.

<sup>18</sup> Vgl. Van Dijk, *V.d.Sp.*, 229.

<sup>19</sup> Deze jongere vriend was Mr. B.P. van Wesele Scholten, pensionaris van Schiedam en later van Delft, die de raadpensionaris ‘mynen politieken Mentor en Maecenas’ heeft genoemd. Scholten heeft Van de Spiegel in de staten van Holland bekwaam en trouw terzijde gestaan. Bij zijn verhoor noemde Van de Spiegel Scholten zijn ‘rechte hand...’, die werkte zeer netjes en nauwkeurig’. (Vreede, *V.d.Sp.*, I, 14; IV, Inleiding, 5.)

<sup>20</sup> In het gezin Van de Spiegel werden niet minder dan zestien kinderen geboren. Toen de vader stierf, waren er nog elf in leven, vijf zoons en zes dochters. (Vreede, *V.d.Sp.*, I, 34.)

<sup>21</sup> Ibidem, IV, Inleiding, 5.

<sup>22</sup> Ibidem, I, 34; IV, Inleiding, 5.

Ook gesprekken met buitenlandse diplomaten gingen Van de Spiegel doorgaans goed af. Bij dergelijke gelegenheden gaf hij bovendien blijk van een opmerkelijke mensenkennis en wist hij zijn gesprekspartners door de juiste toon te treffen in de door hem gewenste zin te beïnvloeden.<sup>23</sup> Ik zou hier alvast willen opmerken dat deze raadpensionaris zich met name op het terrein van het buitenlands beleid een staatsman van formaat heeft getoond. Daar dient nog aan te worden toegevoegd dat hij zich als praktiserend politicus op dit terrein, evenmin als zijn illustere voorganger De Witt indertijd,<sup>24</sup> allerminst als een braverik heeft doen kennen. Wanneer hem dat uit een oogpunt van 'raison d'état' noodzakelijk voorkwam, zag hij er bepaald niet tegenop zich van toenmaals gangbare praktijken te bedienen die niet altijd even gemakkelijk door de beugel konden van het burgerlijk fatsoen.

Van de Spiegel is overigens terecht geprezen om zijn rechtschapen karakter. Ook van vleierij en hielenlikkerij had deze republikein van de oude stempel een hartgrondige afkeer.<sup>25</sup> Toen hem bij zijn verhoor in 1795 vragen werden gesteld over Willem V, getuigden zijn uitlatingen over de prins bovendien van generositeit.<sup>26</sup> Wij dienen hierbij immers te bedenken dat hij met de stadhouder nooit op echt vertrouwelijke voet had gestaan en deze hem in zijn politieke leven bovendien heel wat last had bezorgd. Ook wist hij maar al te goed dat hij zijn benoeming in 1787 niet zozeer aan Willem V had te danken als wel aan prinses Wilhelmina en de Engelse gezant Harris. Kennelijk heeft hij het echter beneden zijn waardigheid geacht de schijn te wekken zichzelf te willen disculperen door af te geven op de prins en zodoende tevens bij de nieuwe machthebbers in het gevlj te komen. Van de Spiegel dient trouwens niet alleen getypeerd te worden als een rechtschapen mens, als een man van karakter, maar ongetwijfeld eveneens als een vast-

<sup>23</sup> Zie b.v. hierna blz. 78.

<sup>24</sup> Vgl. J.C. Boogman, 'De raison d'état-politicus Johan de Witt', in: *Van Spel en Spelers* ('s-Gravenhage, 1982) 182.

<sup>25</sup> Zie b.v. Vreede, *V.d.Sp.*, IV, Inleiding, 5, 6.

<sup>26</sup> 'De Prins [aldus Van de Spiegel] heeft geen active couragie; maar eene passive; hij is lang niet Engelschgezind. Hij is geruineerd, spreekt groot van zijne bezittingen; maar ik wist wel beter. Hij kent geen geld, noch financiële operatien; hij heeft geen duit in de Engelsche fondsen, hij heeft weinig contanten gehad... De Prins was een indechiffabel karakter, had veel goeds, eene prodigieuse memorie, en een zeer schoon oordeel, maar vacillant in zijne besluiten. De Prins verstond de form onzer Regering veel beter dan de meeste Regenten'. (Vreede, *V.d.Sp.*, I, 4, 5.) – Over prinses Wilhelmina heeft Van de Spiegel zich na zijn gevangenneming veel negatiever uitgelaten: 'Zij had geen hart voor hare dienaren; zij zou ons allen, ook mij, zonder eenige aandoening, hebben zien ophangen'. Het heeft Van de Spiegel bij alle verplichtingen die hij aan haar had, ook kennelijk dwars gezeten dat de prinses 'sterk geporteerd' was voor J.C. van der Hoop, fiscaal van de Amsterdamse admiraliteit, in zijn ogen 'een brouillon' en 'een beuling' (knoeier). (Vreede, *V.d.Sp.*, I, 13-16.) Heeft Van de Spiegel zich ten aanzien van Van der Hoop niet door een te sterk gevoel van antipathie laten meeslepen? Deze orangist, die deel uitmaakte van de Amsterdamse groepering rondom burgemeester Rendorp, zou zich later als minister van marine (1815(1813)-1825) bepaald verdienstelijk maken. – Heel interessant ook de uitlatingen van Van de Spiegel over de erfprins, de latere koning Willem I. (Vreede, *V.d.Sp.*, I, 17vlg.)

beraden, krachtige persoonlijkheid.<sup>27</sup> Deze bewering kan met heel wat 'feiten' worden gestaafd. Ik meen hier echter te kunnen volstaan met te wijzen op het bijzonder kordate optreden van de veertienjarige Laurens Pieter vlak voor het sterven van zijn moeder,<sup>28</sup> op de uitbundige lof die de zeer energieke Engelse gezant Harris Van de Spiegel tijdens de crisisjaren 1785-'87 heeft toegezwaid<sup>29</sup> en op diens even waardige als kloeke houding bij de naderende ondergang van de oude republiek, die zo gunstig afstak bij Willem V's defaitisme.<sup>30</sup>

Als 'minister' bleek Van de Spiegel een voortvarende harde werker die zijn bestuurstaken zo efficiënt en methodisch mogelijk trachtte te vervullen. Zijn ambtelijke bezigheden verrichtte hij in de regel met veel animo, want die waren de lust van zijn leven. Zo noteerde hij in 1771: '... voor hen die aan de *affaires* overgegeven zyn, maken deze hun vermaak uit'.<sup>31</sup>

Bij een conservatief politicus als Van de Spiegel stonden waarden en begrippen als traditie, continuïteit en legaliteit hoog aangeschreven. Tegenover het radicalisme van zijn tijd dat met zoveel van wat hem dierbaar was korte metten wilde maken, stond hij dan ook volstrekt afwijzend. Uitermate allergisch was hij voor rechtlijnig revolutionair doctrinarisme dat, meende hij, als vanzelf tendeerde naar allerlei vormen van geestelijke en morele verdwazing en hij verfoeide de daarmee gepaard gaande felle partijstrijd die zou kunnen uitlopen op een verderfelijke burgeroorlog. In zijn *Nadenking*, een terugblik op de jaren 1787-1795, klinkt het als een 'cri de coeur': 'Alle wanorde, haatelijkheden, geweldenarijen, tegen personen, of goederen, uit hoofde van zweevende Partijenschappen, heb ik gehaat, verfoeid, en met al wat ik vermogt tegengegaan...'<sup>32</sup>

<sup>27</sup> Ik ben het dan ook beslist oneens met het oordeel van A.J. van der Meulen. In zijn overigens in menig opzicht verdienstelijke dissertatie vraagt deze zich af: 'Een man als hij [Van de Spiegel], in alles zoo zwak, zoo wars van wat naar 'optreden' zweemde, zou zoo'n ver strekkend plan gehad hebben?' (A.J. van der Meulen, *Studies over het ministerie Van de Spiegel* (Leiden, 1905) 208 n.l.) Over het verstrekkende plan: hierna blz. 67 vlg.

<sup>28</sup> Een paar uren voor het overlijden van zijn moeder heeft de veertienjarige zoon haar een door hemzelf geschreven akte laten ondertekenen teneinde te voorkomen dat het huishouden na moeder's dood zou worden ontbonden. (Vreede, *V.d.Sp.*, I, Inleiding, 9.)

<sup>29</sup> De Engelse gezant heeft zich herhaaldelijk smalend uitgelaten over de vele defaitistische orangisten die in de jaren 1785-'87 de kat uit de boom keken en geen kleur durfden bekennen. Voor Van de Spiegel had hij alleen maar lof. Zo schreef Harris 25 juli 1786 naar Londen: 'He is the only man who has a head equal to the conception of great ideas, and whose energy and courage increase with the pressure and difficulties of the moment, let them be ever so great. The others require perpetual driving, and I tremble lest they should fail at the pinch'. Begin juni '86 had hij de Zeeuwse raadpensionaris genoemd 'the only man the Patriots dread, the only one the other side *universally* acknowledge as *superior* to them all'. (Harris, *Diaries and Correspondence*, II, 156 vlg., 168.)

<sup>30</sup> Zie b.v. hierna blz. 89.

<sup>31</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, I, Inleiding, 23.

<sup>32</sup> *Nadenking van eenen staatsman wegens zijn ministerie in Holland* (z.pl., 1800)8. De *Nadenking* is 'Geschreven in de Maand Julij 1795. Zijnde in de zesde maand mijner gevangenis'. – Ook bij Van de Spiegel kunnen we constateren dat zijn niet of nauwelijks reflexieve traditionalisme zich ont-

Van de Spiegel's eigen beleid werd doorgaans gekenmerkt door omzichtigheid en gematigdheid. Deze pur sang pragmaticus (naar het schijnt) was ervan overtuigd dat het vinden van redelijke compromissen een noodzakelijke voorwaarde was voor het draaglijk functioneren van het Nederlandse federale bestel. In het toepassen van de beproefde oudvaderlandse tactiek van het schikken en plooiën heeft hij zich bepaald een grootmeester getoond. Hij bleek overigens wel van mening dat daarbij een bepaalde grens onder geen beding overschreden mocht worden: als het erom gaat 'te zeggen *wat regt is*, valt er geen plooiën'.<sup>33</sup>

Toch is er met onze zo redelijke en gematigde schikker en plooiër een enkele keer wat merkwaardigs aan de hand geweest. Zoals we nog zullen zien, heeft hij in netelige crisissituaties de knoop een paar maal uiterst resoluut willen doorhakken. Opmerkelijk is het ook dat hij zich daarbij blijkbaar niet al te zeer bekreunde om de kloof die er gaapte tussen de gewaagde oplossing die hem voor ogen stond, en tevoren door hem ingenomen standpunten. Het komt me voor dat de Nederlandse historici voor dit aspect niet of nauwelijks oog hebben gehad<sup>34</sup> en trouwens ook zijn republikeins idealisme en elan onvoldoende hebben onderkend.

Hiermede zijn we beland bij de geschiedschrijving over Van de Spiegel waarover ik ter afsluiting van deze paragraaf nog een enkele opmerking wil maken. Het lijkt me nauwelijks twijfelachtig dat het oordeel over deze raadpensionaris nogal eens is meebepaald door het failliet van 1795. Beschouwd uit teleologisch gezichtspunt, en daar hebben veel historici zich maar bezwaarlijk aan kunnen ontworstelen,<sup>35</sup> moest er wel wat mis zijn geweest met een staatsman die het tegen een triomferende tijdgeest zo smadelijk had moeten afleggen.

Wanneer we de dithyramben van G.W. Vreede, de nogal eens tot overdrijving geneigde conservatieve enthousiast, buiten beschouwing laten, kun-

wikkeld heeft tot een bewust traditionalisme, tot conservatisme. Volgens Karl Mannheim (zie blz. 70 n. 179) was de bedreiging van het traditionalistische levenspatroon op het eind van de 18de eeuw zo totaal dat het traditionalisme zich toen pas van zichzelf bewust ging worden. Toen kwam het in Europa voor het eerst op betrekkelijk grote schaal tot rationalisering van het traditionalisme, tot theorievorming; het conservatisme ging zich toen als bewuste levenshouding, als denkstijl, als wereldbeschouwing, als ideologie in de geschiedenis manifesteren. In een essay over het conservatisme schreef ik in 1975 dat mensen als Elie Luzac, Adriaan Kluit, Rijklof Michaël van Goens en Gijsbert Karel van Hogendorp in Nederland tot reacties kwamen op wat zij veroordeelden als onverantwoordelijke, modieuze nieuwlichterij. Die reacties zouden beschouwd moeten worden als de eerste uitingen van een wereldbeschouwelijk Nederlands conservatisme. (Vgl. Boogman, *Van Spel en Spelers*, 40.) Het lijkt me nu (1987) niet twijfelachtig dat ook de naam van Van de Spiegel moet worden toegevoegd aan de namen van het bovengenoemde viertal.

<sup>33</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, II, 104.

<sup>34</sup> Typerend bijvoorbeeld het oordeel van De Fouw: 'Als omzichtig, 'bedaard' staatsman zullen we Van de Spiegel *steeds* ontmoeten' (cursiv. 'steeds' door J.C.B.). (De Fouw, *Onbekende raadpensionarissen*, 188.)

<sup>35</sup> Nader over de teleologische beschouwingwijze: Boogman, *Van Spel en Spelers*, 4vlg.

nen we constateren dat de opinies over Van de Spiegel van latere, wat evenwichtiger historici over het algemeen heel aardig overeenstemmen. Enerzijds prijzen ze zijn bekwaamheid als regeerder en bestuurder, alsook zijn rechtshedenheid, ijver en toewijding, maar anderzijds laten ze zich min of meer misprijzend uit over zijn conservatieve geesteshouding die het hem onmogelijk had gemaakt adequaat te reageren op de eisen en uitdagingen van een nieuwe tijd. Colenbrander spreekt in verband hiermee tevens van 'onderschatting veelal van de kracht van ideale drijfveeren' en hij besluit zijn karakteristiek met het verdict: 'geen lenigheid genoeg en te weinig verbeeldingskracht'.<sup>36</sup> Japikse's oordeel lijkt hierop aan te sluiten: 'In het algemeen was hij niet breed van inzicht; hij had, als Fagel en Heinsius, een voortreffelijk minister van een leidend vorst kunnen zijn'.<sup>37</sup> Geyl acht de raadpensionaris 'met al zijn bekwaamheid... toch ook inderdaad tezeer in de oude vormen vastgeroest',<sup>38</sup> terwijl De Fouw hem bestempelt als 'een conservatief zonder mogelijkheid tot inkeer'.<sup>39</sup> De Wit tenslotte laat een wat afwijkend geluid horen door niet zozeer Van de Spiegel's conservatisme te beklemtonen als wel diens opportunisme: hij noemt hem 'een politicus, drijvend op de stroom der gebeurtenissen'.<sup>40</sup> Bij een beoordeling van de raadpensionaris zullen we zeker ook deze laatste zienswijze in onze beschouwingen moeten betrekken. Maar voor we aan een slotbeschouwing toe zijn dienen we eerst nog aandacht te besteden aan 's mans politieke, economische en sociale opvattingen en vervolgens aan zijn verrichtingen als staatsman in de jaren 1780 en '90.

#### POLITIEKE, ECONOMISCHE EN SOCIALE OPVATTINGEN

Wanneer we Van de Spiegel (met name vóór 1780) in het grote geheel van de 18de-eeuwse politieke theorieën zouden willen situeren, dan schijnt het voor de hand te liggen voor hem (evenals trouwens voor Van Hogendorp in zijn jonge jaren) een plaatsje in te ruimen in de categorie van het verlicht-conservatieve aristocratische waarvan Montesquieu de grote voorman is geweest.<sup>41</sup> Het verkleinwoord 'plaatsje' lijkt verantwoord, zeker uit 20ste-

<sup>36</sup> H.T. Colenbrander (ed.), *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*, I (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, I, 's-Gravenhage, 1905) 126.

<sup>37</sup> I.H. Gosses en N. Japikse, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland* (2de dr., 's-Gravenhage, 1927) 689.

<sup>38</sup> P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse Stam*, III, 1751-1798 (Amsterdam, Antwerpen, 1959) 188.

<sup>39</sup> De Fouw, *Onbekende raadpensionarissen*, 170. – Op een andere plaats (blz. 192) maakt hij echter de opmerking: 'Toch had hij veel frissche gedachten, niet het minst op economisch gebied'.

<sup>40</sup> H.E. de Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland 1780-1848* (Heerlen, 1965) 48. – Robert Fruin heeft overigens al veel eerder tamelijk onverholen gezinspeeld op Van de Spiegel's opportunisme. Zie hierna blz. 20. – Over De Wit ook hierna blz. 18 n. 45.

<sup>41</sup> Vgl. H. van der Hoeven, *Gijsbert Karel van Hogendorp conservatief of liberaal?* (Groningen, 1976) 12 vlg.



Portret van Mr. Laurens Pieter van de Spiegel, naar een schilderij van Pieter Oets. Rijksmuseum, in bruikleen van de eigenaar, Jhr. Mr. D. J. P. Hoeufft te Dordrecht.



eeuws gezichtspunt. De essentie van Van de Spiegel's politiek-theoretische zienswijze moet ons immers wel tamelijk onbeduidend voorkomen: door en door traditionalistisch en derhalve in hoge mate onorigineel. Onze Zeeuws-Hollandse politieke 'theoreticus' zou zich van zo'n oordeel overigens niet al te veel hebben aangetrokken: het verleden had voor hem nog zulk een normatieve waarde dat het door ons doorgaans als pejoratief opgevatte woord traditionalisme voor hem een positieve betekenis had.

Van de Spiegel's in onze ogen zo curieuze conceptie van de volkssoevereiniteit en wat daarmee samenhangt kan in het raam van de Hollands-staatsgezinde traditie inderdaad bogen op een respectabele ouderdom. Hijzelf verwijst immers uitdrukkelijk naar de befaamde 'Deductie' van de staten van Holland, François Vranck's 'Corte Verthooinge' van 1587, waarin betoogd was dat 'd'exercitie van de souverainiteyt' weliswaar berustte bij de gewestelijke staten, maar dat die staten 'de ghemeenten representeren, ofte om eygentlicker te spreken', het volk zelf.<sup>42</sup> De theorie van Vranck was in de 17de eeuw met name door Grotius verder ontwikkeld, terwijl ze in de eerste helft van de 18de eeuw door de orthodox-staatsgezinde Tholense regent Lieven de Beaufort in een modicus jasje was gestoken van waarlijk eigentijdse (verlicht-18de-eeuwse) snit. Diens in 1737 gepubliceerde 'Verhandeling van de vryheit in den burgerstaat', een lofrede op het politieke bestel van de Republiek van (volgens Geyl) niet altijd even zuiver allooi,<sup>43</sup> bevatte volgens Van de Spiegel 'veel schoone en op onse dagen seer applicabele saeken'.<sup>44</sup>

De Beaufort's (en trouwens ook Vranck's) overtuiging dat 'de gantsche oppermacht in den boesem van het Volk' berust, wordt gedeeld door Van de Spiegel. De ook door hem zo grootmoedig aan het volk toebedeelde soevereiniteit was echter niet veel meer dan een uitzonderlijk fraai ogende lege huls. De 'exercitie' van de volkssoevereiniteit, dat wil dus zeggen de reële macht, was immers uitsluitend in handen van de representanten van het volk, de regenten. Volgens Van de Spiegel heeft het volk niet de vrije beschikking over zijn 'eigendom', de regering, omdat 'daar een servituit op ligt'. Hij doelt daarmee op 'de pacta conventa...', dat zyn by ons de Privilegien, de Grondwetten' waardoor de macht van de regenten wordt bepaald. 'Deeze grondwetten worden door een expres consent van 't Volk of een langduurig gebruik heilig en onschendbaar'. Alleen wanneer 'de vrugtgebruikers van de Souverainiteyt' zich in strijd met de 'pacta conventa' aan machtsmisbruik schuldig maken, kunnen ze als de 'ordinaire Justitie' in gebreke blijft 'door het Volks zelfs... worden gecorrigeerd, afgezet, jaa gestraft'. Het zou echter

<sup>42</sup> Vgl. P. Geyl, 'De interpretatie der Deductie van 1587', in: *Studies en Strijdschriften* (Groningen, 1958) 53, 55. – Bij volk dienen we hier overigens wel in eerste instantie te denken aan de gekwalificeerde burgers, de zogenaamde politieke natie.

<sup>43</sup> Zie Geyl, *Ned. Stam*, II, 312 vlg. – Velema relativeert terecht de moralistische veroordeling van De Beaufort's politieke gedrag en geeft een grondige analyse van diens belangwekkende 'Verhandeling'. (W.R.E. Velema, 'God, de deugd en de oude constitutie. Politieke talen in de eerste helft van de achttiende eeuw', *B.M.G.N.*, 102 (1987) 476 vlg.)

<sup>44</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, I, 168.

onjuist zijn hieruit af te leiden dat de regenten ‘van al hunne daaden en advisen’ verantwoording verschuldigd zijn aan het volk en dat ‘het Volk (gelyk sommige hedendaagsche Schryvers zig uitdrukken) een alvermogen bezit, om de Regeering naar willekeur te veranderen, schoon de Regenten zig aan geen excessen hebben te buiten gegaan’. Van de door veel nieuwlichters gestelde eis dat de regenten dienen te gehoorzamen aan de ‘Volksstem’, wil Van de Spiegel natuurlijk ook niets weten. De regenten hebben immers allereerst de verplichting ‘te oordeelen, of de *Volksstem* goed of kwaad is’.

De teugels van het bewind kunnen vanzelfsprekend niet aan het volk zelf worden toevertrouwd: dat zou enkel maar leiden tot chaos en willekeur. ‘Een Volk, dat zyn Regeerders naar willekeur afzet, is als de passagiers die de Stuurlieden van het schip over boord smyten’. Met het volk dient men dan ook om te gaan ‘als met kinderen: hun aandacht met geweld van eene zaak af te trekken is onmogelyk, men moet die aandacht voorzigtig afleiden op andere objecten die minder schadelyk zyn’. Het verbaast ons niet dat Van de Spiegel zich in deze discussie tevens heeft bediend van een bij hem zo zwaarwegend argument als de traditie. ‘Van de oudste tyden af is er in de Nederlandse gewesten ‘een regeering der voornaamsten geweest, waarvan de Landsheer het hoofd was, en de Souverainiteit verbeeldde, maar na het eindigen der Vorstelyke Regeering zyn de voornaamsten alleen de Regeerders gebleven’.<sup>45</sup>

Toen Zeeland in het begin van de jaren 1770 in een hevig conflict geraakte met de zes overige gewesten, heeft Van de Spiegel in Middelburg bij het verzet tegen Den Haag heel energiek het voortouw genomen. De eigenlijke oorzaak van het conflict was gelegen in de gestadige economische achteruitgang van Zeeland, op grond waarvan de Zeeuwse staten met klem aandrongen op verlichting van de financiële verplichtingen van hun gewest tegenover de generaliteit. De animo van de zes ‘bondgenoten’ om Zeeland ter wille te zijn bleek begrijpelijk genoeg niet al te groot. In elk geval stelden zij de eis dat Zeeland zijn financieel onvermogen eerst diende aan te tonen door inzage te geven in zijn financiële huishouding. Toen de Zeeuwse heren dit pertinent weigerden, werden zij geconfronteerd met een Haagse ‘bezending’ (bestaande uit gedeputeerden ter generaliteit en leden van de raad van

<sup>45</sup> Voor het voorgaande: *ibidem*, II, 66, 415-417, 420 vlg., 425, 516. – De Wit slaat de plank lelijk mis als hij beweert dat Van de Spiegel als ambteloos burger (dus na 1795) een aanhanger is geweest ‘van de leer der volkssoevereiniteit’ en daarvóór, ‘door zijn huwelijk met een regentendochter tot pensionaris van Zeeland opgeklommen, ... de Statensouvereiniteit’ heeft verdedigd. (De Wit, *Aristocratie en democratie*, 48.) Zowel in zijn Zeeuwse periode als in de jaren daarna is Van de Spiegel een voorstander geweest van de volkssoevereiniteit, maar dan wel in combinatie met zijn representatie-conceptie: de regenten in stadsregeringen en provinciale staten als de representanten van het soevereine volk. Een aanhanger van de statensouvereiniteit is hij dus nooit geweest. Mogelijk heeft De Wit die verward met de gewestelijke soevereiniteit, die in mijn tekst hierna ter sprake zal komen. Vermoedelijk heeft De Wit zich in dezen wat te zeer laten meeslepen door zijn neiging om Van de Spiegel’s opportunistische te beklemtonen (zie hiervóór blz. 15).

state) die in april 1771 'na een onvruchtbaar verblijf van 13 weken' te Middelburg onverrichter zake naar Den Haag terugkeerde. Ten einde raad wendden de staten-generaal zich tenslotte tot de erfstadhouder met het verzoek om een arbitrale beslissing. Diens 'decisie' van 30 oktober 1771, door Zeeland overigens slechts schoorvoetend en onder voorbehoud aanvaard, bezorgde de Zeeuwen voorlopig inderdaad enige financiële verlichting.

Van de Spiegel heeft toen niet alleen in Goes en Middelburg krachtig leiding gegeven aan de Zeeuwse oppositie tegen Den Haag, maar hij heeft tevens gepoogd de publieke opinie in den lande te beïnvloeden door een anonieme publikatie: de begin 1771 te Amsterdam verschenen *Brief van een Heer uit Gelderland, aan een zyner Vrienden in Zeelant*. De conclusie van dit vertoog is vervat in de these 'dat een Souveraine Staet, hoedanig Zeelant is, aen geen decisie van een derden kan overlaeten de bepaeling van het geen zy doen of presteeren moet, zonder af te gaan van een der edelste deelen der opperste Magt, naementlyk, het regt over de goederen en bezittingen der Ingezeeten'.<sup>46</sup>

Van de Spiegel heeft in deze jaren dus op de bres gestaan voor de zaak van de gewestelijke soevereiniteit. Hij heeft zich toentertijd trouwens tevens opgeworpen als kampioen van het stedelijk zelfbeschikkingsrecht (met name dat van Goes tegenover de staten van Zeeland).<sup>47</sup> Hij moet het dan ook wel eens zijn geweest met de uitspraak van een toenmalig geestverwant dat de Staat der Verenigde Nederlanden beschouwd diende te worden als 'ene vrye Republicq, in welke elke Provincie niet alleen, maar zelfs elke Stad in 't byzonder, ene souverainiteit op zig zelfs uitmaakt'.<sup>48</sup>

Robert Fruin heeft zich nogal ongenadig uitgelaten over Van de Spiegel's particularistische houding in het geschil met de generaliteit. Onpartijdig beschouwd, aldus Fruin, hadden 'Van de Spiegel en de provincie, wier advocaat hij is' het gelijk bepaald niet aan hun kant. 'Waar wilde het met de Unie heen, indien een provincie haar financiën eigendunkelijk bederven kon, en dan, op grond van onvermogen om het verschuldigde te betalen, een deel van haar lasten op de schouders der bondgenooten schuiven mocht, zonder haar beheer te verbeteren of de belasting harer ingezetenen te verzwaren'. Bovendien acht Fruin het door Van de Spiegel in dezen ingenomen

<sup>46</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, I, 156. – Uit een aantekening van de schrijver weten we dat hij 'den styl en de spellinge' met opzet heeft veranderd 'om zooveel te meer onkenbaar te blijven'. (Ibidem, I, 154.)

<sup>47</sup> Zie b.v. ibidem, I, 109.

<sup>48</sup> Ibidem, I, 259. – Deze uitspraak is te vinden in een te Utrecht in 1772 anoniem verschenen *Brief van een s... 's Heer aan een vriend in Zeeland*. De teneur van deze 'Brief' is geheel gelijk aan die van Van de Spiegel's Gelderse brief, waar trouwens ook een paar maal naar verwezen wordt. Van Dijk is m.i. terecht van mening dat Van de Spiegel niet de auteur is geweest van de Stichtse brief vanwege de luchtige, soms wat ongegeneerde toon. Evenals de Gelderse zou ook de Utrechtse 'Heer' wel eens een Zeeuw kunnen zijn geweest. (Van Dijk, *V.d.Sp.*, 103 vlg.) Het lijkt me heel wel mogelijk dat de vermoedelijk Zeeuwse Stichtenaar contact heeft gehad met Van de Spiegel.

standpunt bepaald in strijd met dat van 'den lateren voorstander van het gezag der Staten-Generaal boven dat der afzonderlijke gewesten... Andere tijden, andere gedachten'.<sup>49</sup>

Fruin's oordeel komt mij nogal doctrinair en eenzijdig voor en in elk geval bepaald niet vrij van teleologisme. Ik zou in mijn kritisch commentaar op Fruin voorop willen stellen dat Van de Spiegel voor een in wezen goede zaak in het krijt is getreden. Vanwege de onmiskenbare economische achteruitgang van het gewest was het Zeeuwse aandeel in de generaliteitsuitgaven inderdaad veel te hoog (sinds 1616 bedroeg dat ruim 9%). De herziening van de quotentabel in 1792, gebaseerd op de 'ware vermogens' van de provincies, zou het bewijs leveren van de gegrondheid der Zeeuwse klachten in de voorafgaande decennia. De Zeeuwse quote werd toen drastisch verlaagd: van ruim 9 tot ruim 3 $\frac{3}{4}$ %.<sup>50</sup> Terecht overtuigd van het Zeeuwse gelijk heeft Van de Spiegel natuurlijk niet gearzeld om als behartiger van de belangen van zijn gewest gebruik te maken van het beproefde strijdmiddel van de provinciale soevereiniteit. Bijna twee eeuwen lang hadden de provinciale overheden zich immers al talloze malen bediend van dit wapen als huns inziens wezenlijke gewestelijke belangen in het geding waren.

Maar ook als 'particularistisch' kampioen voor de Zeeuwse zaak heeft Van de Spiegel het generaliteitsaspect niet uit het oog verloren. Wanneer hij vermomd als 'Heer uit Gelderland' wijst op de gewestelijke soevereiniteit op financieel gebied die geen scheidsrechterlijke beslissingen toelaat, laat hij daar veelbetekenend op volgen wel te willen 'bekennen, dat het een defect is, maer het geen niet gemaklyk is te remedieeren, en waar aen men nu reeds over de hondert jaeren vrugteloos gearbeidt heeft'.<sup>51</sup> De volkomen verouderde quoten-tabel heeft hij ook uit generaliteitsoogpunt rampzalig geacht. Wanneer daarin niet wordt voorzien, schreef hij in 1782, zal dat 'de inhaereerende kwaal' blijken te zijn 'waaraan de Republyk zal sterven'.<sup>52</sup> Wat het 'remedieeren' van de quoten-regeling betreft zou hij als Hollands raadpensionaris inderdaad de daad bij het woord voegen.

Toen de patriottenbeweging zich in het begin van de jaren 1780 tijdens de oorlog met Engeland begon te roeren en de kritiek op het politieke bestel hand over hand toenam, ging ook Van de Spiegel zich bezinnen op hervormingen die de Republiek krachtiger en weerbaarder dienden te maken. Zijn hervormingsplannen in de geest van de voormalige Hollandse raadpensionaris Simon van Slingelandt waren er op gericht het federale bestel beter, dat

<sup>49</sup> R. Fruin, 'Uit de nagelaten papieren van Van de Spiegel', *Verspreide Geschriften*, V ('s-Gravenhage, 1902) 224 vlg.

<sup>50</sup> Van der Meulen die de totstandkoming van de nieuwe quotenregeling grondig heeft bestudeerd, komt tot deze conclusie: 'De ware vermogens' waren misschien niet de juiste maatstaf, maar de vergelijking van deze vermogens leert toch wel, dat Zeelands ontlasting hoog noodig was...'. (Van der Meulen, *Ministerie V.d.Sp.*, 159 n.l.)

<sup>51</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, I, 177.

<sup>52</sup> Joh. de Vries (ed.), 'Van de Spiegel's 'Schets tot een verhoog over de intrinsique en relative magt van de Republyk' (1782)', in: *Economisch-Historisch Jaarboek*, 27 (Den Haag, 1958) 100.

wil zeggen efficiënter te doen functioneren. Daartoe behoorde de generaliteit te worden versterkt ten koste van de gewestelijke zelfstandigheid. Het verbaast ons uiteraard niet dat hij het hervormingsproces wilde laten beginnen met een adequate herziening van de quotentabel.<sup>53</sup> Hierna zullen we nog zien hoe hij als raadpensionaris van Holland aan het versterken van de generaliteit een wel heel specifiek Hollandse draai heeft willen geven.<sup>54</sup>

Er is naar het schijnt heel wat voor te zeggen om Van de Spiegel, voorzover het althans de periode vóór 1785 betreft, in te delen bij de staatsgezinden, misschien zelfs wel (in enkele opzichten) bij de gematigde patriotten. In dit verband kunnen we denken aan zijn opvattingen over de 'opstand' en de gewestelijke soevereiniteit en tevens aan zijn grote waardering voor figuren als François Vranck, Grotius, De Beaufort en Wagenaar, de auteur van de 'onsterfelyke *Vaderlandsche Historie*' en tenslotte ook nog aan zijn kritiek op de 17de-eeuwse stadhouders.<sup>55</sup>

Van de Spiegel's notoir staatsgezinde opvattingen gingen van het begin af aan evenwel gepaard met een even notoir orangisme. Zo kwam hij er in 1771 rond voor uit dat hij het bij al zijn waardering voor De Beaufort volstrekt oneens was met diens heftig uitvaren 'tegens de Stadhouderyke Regeering'.<sup>56</sup> Zijn staats-stadhouderlijk<sup>57</sup> constitutionalisme komt neer op een enerzijds anderzijds: enerzijds behoorden de stadhouders geen inbreuk te maken op de legale machtspositie van de regenten in stadsregeringen en statencolleges, maar anderzijds dienden deze laatsten niet te tornen aan de wettige bevoegdheden van de stadhouders.<sup>58</sup>

Met het vooropgaan van 'staats' in de combinatie staats-stadhouderlijk zou Van de Spiegel het stellig eens zijn geweest. Hoezeer ook geporteerd voor het handhaven van de positie van het Oranjehuis, achtte hij het erfstadhouderschap toch van lager orde dan het aristocratische federale bestel met zijn statencolleges, ridderschappen en stadsregeringen.<sup>59</sup> Ook toen hij

<sup>53</sup> Vgl. 'Reflexien over de gebreeken in de gesteldheid der Regeering van de Vereenigde Nederlanden' (1783), in: Vreede, *V.d. Sp.*, II, 257-303.

<sup>54</sup> Zie hierna blz. 67 vlg.

<sup>55</sup> Vreede, *V.d. Sp.*, II, 157 vlg. – In zijn 'Aanteekeningen... 1788, 1789, 1790' merkt de raadpensionaris op, dat het stadhouderschap vaak beschouwd is als een bedreiging van de vrijheid 'en de waarheid is, dat Sommige Heeren Stadhouders daar toe veel aanleiding hadden gegeven'. (ARA, archief V.d.Sp., nr. 326, f. 6) – Vgl. ook hierna blz. 25.

<sup>56</sup> Vreede, *V.d. Sp.*, I, 168.

<sup>57</sup> De term staats-stadhouderlijk heb ik ontleend aan een artikel van Van Sas die deze term bezigt om er de constitutionele opvattingen van de Amsterdamse burgemeester Joachim Rendorp mee te typeren. (N.C.F. van Sas, 'Een Amsterdamse realist: Willem Frederik Röell 1767-1835, in: *Figuren en Figuraties, acht opstellen aangeboden aan J.C. Boogman* (Groningen, 1979)62.) In heel veel opzichten valt er een treffende overeenkomst op te merken tussen de constitutionele opvattingen van deze Amsterdamse burgemeester en die van onze Zeeuwse regent.

<sup>58</sup> Zie b.v. Vreede, *V.d. Sp.*, II, Inleiding, 2, 3.

<sup>59</sup> Van de Spiegel heeft dan ook bezwaar gemaakt tegen het woord stadhouder (plaatsvervanger van de soeverein). De regenten waren immers de representanten van de soeverein (het volk). De titel stadhouder zou eigenlijk vervangen moeten worden door die van gouverneur. Zoals hij

na 1787 terecht kon gelden als de eigenlijke leider van het gerestaureerde Oranje-regime, bleef hij van mening dat het erfstadhouderschap geen deel uitmaakte van de 'Constitutie', dat wil zeggen van de wettelijke grondslagen van heel het federale bestel, maar slechts een onderdeel was van de 'Regeerings-vorm', die uiteraard 'van minder gewigt' was dan de 'Constitutie'. Terwijl de regenten deze laatste ongewijzigd dienden te laten, waren veranderingen in de 'Regeerings-vorm' niet uitgesloten.<sup>60</sup>

Met zijn opvatting omtrent constitutie en regeringsvorm heeft Van de Spiegel jaarlijk niet enkel maar een theoretisch puntje op de i willen zetten. Hij achtte haar van essentiële betekenis en in een belangrijke kwestie heeft hij er ook zijn beleid op afgestemd. Toen na de restauratie van 1787 de wenselijkheid van een Engelse en Pruisische garantie overwogen werd, schenen de Engelsen bereid heel het constitutionele bestel van de Republiek te garanderen. De raadpensionaris wilde daar evenwel niet van weten: de Nederlandse constitutie achtte hij veel te sacrosanct om een garantie te behoeven van vreemde mogendheden. Door zijn toedoen hebben Londen en Berlijn zich tevredengesteld met de garantie van het erfstadhouderschap.<sup>61</sup>

Al was de prins van Oranje als stadhouder en kapitein-generaal zoals Van de Spiegel het uitdrukte 'onder geschikt aan de orders van de Staten' en al waren diens rechten en bevoegdheden naar zijn mening niet voor eens en voor al definitief en onherroepelijk vastgesteld, dat betekende zoals we al zagen echter beslist niet dat hij de staten het recht toekende om het erfstadhouderschap eigenmachtig te verkorten in zijn bevoegdheden, laat staan om het af te schaffen. 'Neen! [verklaart hij heel categorisch] deze Commissie, vooral sedert dat die hooge Charges erfelyk verklaard zyn, is een Grondwet van Staat, een Capitulatie of *pactum conventum*, waarin, door één van beide Par-

in 1783 aan een vriend schreef, had hij 'geobserveerd, dat in de oudste Commissien, naameyk voor Mauritz en zyne opvolgers, den titel van *Stadhouder* niet gevonden wordt, maar alleen die van *Gouverneur*, welke veel eigentlyker is, daar de Souverain zelfs praesent is'. (Vreede, *V.d.Sp.*, II, 97.)

<sup>60</sup> 'In ons Land, [aldus Van de Spiegel] meen ik de Constitutie te zijn, dat wij zijn eene vrije Republiek van zeven onafhangelijke Provintien, die ieder haare eige grondwetten hebben, en die zich gezamentlijk grondwetten van haare verëeniging gekoozen hebben, bij de Unie van Utrecht, of bij andere gelijkkluidende Acten. – Maar voor de Regeerings-vorm houde ik de wijze, waarop, of de personen, waar door de vereeniging, overëenkomstig aan de grondwetten wordt bestuurd, naamlijk door hoe veele personen van ijder Provintie, – door hoe veel Leden in de Collegien, Besoignes, – hoedanig gequalificeerd, – voor hoe lang zittende, en meer diergelijke'; (*Nadenking*, 26.) Zie over constitutie en regeringsvorm ook L.P. Van de Spiegel, *Schets der Regeerkunde in betrekking tot haare oogmerken en middelen* (Amsterdam, 1801) 12, 13. Van de Spiegel heeft deze *Schets* voor het eerst in 1786 in 'een klein getal Exemplareen, ten zijnen koste, en tot dienst van goede Vrienden' laten drukken.

<sup>61</sup> *Nadenking*, 29, 30. Van de Spiegel heeft de Engelse gezant te verstaan gegeven 'dat de Republiek die garantie [van de constitutie] zoo weinig nodig had als Engeland'. Ook Engeland had indertijd niet de Britse constitutie 'door vreemden' laten garanderen maar slechts de Hannoveraansse successie.

tyen geen verandering, vermeerdering, vermindering of interpretatie mag gemaakt worden, buiten toestemming van de andere Party'.<sup>62</sup>

Welke motieven hebben nu eigenlijk ten grondslag gelegen aan Van de Spiegel's uiteindelijk partijkiezen voor de zaak van de Oranjes? Daar was bovenal zijn heilige overtuiging dat de stadhouder, 'die een stuk van consideratie en permanentie in de Republiek was', de band diende te zijn 'die de zeven vereenigde Landschappen aan malkander houdt'. Het stadhouderschap behoorde dus 'het middelpunt' te zijn 'van haare vereeniging, niet als een bij-werk (een *accessoir*) van de Regeerings-vorm van dit Gemeenebest, maar als een onafscheidbaar (*inhaererend*) gedeelte van dezelve'...<sup>63</sup>

Behalve het zojuist genoemde nogal vanzelfsprekende hoofdmotief is er echter ook nog een tweede motief in het spel geweest dat ons de naar het historisch-interessante hunkerende oortjes heel wat meer doet spitsen. Als raadpensionaris van Zeeland schreef Van de Spiegel in een in januari 1787 opgestelde geheime memorie dat de Zeeuwse regenten met de ingezetenen één lijn moesten trekken 'tot bewaring van het Stadhouderschap, en niet toelaten dat deszelfs invloed verminderd worde omdat daarin nog het beste bolwerk is, om de zwakke Provincien tegen de magtige te souteneren'.<sup>64</sup> Het Oranjehuis wordt hier dus positief gewaardeerd als de steun en toeverlaat van de 'zwakke Provincien' en als noodzakelijk tegenwicht tegen de suprematie van het dominerende Holland. Nog in december van datzelfde jaar werd de Zeeuwse 'minister' verheven tot raadpensionaris van het machtige Holland. Sindsdien zou het echter maar al te duidelijk blijken dat de in januari '87 door de raadpensionaris van Zeeland gelanceerde maxime voor de nieuwe raadpensionaris van Holland alle aantrekkelijkheid had verloren.

Ter afsluiting van mijn uiteenzettingen over Van de Spiegel's politieke denkbeelden wil ik tenslotte nog enige aandacht wijden aan zijn opvattingen op het terrein van het buitenlands beleid. Evenals bij zijn eminente voorganger De Witt stonden die opvattingen geheel en al in het teken van de 'raison d'état'. Hij wenste dus een buitenlands beleid te voeren dat als enig richtsnoer had 'het rechte en ware Interest van Staat'.<sup>65</sup> De 'raison d'état' als grondbegrip van de Staatse buitenlandse politiek beschouwde hij uiteraard ook als een universeel principe. 'De vriendschap van Mogendheden [schreef hij in 1783] is niet als die van particuliere personen, welke somtyds gebouwd is op een affectie waarvan men geen rede weet te geven, daar de vriendschap

<sup>62</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, III, 64.

<sup>63</sup> Ibidem, III, 57; *Nadenking*, 23. Van de Spiegel was het dan ook beslist oneens met 'Vader Cats' die 'in een van zijne Redevoeringen in de groote Vergadering, het stadhouderschap' had vergeleken 'bij eenen cierlijken Luchter, opgehangen in een kostelijk Paleis, rustende op zeven Colonnen, welk cieraad kon weggenoomen worden, terwijl het gebouw onwrikbaar bleef'.

<sup>64</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, III, 93.

<sup>65</sup> In zijn 't *Verwerd Europa* (2de dr.1675,24) spreekt Petrus Valkenier over 'het rechte en ware Interest van elken Staat'. – Over 'raison d'état' in het algemeen en over De Witt's 'raison d'état'-politiek in het bijzonder: Boogman, *Van Spel en Spelers*, 162 vlg.

die de Mogendheden elkanderen bewyzen, alleenlyk steunt op wederzyds belang en gesouteneerd word door magt'.<sup>66</sup>

In de Republiek en met name in Holland had men van het begin af aan het 'interest van Staat' vastgekoppeld aan de economische belangen en aspiraties van de onderzaten, en wel in het bijzonder aan die van de kooplieden en ondernemers. In de periode-De Witt was dat 'interest' zelfs zonder meer geïdentificeerd met het 'welvaaren der ingeseetenen'. Nadat Holland de hegemonie op handelsgebied had verworven, werden rust, vrede en commercie de wachtwoorden van de Hollandse politiek.

Ook de Zeeuw Van de Spiegel blijkt een aanmerkelijke affiniteit te hebben gehad met deze Hollandse traditie (al zullen we nog zien dat hij er op economisch en sociaal gebied ook wel meer patriots gekleurde denkbeelden op na heeft gehouden<sup>67</sup>). Gezien zijn ingenomenheid (althans tot op zekere hoogte) met Hollands-staatsgezinde concepties is die affiniteit ook zo verwonderlijk niet.

In het algemeen kunnen we trouwens constateren dat de laat 18de-eeuwse prinsgezinden in menig opzicht de voortzetters zijn geweest van traditioneel Hollandse maritiem-commerciële tendenties die in de vorige eeuw vaak zo'n anti-orangistische kleur hadden vertoond. Konden de 19de-eeuwse liberalen de patriotten in politiek opzicht als hun voorgangers beschouwen, op het stuk van hun economische opvattingen hadden de liberalen meer gemeen met de nogal vrijhandelsgesinde conservatieve prinsgezinden aan het eind van het ancien régime dan met de patriotten die in het algemeen geporteerd waren voor een zekere mate van protectionisme en economisch dirigisme. Het nationalisme van de patriotten en de daarmee gepaard gaande mentaliteit van militante strijdbaarheid waren trouwens ook niet bepaald in overeenstemming met de Hollandse traditie. Op buitenlands-politiek gebied waren de patriotten fel gekant tegen de Engelse 'erfvijand' en sterk geneigd tot aansluiting bij Frankrijk, dat tijdens en na de revolutie een nieuwe politieke orde op het Europese continent trachtte te vestigen.

Maar nu teruggekeerd naar Van de Spiegel en diens relatie met de Hollandse traditie. Het komt me voor, dat het door de Zeeuwse regent ingenomen standpunt ten aanzien van de Zuidnederlandse kwestie in het midden van de jaren 1780 wonderwel in overeenstemming was met de Hollandse 'raison d'état'-conceptie die doorgaans ook een onmiskenbare afkeer van territoriale expansie bleek in te houden. Met de woorden Zuidnederlandse kwestie doel ik natuurlijk op het conflict dat veroorzaakt was door de pogingen van keizer Jozef II, de soeverein van de Zuidelijke Nederlanden, om zijn Nederlanden te bevrijden uit de economische omklemming van de noordelijke buurstaat. In de 17de eeuw was de Republiek er (vooral door de 'sluiting' van de Schelde) immers in menig opzicht in geslaagd van de Zuidelijke Nederlanden een economisch wingewest te maken.

<sup>66</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, II, 302.

<sup>67</sup> Zie hierna blz. 36-40.



In het hoog oplopende conflict met de keizer heeft Van de Spiegel, overigens geheel in overeenstemming met de publieke opinie in het Noorden, met klem gepleit voor het handhaven van de bestaande, op internationale overeenkomsten gebaseerde situatie.<sup>68</sup> Naar zijn mening had de Republiek zich op het eind van de oorlog tegen Spanje in samenwerking met de Fransen heel wel meester kunnen maken van een deel van de Zuidelijke Nederlanden, 'maar verstandige menschen hadden begrepen, dat dit conquest niet nuttig was'. De Republiek zou dan immers Frankrijk als nabuur hebben gekregen, terwijl de Zuidnederlanders bovendien hadden moeten delen in de 'voorregten in 't stuk van Commercie... en hierom praefereerde men het Land te laten aan Spanje, met een eenigzins bezwaardend eigendom, zoodat om zoo te spreken, de Koning van Spanje het Land redimeerde voor de zee, die hij cedeerde aan de Republiek'. Misschien wel het belangrijkste voordeel dat de Republiek bij de vrede van Munster had behaald 'was het meesterschap van de Commercie der Oostenrijksche Nederlanden: en dit *nu* te laten varen is even zooveel, als een der grootste voorregten door een 80 jarigen oorlog glorieuslyk bevochten, lafhartig vaarwel te zeggen'.<sup>69</sup> Zeventiende-eeuwse Amsterdamse regenten en kooplieden zouden aan dit betoog ongetwijfeld heel wat meer genoeg hebben beleefd dan de Oranjeprinsen Maurits, Frederik Hendrik en Willem II die volgens onze Zeeuwse orangist althans op dit belangrijke punt dus blijkbaar niet dienden te worden gerekend tot de 'verstandige menschen in de Republiek'.

Ook ten aanzien van de in 1789 uitgebroken Brabantse revolutie heeft Van de Spiegel als Hollands raadpensionaris een beleid gevoerd dat geheel in de lijn lag van zijn opvattingen van enkele jaren tevoren. Het vooruitzicht van een zelfstandige Zuidnederlandse republiek vond hij allerminst aantrekkelijk. Die nieuwe staat zou zich immers ongetwijfeld vrij trachten te maken van de economische overheersing van het Noorden. Een suggestie van Zuidelijke zijde om een vereniging van alle Nederlandse gewesten in Noord en Zuid tot stand te brengen achtte hij een 'chimère' en bovendien volstrekt onaanvaardbaar.

De raadpensionaris besefte met dat al terdege dat hij de grootst mogelijke omzichtigheid in acht had te nemen: de regering in Wenen moest uiteraard worden ontzien, maar tevens leek het geraden ook de leiders van de opstand in het Zuiden niet voor het hoofd te stoten. Er diende immers voorkomen te worden 'dat de beide Partijen<sup>70</sup> zich... verenigden, om zich in de armen

<sup>68</sup> Ook de patriotten, van wie men misschien zou hebben verwacht dat ze wat meer oog hadden gehad voor de eisen van een nieuwe tijd, hebben het officiële Nederlandse standpunt gesteund. Het is overigens ook opmerkelijk dat een man als Thorbecke nog in 1830 (vooral op grond van internationaal-politieke overwegingen) zoveel begrip zou weten op te brengen voor dat standpunt. ([J.R. Thorbecke], *Een woord in het belang van Europa bij het voorstel der scheiding tusschen België en Holland* (Leiden, 1830) 25 vlg.)

<sup>69</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, II, 393.

<sup>70</sup> De conservatieve partij die steun zocht bij de 'driebond' (Engeland, Pruisen en de Republiek) en de democratische die zich op het revolutionaire Frankrijk oriënteerde.

van Vrankrijk te werpen'. Zo heeft Van de Spiegel zich door aandringen van Pruisische zijde zelfs genoopt gezien om niet zonder enige tegenzin een plan te ontwerpen voor een toekomstige nauwe samenwerking van de twee Nederlandse republieken op het terrein van de defensie en de buitenlandse politiek. Tot enige realisering van dit plan is het evenwel niet gekomen, hetgeen de raadpensionaris zeker niet betreurd heeft. In het najaar van 1790 werd het Oostenrijkse gezag in de Zuidelijke Nederlanden weer hersteld nadat de opvolger van Jozef II verklaard had de revolutionaire hervormingsmaatregelen van zijn broer ongedaan te zullen maken.

Van de Spiegel heeft deze restauratie verkieslijker geacht dan de stichting van een soevereine Zuidnederlandse republiek. Toch was de afloop van de affaire in zoverre teleurstellend voor hem dat de Oostenrijkers na het herstel van hun positie in de Zuidelijke Nederlanden niet meer bereid bleken tot concessies op economisch en territoriaal gebied (hij had vooral gehoopt op de teruggave van de in 1785 verloren gegane Schelde-forten Lillo en Liefkenshoek). Een belangrijk voorstel van de raadpensionaris om de Oostenrijkse Nederlanden tot neutraal gebied te verklaren heeft Wenen trouwens evenmin willen aanvaarden. Na de liquidatie van de barrière door Jozef II had de Hollandse 'minister' de Zuidelijke Nederlanden hun voormuur-functie enigermate willen hergeven door de neutralisering van het zuidelijk territoir.<sup>71</sup>

Vervolgens zou ik nog willen wijzen op de relatie tussen Van de Spiegel's evidente vredesgezindheid en de zogenaamde Hollandse traditie. Die vredesgezindheid blijkt in elk geval verwonderlijk goed overeen te komen met het traditionele niet-ideële maar utilitaire pacifisme van de Hollanders. Wanneer hij in 1782 de vrede in een bijzonder interessante verhandeling met de meeste klem aanprijst, doet hij dat op een wel zeer 'koopmannelijke' wijze. Na kritiek te hebben geoefend op regeringen die zich om oorlog te kunnen voeren veel grotere uitgaven veroorloven dan met het oog op hun inkomsten verantwoord is, komt hij vervolgens tot de conclusie dat de 'commercante Republyk' zich van zulk een handelwijze moet onthouden: 'Het geval van de Republyk is even als dat van een particulier, die ordre stelt in zyne ver-teering, om voor zyne kinderen een capitaaltje na te laten. Deze man kan zoovele depences niet maken, als een ander, die schoon niet ryker dan hy, alles opteed, zonder zig aan het lot zyner kinderen te stoorren. De staat derhalven, die met het belang van onze Republyk overeenkomt, is de vreedde. De vreedde, zelfs met eenige verliesen voor een tyd, is verre te prefereeren boven een oorlog, wiens schulden de verliesen perpetueel maken... en iedere

<sup>71</sup> Voor het voorgaande: Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, 137-147; *Nadenking*, 34-38; M.J.H. Post, *De Driebond van 1788 en de Brabantse revolutie* (Bergen Op Zoom, 1961) 65 vlg., 124 vlg. Zie ook hierna blz. 31 n. 86.

nieuwe oorlog is een stap nader om de nakomelingschap de middelen, tot hare defensie noodig, uyt de hand te neemen'.<sup>72</sup>

De theorie en de praktijk liggen bij een pragmaticus als Van de Spiegel wel heel dicht bij elkaar. Ook als praktiserend politicus heeft hij steeds geijverd voor het handhaven van de vrede. Zijn vredesgezindheid is in de loop van de jaren zelfs eerder nog toe- dan afgenomen doordat hij steeds meer overtuigd raakte van het onvermogen van de Nederlandse land- en zee-macht.

Als Zeeuws regent had hij geen goed woord over voor de ook volgens Fruin 'baldadige en roekeloze uittarting van Engeland, waarbij Holland de hoofdrol speelde',<sup>73</sup> en die in 1780 in elk geval ten eerste heeft bijgedragen tot het uitbreken van de zo rampzalig verlopen vierde Engelse oorlog. Toen vervolgens na de oorlog met Engeland de geschillen met keizer Jozef II zodanig escaleerden dat het op een oorlog zou kunnen uitlopen, bleek Van de Spiegel van mening dat er in laatste instantie naar gestreefd diende te worden alle keizerlijke 'praetensien ten laste van de Republyk' met geld af te kopen. Dat zou dan wel danige financiële offers vergen maar 'hoe groot de som dan ook ware, zou dezelve kunnen gesteld worden tegen de kosten die een oorlog onvermydelyk moet veroorzaken'.<sup>74</sup> Ook in het begin van de jaren 1790 heeft hij als raadpensionaris van Holland werkelijk alles op alles gezet om een oorlog met het geduchte revolutionaire Frankrijk te voorkomen. We zullen nog zien dat hij tegenover de Fransen tot zeer vergaande concessies bereid bleek.

Op strikt zakelijke, rationele gronden heeft Van de Spiegel dus geijverd voor de vrede. Een 'weerloose vrede' achtte hij voor de Republiek evenwel uit den boze. Dan zou het Staatse territoir immers zijn blootgesteld aan de eerste de beste agressor en zou de overzeese handel bovendien verstoken zijn van bescherming door oorlogsschepen met alle funeste gevolgen van dien voor het economisch welvaren van de Republiek. Een behoorlijke defensie achtte hij dus beslist noodzakelijk. Absurd vond hij het dat er in een zeestaat als het Nederlandse gemenebest in vergelijking met de uitgaven voor het leger zo weinig geld werd uitgegeven 'voor de zaaken van de zee'.<sup>75</sup>

Van de Spiegel moest niets hebben van een principiële isolationistisch beleid van politieke afzijdigheid en neutraliteit zoals een Pieter de la Court dat in de vorige eeuw had gepropageerd. Schrijvers die hadden beweerd dat de Republiek zich alleen al door 'door haare locale situatie en magt' kon verde-

<sup>72</sup> De Vries, 'Intrinsique en relative magt', 97. – In dit verband heeft V.d.Sp. er ook op gewezen dat het voeren van oorlogen funest is voor 'de commercie, fabricquen en middelen van bestaan'. Om de rente van de staatsleningen te kunnen betalen moet de belastingdruk immers worden verzwaard met alle kwalijke economische gevolgen van dien.

<sup>73</sup> Fruin, 'V.d.Sp.', 228.

<sup>74</sup> Vrede, *V.d.Sp.*, II, 382.

<sup>75</sup> De Vries, 'Intrinsique en relative magt', 95 vlg.

digen 'zonder alliantie of hulp van vrienden' hadden zich zijns inziens be-  
diend van 'specieuse argumenten'.<sup>76</sup>

Welke buitenlandse mogendheid voor de Republiek in aanmerking kwam  
als de natuurlijke bondgenoot achtte onze 'raison d'état'-politicus een 'quaes-  
tie, die zig beter door de omstandigheden van tyden en zaaken laat bepalen  
dan door afgetrokken raisonnementen'. Op grond van die omstandigheden  
was hij zelf geporteerd voor een nauwe relatie met Engeland.<sup>77</sup> Terwijl voor  
de fervente patriotse partijman Van der Capellen tot den Pol het begrip na-  
tuurlijke bondgenoot een eretitel was waarop Frankrijk als het ware een erf-  
elijke aanspraak kon doen gelden,<sup>78</sup> kwam de realist Van de Spiegel daaren-  
tegen heel nuchter tot de conclusie dat het fenomeen van de permanente na-  
tuurlijke bondgenoot in feite een fictie was. Frankrijk was in de strijd tegen  
de Spaanse koning de natuurlijke bondgenoot geweest, terwijl Engeland op  
het eind van de 17de eeuw die rol had overgenomen toen een gemeenschap-  
pelijk verweer tegen het Franse streven naar hegemonie en territoriale ex-  
pansie noodzakelijk was gebleken. Thans (in 1782) zijn die rollen echter om-  
gekeerd en gaat Engeland door 'voor onzen erfvyand en Frankryk voor on-  
zen natuurlyken vriend. De wyze van denken over de constitutie van de re-  
geeringsform in de Republyk contribueert niet wynig tot zulke veranderingen  
van systema'.<sup>79</sup> Met dat laatste, wat droog constaterende zinnetje heeft  
Van de Spiegel op meesterlijke wijze in de roos geschoten. Dat hij zelf als

<sup>76</sup> Ibidem.

<sup>77</sup> Van de Spiegel's voorkeur voor een alliantie met Engeland was blijkens zijn 'Aanteekeningen' voor een niet onbelangrijk deel gebaseerd op strategische motieven. Zulk een alliantie achtte hij voor de Staat 'oneindig nuttiger' dan een verbond met Frankrijk: 'de geographische ligging van ons Land, en de gesteldheid van onze zeehavens, al waren er geene andere Politique redenen, bewyzen het'. In het geval van een oorlog samen met Frankrijk tegen Engeland zou de Nederlandse marine opgesloten worden in de Noordzee omdat ze niet in staat was het Kanaal te forceren, 'de ondiepte onzer Reeden en Havens niet toelaatende zulke zwaare oorlogsschepen te hebben als de Engelschen'. In het geval van een oorlog met Frankrijk was een 'conjunctie' met de Engelse vloot altijd mogelijk terwijl in het tegenovergestelde geval een 'conjunctie' met de Franse marine praktisch was uitgesloten. (ARA, archief V.d.Sp., nr. 326, f.27.)

<sup>78</sup> Eén van Van der Capellen's heilbrengende boodschappen 'Aan het Volk van Nederland' luidde: 'steeds in goede verstandhouding en een nauw bondgenootschap leven met Frankrijk, de machtigste en de inschikkelijkste, maar als we het reden geven tot verbittering (zoals we meer dan eens ondervonden hebben) de geduchtste van onze bureu'. Van der Capellen stond dan ook heel kritisch tegenover de politiek van De Witt die geleid had tot 'de beruchte Triple Alliantie' van 1668. Tegenover de Franse natuurlijke bondgenoot plaatste hij de Engelse erfvyand: de Engelsen met hun 'trouweloosheid, trots, wreedheid en afgunst' zijn 'onze gezwoven vijanden, die steeds en bij alle gelegenheden onze ondergang gezocht en inderdaad bewerkt hebben'. (J.D. van der Capellen tot den Pol, *Aan het Volk van Nederland* (W.F. Wertheim en A.H. Wertheim-Gijse Weenink eds., Amsterdam, 1966) 73, 75, 86, 125 vlg.)

<sup>79</sup> De Vries, 'Intrinsique en relative magt', 96. – In een in 1786 geschreven memorie heeft Van de Spiegel ook de onjuistheid aangetoond van de 'honderde malen herhaald[e] stelling, *dat de Stadhouderlyke en de Engelsche party... altoos dezelve is*'. Hij wees daarbij op Maurits', Frederik Hendrik's en Willem II's uitstekende verstandhouding met het Franse hof. (Vreede, *V.d.Sp.*, III, 56 vlg.)

‘raison d’état’-man een door partijbelangen beheerst buitenlands beleid verfoeide, behoeft wel nauwelijks vermeld.

Als Hollands raadpensionaris, dus als leider van het buitenlands beleid van de Republiek, bleek Van de Spiegel overigens van mening dat ook regeringen uit een oogpunt van ‘raison d’état’ nogal eens te kort schieten. Zo schreef hij in 1792 aan de Staatse gezant in Berlijn: ‘Het bedriegelykste beginsel in de politique is te onderstellen, dat onze partyen zullen handelen naar haar weezentlyk belang; zy handelen alleen naar ’t geene zy in het oogeblik voor haar belang aanzien en dit is in Frankryk thans niet commercie, landbouw, nationaale welvaart; maar de ambitie van een nieuw systema door te dringen, zonder zig te embarasseeren over de gevolgen’.<sup>80</sup>

Dat de Hollandse ‘minister’ volop oog had voor de ideologische inspiratie die aan de politiek van het revolutionaire Frankrijk ten grondslag lag, was ook in 1791 al gebleken uit een bijzonder belangwekkende memorie ter bestrijding van de declaratie van Pillnitz (de keizer en de koning van Pruisen hadden daarin een gewapende interventie in Frankrijk in het vooruitzicht gesteld). Op grond van de historie houdt de geleerde schrijver zijn lezers docerend voor ‘dat een Natie, een secte of wat het zy, die door een zeker enthousiasme van vryheid van godsdienst of dergelyke geanimeerd wordt, niet gemakkelyk is te onder te brengen’. Natuurlijk merkt hij ook op, dat een buitenlandse aanval de verdeelde Fransen tot eenheid zal brengen. Interessanter is de al weer historische observatie (met voorbeelden toegelicht) dat offensieve coalities slechts zelden succes hebben opgeleverd tengevolge van tegengestelde belangen en onderlinge naijver. Juist in deze tijd zullen deze negatieve factoren zich des te meer doen gelden ‘daar de eigenwilligheid oneindig sterker is dan in vorigen tyd’.

De Franse revolutie zal zeer waarschijnlijk geen stand houden. Vermoedelijk zal zij eindigen ‘in totale verwarring, burgeroorlog en ten laatste in een *démembrement* van de gansche Monarchie, welke zich afscheiden zal in kleine onafhankelyke Staten, om op haar beurt weder door een absolute Monarchie verslonden te worden’. De conclusie van het betoog is dat men ‘Frankryk aan haar zelve [dient] over te laten’.

Uit de daarop volgende slotpassage blijkt dat de raadpensionaris wel veel heil verwachtte van een niet-offensieve coalitie die ‘alleen zoude strekken tot verzekering van de rust van Europa, en bescherming van ieders rechten en bezittingen’. Om dat grootse doel te bereiken zouden de deelnemende ‘Mogendheden, wier strydige belangen anderzins niet zeer tot Alliantien geschikt zyn’, de verplichting op zich moeten nemen ‘malkander krachtdadig by te staan tegen desordre en oproerige bewegingen, die in ’t vervolg in de respectieve Staten mogten ondernomen worden, ten einde dezelve dadelijk in den

<sup>80</sup> Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, 224. – Colenbrander meent dat Van de Spiegel met ‘onze partyen’ heeft bedoeld ‘onze tegenpartij’ (dus Frankrijk). Die interpretatie lijkt me niet juist. Be-doeld zal zijn: de staten waar de Republiek mee te maken heeft.

beginne te stuiten, en alzoo de wettige auctoriteit te mainteniren'.<sup>81</sup> De conservatief-restauratieve strekking aan het slot van de memorie doet onwillkeurig denken aan Metternich's restauratie-politiek na 1815. Hier behoort overigens wel bij bedacht te worden dat de benarde situatie waarin de Republiek zich in deze jaren bevond, de zienswijze van de Nederlandse staatsman wel heel begrijpelijk maakt.

Met zijn kritiek op het buitenlands beleid van vreemde mogendheden had de raadpensionaris waarlijk niet alleen Frankrijk op het oog. Ook Oostenrijk en in het bijzonder Pruisen bleven zijns inziens op het stuk van de grote Europese politiek vaak in gebreke vanwege hun eeuwige rivaliteit en hun zucht naar gebiedsuitbreiding in Oost-Europa.<sup>82</sup> Een enkele maal kregen trouwens ook de Engelsen een veeg uit de pan. Zo schreef hij in november 1792 vlak na de Franse overwinning bij Jemappes aan de prinses van Oranje ervan verzekerd te zijn 'dat als Engeland had willen spreken toen het tyd was, de Franschen niet in de Nederlanden zouden gevallen zyn'.<sup>83</sup>

Het is inderdaad heel opmerkelijk hoezeer de Hollandse 'minister' er voortdurend op uit is geweest de 'driebond' (Engeland, Pruisen, de Republiek) en later na het uitbreken van de oorlog ook de coalitie tegen Frankrijk zo harmonieus en doeltreffend mogelijk te doen functioneren.<sup>84</sup> Natuurlijk

<sup>81</sup> G.W. Vreede, *Geschiedenis der diplomatie van de Bataafsche Republiek*, I (Utrecht, 1863) Bijlage 1. – Van de Spiegel heeft deze memorie ook doen toekomen aan het kabinet van Berlijn.

<sup>82</sup> Toen het kabinet van Berlijn er in het najaar van 1792 (na het echec van de geallieerde invasie in Frankrijk) blijk van gaf zich vanwege zijn Poolse plannen zoveel mogelijk te willen onttrekken aan de oorlog in het Westen, schreef Van de Spiegel aan Lord Auckland, de Britse ambassadeur in Den Haag: 'La conduite du cabinet de Berlin est telle qu'on n'ose presque pas la nommer par son vrai nom; peu s'en faut que nous ne deviendrions tous patriotes et *monarchomachi*, si les souverains tiennent une marche pareille à celle-là'. (Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, 287.)

<sup>83</sup> *Ibidem*, I, 224 n.2. – 'Nederlanden' in de toen gangbare betekenis van Zuidelijke Nederlanden.

<sup>84</sup> Toen Lord Malmesbury, de voormalige gezant James Harris, eind november 1793 op weg naar Berlijn Den Haag aandeed, werd hij door de raadpensionaris allerhartelijkst ontvangen ('Voilà Ulysse revenu à Ithaque'). Tijdens een urenlang gesprek op 30 november legde Van de Spiegel de Britse diplomaat een al tamelijk uitgewerkt plan voor om de coalitie beter te doen functioneren. De geschiedenis had immers geleerd dat coalities zonder een 'plan of union' gedoemd waren te mislukken. Om zo'n plan te doen slagen dienden de geallieerden natuurlijk wel voorrang te geven aan de gemeenschappelijke strijd tegen Frankrijk. Ze zouden dus af moeten zien van het cultiveren van oude tegenstellingen en rivaliteiten en zich tevens beperkingen dienen op te leggen bij het najagen van eigen belangen. Van de Spiegel's plan wil ik hier slechts één belangrijk onderdeel memoreren: zijn voorstel tot instelling van een centraal orgaan, bestaande uit de gevolmachtigden van de vier leidende mogendheden (Engeland, Oostenrijk, Pruisen, de Republiek). Dit college zou de plannen voor intergeallieerde samenwerking nader moeten uitwerken en daarna dienen te fungeren als de centrale instantie 'on which all the operations should turn, and to which all doubts and dilemmas should be referred'. – In een volgend gesprek (op 1 december '93) vond Malmesbury zijn Nederlandse gesprekspartner, die zich toen als een financieel expert ontpopte, 'very clear, clever and acute'. Van de Spiegel bracht bij die gelegenheid een interessant plan voor de betaling van de geallieerde legers op het tapijt. De Fransen, zo zei hij, hadden het grote voordeel dat ze hun soldaten konden betalen met assignaten, terwijl de geallieerden daarentegen goud moesten spenderen voor datzelfde doel. Daar-

dient dit hardnekkig volgehouden streven, dat overigens nauwelijks succes heeft opgeleverd, wederom in verband te worden gebracht met de netelige situatie waarin de Republiek vooral na november 1792 verkeerde: in defensief opzicht was zij van de vier belangrijkste geallieerden (de 'driebond' en Oostenrijk) verreweg de zwakste bondgenoot, terwijl juist háár grondgebied het meest was blootgesteld aan een militaire invasie van de Fransen.

Wanneer we het door Van de Spiegel gevoerde buitenlandse beleid in zijn totaliteit overzien, springt ons menige overeenkomst in het oog met de 'raison d'état'-politiek van Johan de Witt, 'de groote Raad-Pensionaris' zoals de latere ambtgenoot zijn illustere voorganger eens genoemd heeft.<sup>85</sup> Zo is De Witt's favoriete idee van de collectieve vrede en veiligheid eveneens Van de Spiegel's lievelingsdenkbeeld geweest. Ook heeft de 18de-eeuwse raadpensionaris eens een echt Wittiaanse tactiek trachten na te volgen toen hij een poging aanwendde om een regionaal conflict dat een bedreiging vormde voor de vrede in Europa, door militaire druk van enige grote mogendheden tot een oplossing te brengen.<sup>86</sup>

Van de Spiegel had niet alleen een grote belangstelling voor economische kwesties maar hij kon op dat gebied tevens beschikken over inzicht en een grondige kennis van zaken. Zijn activiteiten in woord en daad op het stuk van de economie stonden overigens wel onder het primaat van de politiek. Dat geldt stellig ook voor zijn standpunt in de voor de toenmalige Nederlanders zo brandende kwestie van de economische stagnatie. Van de Spiegel had op dit punt een zeer genuanceerde zienswijze die bepaald minder pessimistisch was dan de gangbare opvattingen. Die zienswijze hield verband met het onderscheid dat hij als eerste Nederlander maakte tussen een evaluatie

om diende ook de coalitie 'security' te geven 'to a paper currency, the French to pay all loss when beaten'. Ook dit plan bleek niet gerealiseerd te kunnen worden al heeft de koning van Pruisen er wel oren naar gehad. (Harris, *Diaries and Correspondence*, III, 9 vlg., 41.)

<sup>85</sup> *Nadenking*, 21. – Natuurlijk had de orangist Van de Spiegel ook zijn kritiek op De Witt. In zijn 'Aanteekeningen... 1788, 1789, 1790' blijkt hij van mening dat De Witt de grootste figuur in de geschiedenis van de Republiek zou zijn geweest 'indien hy minder aan zyn Systema had opgeofferd'. (ARA, archief V.d.Sp., nr. 326, f.24.)

<sup>86</sup> Tijdens de Brabantse revolutie heeft Van de Spiegel in februari 1790 aan de kabinetten van Londen en Berlijn voorgesteld een leger van de 'driebond' van dertig- tot veertigduizend man bijeen te brengen in Staats-Brabant. Door het opstellen van dit observatie-leger zou een openlijk bewijs worden gegeven van 'het waare oogmerk der drie verbonden Moogendheden tot bewaaring van de rust in Europa'. Ook van de realisering van dit plan is niets terechtgekomen doordat de bondgenoten van mening verschilden over de toekomst van de Zuidelijke Nederlanden. Terwijl Londen en Den Haag mikten op de restauratie van het Oostenrijkse bewind (maar dan wel gekoppeld aan het herstel van het oude staten-regime), wenste Berlijn over te gaan tot de officiële erkenning van de Zuidnederlandse onafhankelijkheid. Van de Spiegel had met zijn voorstel de specifieke belangen van de Republiek bepaald niet uit het oog verloren. Door middel van het observatie-corps zou druk kunnen worden uitgeoefend op de Oostenrijkers om tegevoet te komen aan de economische en territoriale desiderata van de Republiek. (*Nadenking*, 36 vlg.; Post, *Driebond*, 78.)

van het economisch welvaren in absolute en in relatieve zin.<sup>87</sup> Zo bleek hij nog in 1795 van oordeel dat ‘het verval des Koophandels... over het algemeen genomen, gansch geen uitgemaakte zaak was’.<sup>88</sup> Dat de Hollandse handel ‘in veelerlei takken vervallen’ was,<sup>89</sup> zag ook hij natuurlijk wel in, maar daartegenover ontwaarde hij ook lichtpunten en nieuwe mogelijkheden (ik kom daar nog op terug).

Zoals bij zoveel Nederlandse tijdgenoten valt er ook bij Van de Spiegel een evidente geëngageerdheid op te merken. Die activistische betrokkenheid werd ongetwijfeld gestimuleerd door de impuls van nationale sentimenten en ideeën. Vooral na 1780 hadden die een voedingsbodem in gevoelens van onlust en frustratie, teweeggebracht door het besef van de onmiskenbare achteruitgang van de Republiek in macht en aanzien. Het prat-gaan van zoveel Nederlanders in de laatste decennia van de 18de eeuw op hun schitterende verleden en op als typisch Nederlands beschouwde voortreffelijkheden laat zich zonder twijfel eveneens in verband brengen met gevoelens van gekwetste nationale trots.

Ook Van de Spiegel heeft meer dan eens, met name in zijn ‘Satisfactie’, de lof van het vaderland bezongen. Zo deed hij in een in december 1792 in de staten van Holland gehouden rede een hartstochtelijk beroep op zijn landgenoten ‘om een Land te beminnen, daar de onwaardelykste voorregten genoten worden, die ergens te vinden zyn’.<sup>90</sup> Van de grote waarde van de door de Nederlanders genoten ‘voorregten’ was Van de Spiegel dus heilig overtuigd. Wanneer we de situatie in andere landen vergelijken met die in de Republiek mogen we dunkt me wel concluderen dat hij nog in menig opzicht gelijk had ook. In dit verband kan ook nog gewezen worden op het toch wel opmerkelijke feit dat Adam Smith zich in zijn befaamde ‘Wealth of Nations’ (1776) meermalen met veel waardering heeft uitgelaten over de Nederlandse republiek.

De naam Smith brengt ons als vanzelf op Van de Spiegel’s specifiek economische opvattingen. Die waren in menig opzicht zeker niet identiek met die van de door de Nederlander overigens hogelijk gewaardeerde Schot.<sup>91</sup>

<sup>87</sup> De Vries, ‘Intrinsique en relative magt’, Inleiding.

<sup>88</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 522.

<sup>89</sup> *Nadenking*, 54.

<sup>90</sup> De raadpensionaris liet daarop volgen: ‘daar een yder zynen Godsdienst mag oeffenen zonder vervolging: daar het heiligdom van Vryheid in Persoon en Goederen, zoo veel het mogelyk is, door de Wetten wordt beveiligd: daar de eerste Regent en de geringste Ingezeten aan dezelve Wetten onderworpen is, en naar evenredigheid van zyn Vermogen, dezelve Schattingen aan den Staat opbrengt: daar de Arme troost en ondersteuning, de Verdrukte Regt en Bescherming vindt. – Voorregten, zoo weezenlyk; zoo uitsteekend, dat het ongevoeligheid of onzinnigheid moet zyn, dezelve in de Waagschaal te stellen, om naar de schimmen van een denkbeeldige volmaaktheid te grypen’. (Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 379.)

<sup>91</sup> Als Zeeuws regent en Hollands raadpensionaris was ook Van de Spiegel natuurlijk geporteerd voor vrijhandel (althans tot op zekere hoogte zoals we nog zullen zien). Smith’s realisme en pragmatisme en zijn betrekkelijk conservatieve houding op politiek gebied moesten Van de



Van de Spiegel's handelspolitieke denkbeelden lagen grotendeels in de lijn van de in de Republiek gangbare opvattingen. Hij was dus in het algemeen een voorstander van vrijhandel, maar als dat in de Nederlandse economische kraam te pas kwam, toonde hij zich tevens allerminst afkerig van door Smith verfoeide mercantilistische maatregelen. We zagen al hoezeer hij erop brand was het op de vroegere politieke macht van de Republiek gebaseerde 'meesterschap van de commercie der Oostenrijksche Nederlanden' te handhaven. In overeenstemming met de gangbare zienswijze waren ook zijn opvattingen op het stuk van de koloniën die eveneens mercantilistische trekken vertonen.<sup>92</sup> Ronduit mercantilistisch waren tenslotte de maatregelen die hij wenselijk achtte ter bevordering en begunstiging van de inheemse industrie.<sup>93</sup>

Terwijl Adam Smith het ingrijpen van de staat in het economisch leven in het algemeen uit den boze achtte, was Van de Spiegel er stellig van overtuigd dat er voor de staat, de regering, een positieve taak was weggelegd op economisch en maatschappelijk gebied. Zijn zienswijze in dezen is al duidelijk geformuleerd in een in 1772 geschreven memorie over de economische achteruitgang van Zeeland. Om dit gewest te bevrijden uit de impasse waarin het zich bevond, stelde Van de Spiegel een aantal concrete maatregelen voor. Van zijn hervormingsplannen wil ik hier alleen wijzen op het voorstel om overmatige weelde en luxe van overheidswege tegen te gaan. Dit voorstel hangt nauw samen met het kernpunt van de memorie: het aandringen op 'eene verbetering in de maniere van denken onzer landgenooten', op een klemmend moreel appel dus in feite.

Spiegel eveneens goed zijn bevallen, evenals trouwens Smith's belangstelling voor onderwijs en opvoeding en zijn gebruik-maken van ethische argumenten. Evenals Smith was ook Van de Spiegel gekant tegen onproductieve weelde en luxe en beiden hadden de noodzaak van het betrachten van spaarzaamheid in hun vaandel geschreven. Smith's waardering voor de Republiek zal hem ook niet zijn ontgaan en evenmin diens positieve appreciatie van de landbouw. De geschriften van de Schotse school van 'moral philosophy', waarin Smith zo'n prominente rol heeft gespeeld, waren in het algemeen serieus en nogal humorloos. Van de Spiegel heeft dat stellig positief gewaardeerd evenals de neiging van de Schotten om soms op een preektoon een boodschap uit te dragen. (Vgl. A.C.A.M. Bots, *De vervolmaking van de maatschappij volgens de klassieke economen* (Helmond, 1968) 24-60 en A.L. Macfie, *The Individual in Society. Papers on Adam Smith* (Londen, 1967) 40 vlg.) – Op één concreet voorbeeld van beïnvloeding door Smith wil ik nog wijzen. Als de Hollandse raadpensionaris overweegt de handel op Oost-Indië wat meer vrij te laten, beroept hij zich uitdrukkelijk op Smith. (Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 559.)

<sup>92</sup> V.d.Sp., *Regeerkunde*, 29, 31.

<sup>93</sup> Ibidem, 24. Hij somt hier een zestal middelen op 'tot begunstiging van nuttige Fabryken': 1. verbod van uitvoer van inheemse grondstoffen; 2. 'verbod van uitvoer van Instrumenten tot zekere Fabryken, buiten 's Lands, benoodigd, of van het verhuizen van Ingezetenen tot zekere Fabryken bekwaam'; 3. aanmoediging van de uitvoer van inheemse produkten door 'Vrydom en Praemiën'; 4. 'maatige belasting op vreemde Manufacturen, die, met even goede qualiteiten, in het Land gemaakt worden'; 5. begunstiging van de invoer van voor de inheemse industrie benodigde grondstoffen; 6. regenten en hoge ambtenaren dienen de voorkeur te geven aan 'Inlandsche Manufacturen, wanneer dezelve aan de Vreemde, in deugd en prys, eenigzins evenaaren'.

Geheel in de trant van de spectatoriale geschriften heeft ook Van de Spiegel in deze memorie met nadruk gewezen op het verderfelijke verschijnsel van ‘de verbastering der zeden’. Die diende zijns inziens tevens beschouwd te worden als ‘een zekere source van het verval van welvaart’. Met een beroep op de gang van zaken in Rome en andere republieken uit de oudheid heeft hij er met klem voor gepleit de staat een belangrijke taak te doen vervullen op het stuk van ‘de verbetering van de zeden’: ‘moet dan de Souverain alleen de beurs van zyne onderdanen besturen, en de zorg voor het hart aan de Geestelykheid overlaten? Waarom wordt een dronkaard, die zig nutteloos maakt voor het Vaderland en voor zyn eigen huisgezin, zoo wel niet gestraft, als één die een anker wyn smokkelt?’<sup>94</sup>

Ook in latere geschriften is Van de Spiegel op dit voor hem zo essentiële thema teruggekomen. Heel pregnant drukt hij zich uit in zijn ‘Schets der Regeerkunde’ (1786). De regering, zo betoogt hij daar, moet ‘tragten Burgerlyke begrippen van Zedelykheid, en de beoëffening daar van, als eene hebbelykheid, in de Natie in te planten. Zy moet het Nationaal Character tragten te vormen, en de denkwyze der Ingezetenen ongevoelig leiden tot één en het zelve groot Oogmerk, het algemeen nut der Maatschappy.’<sup>95</sup> Sommige van deeze Pligten hebben een onmiddelyken invloed op het zelve, bij voorbeeld: Liefde tot het Vaderland, welke de ziel is van een Republyk; Naarstigheit en goede Trouw, door welke de Handel bloeit; Spaarzaamheid, Medelyden; Behulpzaamheid en diergelyke; andere zyn huisselyke Deugden, welke nogtans tot het geluk der Maatschappy even kragtig medewerken, om dat het algemeen welzyn, uit dat der byzondere Persoonen, wordt saamgesteld’.

Het laat zich horen dat een man als Van de Spiegel ook veel waarde heeft gehecht aan goed onderwijs. Over de bestaande situatie op het gebied van het volksonderwijs heeft hij zich uiterst negatief uitgelaten. De regering diende dan ook de zorg op zich te nemen ‘voor de publyke Opvoeding, door goede orders op de hooge en laage Scholen: door bekwaame Meesters in dezelve te stellen met een ruime bezolding’<sup>96</sup>: door goede Leerboeken op hoog gezag gemaakt en algemeen aangenomen, zoo tot inscherping van Zedelyke beginsels, in ’t gemeen, als van zulke Pligten, die byzonder eigen zyn aan de gesteldheid en het belang der Maatschappy, waar van zy een deel zullen uitmaaken’.

De overheid behoorde eveneens ‘eene deugdzaame Opvoeding in de Huisgezinnen [aan te moedigen], voor al van de geringere Ingezetenen, door be-

<sup>94</sup> De tekst van deze memorie in Vreede, *V.d.Sp.*, I, 216-250.

<sup>95</sup> Heeft Van de Spiegel hier mogelijk ook gedacht aan de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen? Zie ook hierna blz. 40.

<sup>96</sup> In zijn essay over de verlichting (1795) heeft Van de Spiegel ook aangedrongen op een goede vakopleiding voor onderwijzers. Daar diende men de kwekelingen ‘ook den trant van onderwyzen’ bij te brengen. ‘Een uitnemend exempel van zulk een school kan men te Hanover vinden en ook te Berlyn’. (Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 520 n.l.)

looning der Goeden, en correctie der Ondeugenden'.<sup>97</sup> Ik voeg hier tenslotte nog aan toe dat in de 'Regeerkunde' aan de overheid tevens een actieve rol wordt toegewezen op de terreinen van armen- en gezondheidszorg.<sup>98</sup>

In het essay over de verlichting (1795) komt van de Spiegel's politiek-zedenkundig opvoedingsideaal wederom uitvoerig ter sprake. Heftig vaart hij daar uit tegen huisvaders die hun taak als opvoeders verzaken. De kinderen behoren immers 'zoowel aan den Staat als aan hunne Ouders, en hy, die de middelyke oorzaak is, dat zyne kinderen tot slechte Leden der Maatschappy opgroeien, begaat een misdad tegen de Maatschappy'.

De constatering dat de kinderopvoeding in de kring van armen en bedeelde het meest te wensen overlaat, brengt Van de Spiegel ertoe enkele in onze ogen nogal curieuze opmerkingen te maken over de oorzaken van het pauperisme, die ingekankerde kwaal van de toenmalige maatschappij. Geobserveerd als hij is door zijn moralistisch-educatieve ideeën en idealen wenst hij die oorzaak niet te zien in een gebrek aan werkgelegenheid als gevolg van economische stagnatie (we zagen immers al dat 'het verval des Koophandels' voor hem 'gansch geen uitgemaakte zaak was'). Als belangrijk argument in dezen voert hij aan dat 'in die Landen, die het meest zyn toegenomen in Koophandel en handwerken, gelyk Grootbritannien, ... de vermeerdering der armoede het allermeest [wordt] bespeurd'. Naar zijn stellige overtuiging dient de schuld van het pauperisme op het conto van de regeringen te worden geschreven. Vooral in de protestantse landen 'mangelt' het 'aan een goed toezigt op de levenswyze der Armen, en op de opvoeding hunner kinderen'. Ook op dit punt wordt de situatie in de oudheid aan de moderne wereld ten voorbeeld gesteld: 'sommige oude Volken hadden Wetten tegen den lediggang en verkwisting... Indien wy zulke Wetten hadden, of ten minsten zoo ruimschoots niet waren in het bedeele der armen, zonder voorafgaand onderzoek naar de oorzaak, zouden er meer werkende, en minder behoeftige menschen gevonden worden'. Na de educatieve draad weer te hebben opgenomen komt de oud-raadpensionaris tot de conclusie dat de gebrekkige opvoeding van de kinderen der armen 'misschien wel de voornaamste en altyd toeneemende oorzaak [is] van de gestaadige vermeerdering der armen'.

Van de Spiegel's beschouwingen over armoede en pauperisme mogen ons dan al aanvechtbaar voorkomen, ze getuigen ongetwijfeld wel van een oprecht sociaal besef en van een verlicht-godsdienstige, echt humane geesteshouding: de 'weldaadige Schepper' had aan armen en rijken dezelfde mogelijkheden tot geestelijke en materiële ontplooiing toebedeeld. In het geval van de armen bleven die echter maar al te vaak onbenut tengevolge van on-

<sup>97</sup> In verband hiermee merkt Van de Spiegel in het in de vorige noot genoemde opstel nog op dat 'de Deugd haare eigen belooning' dient te zijn. Hij acht dit echter 'een hoog Philosophisch denkbeeld, en omdat alle menschen zoo verheeven niet kunnen denken, behoorde de Wetgeving wel iets daar te stellen, om den nayver tot het goede zoo wel op te wekken als de vrees voor het kwaade'. (Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 508.)

<sup>98</sup> *Regeerkunde*, 6, 7, 9, 17.

gunstige omstandigheden. We zagen al dat de staat de taak kreeg toegewezen om voor de armen betere ontwikkelingsmogelijkheden te creëren. Verlicht en humaan waren ook zijn opvattingen over het strafrecht. Op de noodzaak van preventie legde hij een zwaar accent: een wijs wetgever diende zich meer te beijveren 'om de gemakkelijheid van misdaden te plegen, uit de Maatschappij te verwyderen, dan om straoefeningen uit te denken... Het oogmerk der straffen is zoo zeer niet, *quia peccatum est, sed ne peccetur*'.<sup>99</sup>

Alvorens Van de Spiegel's republikenisme wat nader te bezien, behoren we eerst nog enige aandacht te besteden aan de toch wel opmerkelijke wijze waarop hij als Hollands raadpensionaris gereageerd heeft op de uitdaging van de stagnatie-verschijnselen op het vlak van de economie. We zullen dan zien dat de strekking van zijn reactie op die uitdaging beslist niet in overeenstemming was met in Holland en vooral in Amsterdam gangbare opvattingen.

Dat de commerciële belangen van de Republiek en na 1787 in het bijzonder die van Holland Van de Spiegel na aan het hart lagen, daarover bestaat overigens geen enkele twijfel. We hebben bijvoorbeeld al gezien hoezeer hij geijverd heeft voor de handhaving van het commerciële overwicht van de Republiek in de Zuidelijke Nederlanden. Ook was hij ervan overtuigd dat 'de Koophandel met de Staatkundige, ten minsten met de Burgerlyke vryheid, hand aan hand gaat'.<sup>100</sup> Toch kan Van de Spiegel bepaald niet beschouwd worden als een orthodox commercialist. Voor hij in Den Haag aan het roer kwam, had hij in zijn 'Regeerkunde' al de mening verkondigd dat de handel behoorde te berusten op de binnenlandse agrarische en industriële produktie. De regering, zo betoogde hij in dezelfde publikatie, moet bovendien 'een voorzigtig evenwigt tragten te houden tusschen Fabryken en Commercie, op dat de eene tak de zappen van den anderen niet verslindt'.<sup>101</sup>

Tijdens zijn ambtsperiode in Den Haag is de raadpensionaris tot het inzicht gekomen dat de Republiek op het stuk van het economisch beleid een andere koers diende te volgen. 'Men heeft allerwegen den mond vol van de noodzaakelijke herstelling van Hollandsch vervallen handel [schrijft hij in de 'Nadenking'], en het is waar, dezelve is in veelerlei takken vervallen, maar is het juist nodig, dat even die zelfde takken, welke door de concurrentie van andere zaaken, of uit andere oorzaken bijna onherstelbaar zijn verlooren gegaan, weder opgebeurd worden?

En doet hij, die nieuwe bronnen van welvaart opent, waardoor de oude rijkelijk vergoed worden, niet veel grooteren dienst aan het algemeen, dan die het volk blijft aanmoedigen, om tegen den aflopenden stroom optewerken? – Ja! is het niet oneindig beter de herstelling te vestigen op den *soliden* voet van den Land-bouw, het zij van onzen eigen' grond, of van dien onzer

<sup>99</sup> Zie Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 507-509, 517-527.

<sup>100</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 537.

<sup>101</sup> *V.d.Sp.*, *Regeerkunde*, 23, 25.

Colonien, dan de Makelaars, de Commissionarissen, en de Vragt-vaarders van de wereld te zijn?

Het denkbeeld van verbetering en vermeerdering van den Land-bouw heeft mij zóó na aan het harte gelegen, en mijne verwagting daar van was zóó groot, dat ik alle mijne hoope om Holland in haar Finantiëel, en Commerciëel bestaan tot eene onvoorbeeldelijke hoogte te brengen, dáárop vestigde'.<sup>102</sup>

Wat de koloniën betreft heeft Van de Spiegel vooral gemikt op de aanleg van plantages in de Oost die produkten voor de wereldmarkt dienden te leveren. In Holland zouden mettertijd 'de groote Water-plassen moeten worden drooggelegd, terwijl tevens onderzocht zou kunnen worden of het mogelijk zou zijn de Hei- en Duin-landen' aldaar in cultuur te brengen. De regering zou de plannen tot verwerving en exploitatie van nieuwe gronden voor landbouw en veeteelt ook financieel actief dienen te steunen.

Van de Spiegel was van mening dat de realisering van zijn plannen ook nog een bijkomstig voordeel zou opleveren. Aan de kapitaalbezitters zou op deze wijze een goede gelegenheid worden geboden hun geld 'binnen 's Lands, op een secura *Hypotheecq* en tegen een goede Interest te plaatsen, waardoor zij misschien van den drift der buitenlandsche Negotiatiën zouden worden afgetrokken'. Van het op grote schaal beleggen van kapitaal in het buitenland was de raadpensionaris een verklaard tegenstander. Dat kapitaal zou veel beter kunnen worden aangewend voor de bevordering van de binnenlandse produktie. Daar kwam nog bij dat de in het algemeen hoog rentende buitenlandse leningen ook het binnenlandse rentepeil omhoog zouden kunnen drijven met alle kwalijke gevolgen van dien voor de Hollandse economie. 'De laagte van Interest' had Holland immers gemaakt 'tot het middelpunt van wissel'. De moralist Van de Spiegel heeft in deze discussie ook het morele argument niet geschuwd. Door de investeringen in het buitenland zal de Republiek 'eindelyk een Natie van Bankiers en wisselaars worden in plaats van een handeldryvende Natie – een Natie van leeglopende Renteniërs, die met het verlies der oude naarstigheit en industrie, ook alle grootsheid en kracht van ziel zal verliezen'.

In het begin van de jaren 1790 heeft de raadpensionaris het door hem gesignaleerde kwaad ook met concrete maatregelen willen bestrijden. Zo heeft hij overwogen leningen aan het buitenland met een hogere rente dan 4% te verbieden terwijl hij tevens heeft voorgesteld 'de interessen die uit de buitenlandsche Negotiatiën hier te Lande genooten worden', fiscaal te belasten. Om niet onbegrijpelijke redenen hebben de staten van Holland zijn desbetreffende voorstellen echter niet wenssen te aanvaarden.<sup>103</sup>

<sup>102</sup> *Nadenking*, 54 vlg.; vgl. ook Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 558 vlg.

<sup>103</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 560 vlg.; *Nadenking*, 55 vlg., 90 vlg. – Het door de Hollandse staten ingenomen standpunt lijkt begrijpelijk genoeg. 'Er zijn [volgens M. Prak namelijk] aanwijzingen dat er zoveel geld voorhanden was dat de beleggers nauwelijks wisten wat ze er mee aanmoesten'. 'De toenemende belangstelling voor buitenlandse stukken hield [volgens dezelfde schrijver

Van de Spiegel's plannen tot uitbreiding van het landbouw- en veeteelt-areaal waren natuurlijk niet op korte termijn te verwezenlijken. Niemand wist trouwens ook beter dan hijzelf, de financiële expert bij uitstek, dat de uiterst benarde situatie waarin de Hollandse schatkist toen verkeerde, geen financiële steun van overheidswege toeliet. Al hebben wij er wel wat moeite mee om Van de Spiegel's agrarische wondermiddel als panacee voor de economische kwalen van de republiek helemaal serieus te nemen, dat neemt niet weg dat we zijn radicale afwijzing van het gangbare stapelmarkt-fetisjisme ervaren als een moedige daad die getuigt van wezenlijk inzicht en bevrijdend realisme. Een man van formaat als Van Hogendorp bijvoorbeeld heeft nooit afstand willen en kunnen doen van de stapelmarkt-ideologie.

We hebben al kunnen constateren dat Van de Spiegel zich in zijn beschouwingen over staat en maatschappij met voorliefde placht te beroepen op voorbeelden uit de klassieke oudheid. Evenals Montesquieu bewonderde en idealiseerde hij het politieke ethos in antieke republieken: het patriotisme dat het staatsbelang boven privé-belangen stelde en de daarmee nauw gelieerde deugd-cultus.<sup>104</sup> Terwijl de grote Franse schrijver de antieke republiek van de deugd beschouwde als een allerverhevenst fenomeen uit een ver-

trouwens] mede verband met een verminderd aanbod van binnenlandse obligaties'. (Vgl. M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad. Leiden 1700-1780* (De Bataafse Leeuw, 1985) 124, 144.) Dat de door de raadpensionaris beoogde agrarische expansie een werkelijke oplossing zou bieden voor het probleem van de investeringsmogelijkheden voor de overvloed aan kapitaal, lijkt me hoogst twijfelachtig. Blijkens een notitie van Van de Spiegel schijnt deze trouwens zelf ook wel eens getwijfeld te hebben aan de juistheid van zijn standpunt inzake de investeringen in het buitenland: 'In ons Land is veel meer geld dan de commercie employeeren kan; wat moet daarmede gedaan worden? Zoodra men het gebruik van het gewonnen geld belemmert, neemt men ook den lust om het te winnen en vertraagt ook de circulatie en de reproductie; want de Interesses, die van buiten's Lands getrokken worden, subintreeren in de plaats van de Producten die ons Land ontbeert. – Het geld is geen rykdom, maar het plaatst zig daar het den waaren rykdom vindt, dat is, daar overvloed van behoeften en van gerieflykheden des Leevens gevonden wordt'. (Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 561, n.l.) – De kwestie van de investeringen buitenslands is ook in de 19de eeuw de geesten blijven bezighouden. In maart 1863 leverde de Amerikaanse gezant Pike in een brief aan Washington een heel nuchter commentaar: 'The area of this country being small, and its development being more agricultural than mechanical and manufacturing, and its commerce being restricted, it results that the immense accumulations of wealth are mostly compelled to seek employment out of the country... I think there are few profitable enterprises in any part of the world, where Dutch capital is not to be found'. (Boogman, *Van Spel en Spelers*, 200, n. 25.)

<sup>104</sup> In dit verband kan met name worden gewezen op Van de Spiegel's herhaaldelijk aandringen op liefde voor het vaderland die hij de ziel achtte van een republiek (zie hiervoor blz. 34). Van de Spiegel kan in veel opzichten gerekend worden tot de richting van het 'patriottisme' in de 18de-eeuwse Atlantische wereld (volgens de analyse van J.G.A. Pocock). Elie Luzac, die hierna ter sprake komt, zou dan kunnen gelden als een eminente representant van de tegenovergestelde richting, die van de Addisoniaanse 'politeness'. (Vgl. E.H. Kossmann, *Politieke theorie en geschiedenis* (Amsterdam, 1987) 225 en W.R.E. Velema, 'Homo mercator in Holland. Elie Luzac en het achttiende-eeuwse debat over de koophandel', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 100 (1985) 430.)

en voorgoed voorbij verleden, is Van de Spiegel de antieke staat daarentegen een voorbeeldfunctie blijven toekennen.

Het moralistisch en idealistisch republikenisme van de Zeeuws-Hollandse 'pragmaticus' vormt een wel heel treffend contrast met de hedonistische republikeinse overtuigingen van een eveneens conservatieve en orangistische tijdgenoot: de publicist, uitgever en advocaat Elie Luzac. Deze bijzonder interessante figuur heeft in verschillende publikaties de koophandel met verve gelegitimeerd en verheerlijkt. De handel, waar de behoefte van de mens om zo aangenaam mogelijk te leven aan ten grondslag ligt, beschouwt hij als het middel bij uitstek om het mensdom op een hoger niveau van beschaving en culturele verfijning te brengen.<sup>105</sup>

Van de klaagzangen der moralisten over zedelijk verval is Luzac volstrekt niet gediend: over de toeneming van rijkdom, weelde en luxe laat hij zich juist met veel waardering uit. Hij waagt het zelfs hun deugd-cultus ietwat belachelijk te maken: '... vouloir inciter les citoyens à la pratique de la vertu, c'est les inciter au vice'. In het licht van deze opvattingen verbaast het ons allerminst dat Luzac ook niets wil weten van de verheerlijking der klassieke oudheid. Het klassieke republikenisme met zijn nadruk op de politieke deugd en het politieke activisme van de burgers staat hem tegen. Absurd vindt hij het, en in feite zelfs schadelijk, om aan de republieken uit de oudheid een voorbeeld te willen nemen. Hun wereld verschilt immers fundamenteel van de moderne.

De schrijver van een recente studie over Luzac's commercialisme heeft in zijn conclusie terecht gewezen op het moderne van diens opvattingen, juist vanwege 'het elimineren van ieder spoor van ambivalentie ten opzichte van de moderne handelseconomie'.<sup>106</sup> In dit verband is het niet onvermakelijk te constateren dat de Leidse conservatief in menig opzicht gepreludeerd heeft op opvattingen van de befaamde Franse liberale voorman Benjamin Constant die in zijn verhandeling 'De la liberté des Anciens comparée à celle des Modernes' (1819) de louter politieke vrijheid in de antieke stadstaat stelde tegenover de moderne burgerlijke vrijheid van het individu.

Wanneer we Luzac's republikenisme vergelijken met de door J.G.A. Pocock geanalyseerde humanistisch-republikeinse traditie van actief, strijdbaar en daardoor tevens deugdzaam burgerschap, dan valt er alleen maar een schrille tegenstelling op te merken.<sup>107</sup> Van zulk een tegenstelling zou er in het geval van Van de Spiegel zeker geen sprake zijn geweest: in menig opzicht zou hij zich in een republiek volgens het model van Pocock goed op zijn plaats hebben gevoeld.

<sup>105</sup> Hoeveel negatiever oordeelt Van de Spiegel die vooral een 'verfijning van ondeugden' meent waar te nemen. Zie hiervoor blz. 7.

<sup>106</sup> Velema, 'Homo mercator', 443. – Mijn mededelingen over Luzac zijn gebaseerd op dit mooie artikel.

<sup>107</sup> Vgl. in dit verband ook Kossmann, *Politieke theorie en geschiedenis*, 229-232. Zie ook hiervóór blz. 38 n. 104.

De conservatieve orangist Van de Spiegel dient in de nadagen van de Nederlandse republiek zeker gerekend te worden tot de serieuze hervormingsgezinden. In het licht van de gangbare opvattingen over patriotten en prinsgezinden lijken zijn reformistische denkbeelden nogal eens een zekere patriotse kleur te vertonen. Tussen de teneur van die denkbeelden en de ideologie van de in 1784 opgerichte 'Maatschappij tot Nut van 't Algemeen' kan trouwens ook een onmiskenbare verwantschap worden vastgesteld. Ook in de middenklasse-kringen van het Nut valt er een evidente moralistische bevlogenheid waar te nemen; ook daar dacht men de nationale crisis te kunnen bestrijden door een appel aan de vaderlandsliefde, een beroep op het schitterende nationale verleden, een wedergeboorte van 'de oude, de Bataafsche zeden' en met name op het praktisch-concrete vlak door een verbetering van de volksopvoeding.<sup>108</sup>

Op grond van onze kennis achteraf van Nederland's economische ontwikkeling is het niet zo'n kunst om Van de Spiegel te kapittelen vanwege sommige van zijn denkbeelden op economisch en sociaal gebied. Willen we hem recht doen dan dienen we ons echter steeds te realiseren hoezeer deze conservatieve pragmaticus en realist tevens gedreven werd door het vurige verlangen om zijn dierbare vaderland te bevrijden uit de trieste impasse waarin het zich bevond. Het lijkt nauwelijks twijfel dat hij zich daarbij wel eens wat te zeer heeft laten meeslepen door zijn op het klassieke model geënte republikeinse idealisme.

#### DE JAREN VAN PARTIJSTRIJD EN DREIGENDE BURGEROORLOG 1780-'87

Evenals het voor hem zo rampzalige jaar 1795 dient ook het jaar 1780 in Van de Spiegel's leven te worden beschouwd als een belangrijke cesuur. In het voorjaar van 1780 werd hij door de Zeeuwse staten benoemd tot hun secretaris. Reeds lang voor zijn benoeming tot raadpensionaris in 1785 fungeerde hij in feite al als de eigenlijke leider van de Zeeuwse politiek. De nog

<sup>108</sup> Over het Nut en zijn ideologie de instructieve bijdrage van W.W. Mijnhardt, 'Het Nut en de genootschapsbeweging', in: W.W. Mijnhardt en A.J. Wichers (eds.), *Om het algemeen volksgeluk. Gedenkboek ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (z.p., 1984) 189-218. – Het Nut, gedragen door de verlichte middengroepen en zonder enige relatie met de overheid, dient, aldus Mijnhardt, beschouwd te worden 'als exponent van een nieuw cultuur- en beschavingsideaal'. Het oudere ideaal, onder meer belichaamd in de grote geleerde genootschappen, die doorgaans nauwe relaties onderhielden met de overheid, wortelde in het Noordnederlandse humanisme dat de antieke cultuur beschouwde als zijn voornaamste inspiratiebron. 'Het door het Nut uitgedragen beschavingsideaal was sterk van de Nederlandse Verlichting afhankelijk en stelde deze ook boven de klassieke erfenis'. Het is zeker niet mijn bedoeling om af te dingen op deze voorstelling van zaken, maar wel komt het me voor dat Van de Spiegel er zich moeilijk in laat vangen. Als regent, die dus niet behoorde tot de middengroepen, had hij al lang voor de stichting van het Nut essentiële elementen van het nieuwe beschavingsideaal uitgedragen terwijl hij tevens tot het eind van zijn dagen met hart en ziel verknocht is gebleven aan de klassieke beschaving en aan het hem zo dierbare Latijn (al is hij zeker ook diepgaand beïnvloed door de verlichting).



al middelmatige raadpensionaris Chalmers liet het schrijven van memories en preadviezen maar al te graag over aan de 'tweede minister' tegen wie hij hoog opzag. De politieke last die Van de Spiegel te torsen kreeg, werd natuurlijk nog aanmerkelijk verzwaard door de politieke en economische crisis die de Republiek na het uitbreken van de rampspoedige vierde Engelse oorlog in december 1780 in toenemende mate in haar greep kreeg. Sinds 1780 nam het politieke bedrijf de Zeeuwse staatsman in elk geval zo volledig in beslag dat er van publikaties op het hem zo dierbare terrein van de vaderlandse geschiedenis geen sprake meer kon zijn.

De al maar feller wordende partijstrijd die de Republiek tenslotte tot aan de rand van een burgeroorlog zou brengen, was de staats-stadhouderlijke Zeeuwse 'minister' een gruwel. Enige jaren lang heeft hij met een immense volharding en eindeloos geduld een tactiek van schikken en plooiën trachten toe te passen waarvan hij vurig hoopte dat ze tot een voor beide partijen aanvaardbaar compromis zou leiden. Om dat doel te bereiken (schreef hij begin april 1784) zouden 'mensen die onafhankelyk zyn van beide de disputerende partyen, die moderaat zyn in hunne handelingen, en moeds genoeg bezitten om voor het belang van het Vaderland te spreken, handen aan 't werk moeten slaan, indien men niet, met goede oogen, den val van de Republyk wil zien gebeuren'.<sup>109</sup>

Voor Van de Spiegel was het een uitgemaakte zaak dat het door hem nastreefde vreedzame compromis alleen tot stand kon komen als ook de stadhouder zou willen meewerken aan een hervorming van het staatsbestel en tevens bereid zou zijn tot concessies aan de patriotten. Wat het punt van de politieke hervorming betreft zagen we al dat de Zeeuwse 'minister' in de geest van Van Slingelandt's ideeën de generaliteit wilde versterken ten koste van de gewestelijke zelfstandigheid. Teruggrijpend op plannen die al tijdens het bewind van Willem IV aan de orde waren geweest, heeft hij er tevens, ook bij Willem V zelf, herhaaldelijk op aangedrongen het functioneren van het erfstadhouderlijk ambt met zijn veelheid van rechten en bevoegdheden op een efficiënter en moderner leest te schoeien. Een ergerlijke misstand achtte hij het dat de stadhouder zich persoonlijk moest inlaten met onnoemelijk veel details op velerlei gebied en dan bovendien nog 'responsabel' werd gemaakt 'voor alles'. Om dat euvel te verhelpen behoorde de prins 'een Ministerie te kiezen van kundige en eerlyke inboorlingen des Lands, die ieder hun Departement zouden moeten hebben'. Geheel in overeenstemming met de patriotse opvattingen was zeker ook zijn pleidooi voor een regularisering van de relatie tussen de stadhouder en de diverse gewesten. Die behoorde te berusten op 'eene goede correspondentie' met de colleges van gedeputeerde staten en niet op persoonlijke contacten met enkele zetbazen en favorieten, 'tot een ondragelyke jalousie voor anderen'. Voor de handhaving van de essentiële rechten en bevoegdheden van het erfstadhouderschap heeft Van de Spiegel pal willen staan maar bijkomstigheden, die bijvoor-

<sup>109</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, II, 343.

beeld hun ontstaan hadden te danken aan 'het enthousiasme van het jaar 1747' heeft hij willen opgeven als daardoor het tot-stand-komen van een vergelijk met de Hollandse patriotten werd vergemakkelijkt.<sup>110</sup>

Van de Spiegel was zoals we weten een uitermate serieus en tevens vasthoudend man. Zo heeft hij uit een bovenpartijdig gezichtspunt dan ook enige jaren lang met onverdroten ijver en volharding gestreefd naar een akkoord met gematigde Hollandse patriotten. Hij toonde daarbij een opmerkelijke bereidheid om tegemoet te komen aan Hollandse wensen en verlangens. In de zomer van 1783 heeft hij zelfs de mogelijkheid onder het oog gezien om Willem V desnoods, indien deze niet tot medewerking bereid bleek, te 'abandonneren' ten einde diens 'Famille te conserveren'. Het zou in elk geval beter zijn 'dat één leed als allen'.<sup>111</sup>

In een politiek klimaat van toenemende polarisering werd het voor Van de Spiegel echter steeds moeilijker om zijn standpunt boven de partijen te blijven innemen. Zo bleek zijn grondig en objectief preadvies voor de staten van Zeeland over de in 1783 zo actuele kwestie van de militaire jurisdictie heel wat kwaad bloed te zetten bij de patriotten omdat de conclusie van zijn gedegen historisch-wetenschappelijke verhandeling eerder tendeerde tot het behoud van de hoge krijgsraad dan tot de door de anti-orangisten geëiste opheffing. 'De staatsman', aldus Fruin's rake opmerking, 'moest de schuld dragen van den historicus'.<sup>112</sup> Een belangwekkend initiatief van de Zeeuwse secretaris sorteerde in het voorjaar van 1784 evenmin enig effect. Op zijn instigatie hadden de Zeeuwse staten toen aan de andere gewesten voorgesteld om tot herstel van de eendracht en de rust in het land een grote vergadering als die van 1716 in Den Haag bijeen te roepen.<sup>113</sup>

Na dit laatste echec realiseerde Van de Spiegel zich terdege dat zijn tactiek van boven de partijen staan geen enkel resultaat had opgeleverd en dat hij zich in feite in een geïsoleerde positie had gemanoeuvreed. 'Ik ondervinde van dag tot dag, dat myne denkbeelden niet geschikt zyn voor den tegenwoordigen tyd', schreef hij eind mei '84 aan zijn vriend en geestverwant, de Rotterdamse regent Van Teylingen, en hij liet daar de mededeling op volgen dat hij ook niet meer op de hoogte was van wat er werkelijk omging in de politiek 'om dat ik het ongeluk heb in oppositie te zyn met het gene er gebeurt, zoo wel aan de eene als andere kant'.<sup>114</sup>

De Zeeuwse staatsman is zich sindsdien nauwer gaan liëren met het stadhouderlijke hof en zijn aanhang. Zijn meer orangistische koers moet bovenal worden beschouwd als een reactie op de politieke gang van zaken in Holland. In de Hollandse staten kregen de fel anti-orangistische pensionarissen De Gijsselaar (Dordrecht), Zeebergh (Haarlem) en Van Berckel (Amster-

<sup>110</sup> Zie ibidem, II, 63-71, 257-303, 402-414, 451-456, 618-620.

<sup>111</sup> Ibidem, II, 168.

<sup>112</sup> Fruin, 'V.d.Sp.', 232. Zie ook Vreede, *V.d.Sp.*, II, 103-158.

<sup>113</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, II, 347-352, 373.

<sup>114</sup> Ibidem, II, 373.

dam) het meer en meer voor het zeggen en dat triumviraat was eropuit de stadhouder, die ook de schuld van het smadelijk verloop van de oorlog tegen Engeland in de schoenen kreeg geschoven, zoal niet de laan uit te sturen dan toch diens macht en bevoegdheden wezenlijk te beknotten. Zoals we al weten was dat voor Van de Spiegel volstrekt onaanvaardbaar. Daar kwam nog bij dat hij zich gruwelijk ergerde aan de hautaine en soms onbeschofte wijze waarop de Hollandse machthebbers plachten te reageren of juist niet reageerden op demarches van Zeeland en andere kleine gewesten die hun niet aanstonden.<sup>115</sup>

Ook nadat Van de Spiegel in de partijstrijd meer kleur was gaan bekenen, ja zelfs nog later toen hij al kon gelden als een gezaghebbend orangistisch leider, is hij zijn pogingen toch nog blijven voortzetten om met gematigde Hollanders (vooral via zijn contact met de Alkmaarse burgemeester Paludanus) tot overeenstemming te komen. Pas in november 1786, toen de politieke tegenstellingen onoverbrugbaar waren gebleken, heeft hij die pogingen gestaakt.<sup>116</sup> Het mislukken van zijn conciliatie-plan heeft hij bovenal toegeschreven aan het drijven van de Hollandse 'matadors' (de drie pensionarissen) en hun trawanten. In het licht van latere uitlatingen, trouwens ook gezien de in 1783 door hem overwogen mogelijkheid om Willem V desnoods te laten vallen, moet hij overigens hebben beseft dat ook de stadhouder op het stuk van het zo vurig gewenste akkoord met de patriotten wel eens een spaak in het wiel zou kunnen steken. Was het immers niet zeer de vraag of de prins werkelijk bereid was tot concessies aan de patriotten en tot de door Van de Spiegel noodzakelijk geachte hervorming van het staatsbestel?

Heeft de figuur van Willem V in heel het politieke spektakel van die tijd een sleutelpositie ingenomen, dan geldt dat wel zeer in het bijzonder voor Van de Spiegel's politieke leven in die crisisjaren. We zagen al dat deze na zijn val in 1795 de stadhouder een moeilijk te doorgronden karakter toeschreef en tevens van mening was dat hij 'veel goeds' had.<sup>117</sup> Tegen deze beoordeling valt weinig in te brengen. Willem V was au fond een goedgehartige man die een ieder graag het zijne gunde. Uit zedelijk oogpunt achtte hij het geboden ook in de politiek de fatsoensnormen strikt in acht te nemen.<sup>118</sup> Hoewel moreel fatsoen natuurlijk beschouwd dient te worden als een onwaardeerlijke deugd, zou men toch van mening kunnen zijn dat de prins zich op dit punt wel eens wat al te scrupuleus heeft gedragen. Het argument van de betamelijkheid heeft trouwens ook wel dienst gedaan om andere, bijvoorbeeld politieke motieven te camoufleren.<sup>119</sup>

<sup>115</sup> Ibidem.

<sup>116</sup> Ibidem, II, 645.

<sup>117</sup> Zie hiervoor blz. 12 n. 26.

<sup>118</sup> Zo zou Willem V zich tijdens zijn ballingschap na 1795 heel wat waardiger gedragen tegenover Napoleon dan zijn ambitieuze oudste zoon, de latere koning Willem I. (Zie P. Geyl, 'Een Oranje in ballingschap', in: *Studies en Strijdschriften* (Groningen, 1958) 257-285.)

<sup>119</sup> Dat lijkt b.v. het geval te zijn geweest toen de op 10 november 1785 met Frankrijk gesloten alliantie door de staten-generaal moest worden goedgekeurd. Blijkens een mededeling van de

De goedgehartige en tevens zo fatsoenlijke Willem V legde bovendien een onmiskenbare intellectuele (vooral historische) en artistieke belangstelling aan den dag.<sup>120</sup> Vooral in gesprekken in kleine kring kon hij blijk geven van 'een zeer schoon oordeel', zoals Van de Spiegel het eens uitdrukte. Ook een mannetjesputter als de Engelse gezant Harris die geen blad voor zijn mond placht te nemen, liet zich eens met veel waardering uit over de prins nadat deze bijna een uur lang op hem had ingesproken 'with the greatest precision of ideas, and most amazing accuracy of memory'.<sup>121</sup>

De erfstadhouder was echter ook opgescheept met zwakheden en hebberigheden die hem volkomen ongeschikt maakten om leiding te geven in een politieke crisis. Aan veerkracht en voortvarendheid alsmede aan moed, vastberadenheid en doorzettingsvermogen schortte het hem in hoge mate. Die tekortkomingen, waar hij zich soms wel degelijk van bewust toonde, hingen nauw samen met een evident gebrek aan zelfvertrouwen. Dat ging bovendien nog gepaard met een houding van wantrouwen tegenover zijn medemens, in het bijzonder tegenover regenten. Zijn schrikbeeld was het door de politieke elite, met name door de Hollandse regenten, in politiek opzicht onder curatele te worden gesteld (hij heeft zich trouwens ook wel eens beducht getoond voor het schavot als de eindbestemming van zijn leven). Om dat gevaar van curatele af te wenden meende hij niets beters te kunnen doen dan zich hardnekkig vast te klampen aan de legaliteit van het constitutionele bestel. Mee dankzij zijn 'prodigieuse memorie' kende hij dat door en door met inbegrip van de talloze provinciale en lokale bijzonderheden. Op deze wijze hoopte hij er op den duur in te zullen slagen de rechtspositie die hij van zijn vader had geërfd ongeschonden over te laten gaan op zijn opvolger. Al maar protesterend tegen de beknutting van zijn bevoegdheden door de staten van Holland heeft deze onverbetelijke legalist en formalist (in de

Engelse gezant was de meerderheid van de Gelderse staten niet bereid haar goedkeuring te hechten aan het traktaat. Toen de stadhouder het met deze oppositie niet eens bleek te zijn, is de landdag tenslotte toch akkoord gegaan met het verdrag. Willem heeft verklaard het niet gepast te vinden de staten te beïnvloeden nu hij zelf ingezetene was geworden van de provincie. Het lijkt intussen wel zeker dat niet zozeer het fatsoen als wel een politiek motief Willem's houding in deze heeft bepaald: de prins was in deze tijd nog van mening dat hij boven de partijen behoorde te staan en een confrontatie met Holland diende te vermijden. (Vgl. hierna blz. 47 vlg.) – De teleurgestelde Harris had natuurlijk geen goed woord over voor het beleid van de stadhouder. Als deze zich krachtig had verzet tegen het traktaat, zouden waarschijnlijk slechts drie van de zeven gewesten (Holland, Overijssel en Groningen) ermee akkoord zijn gegaan. (Harris, *Diaries and Correspondence*, II, 129 vlg.)

<sup>120</sup> Nader over dit aspect: G.J. Schutte, 'Willem IV en Willem V', in: C.A. Tamse (ed.) *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan den Rijn, 1979) 207 vlg., 215. – Willem V had een voorliefde voor de geschiedenis. De historicus Van de Spiegel erkende in de prins zijn meerdere 'in het vaardig verhalen... van allerlei gebeurtenissen in alle Landen en eeuwen'. Vooral voor diens historische feitenkennis had hij respect: als alle kennis van de oude en nieuwe geschiedenis verloren was gegaan, zou hij dat 'verlies uit den mond' van Willem V 'kunnen herstellen'. (Vreede, *V.d.Sp.*, IV, Inleiding, 5.)

<sup>121</sup> Harris, *Diaries and Correspondence*, II, 176 vlg.

patriotse pers nota bene uitgemaakt voor een tiran) enige jaren lang in de hoop op betere tijden zijn heil gezocht in een houding van louter passief verzet. Zijn aristocratische tegenstanders had hij danig in het nauw kunnen brengen als hij zich op enigerlei wijze had verbonden met de democratische vleugel van het patriottisme die tot toenadering bereid bleek. Van zulk een alliantie was de prins echter volstrekt niet gediend: voor hem kwam alleen de samenwerking met een 'respectabele aristocratie' in aanmerking.<sup>122</sup>

Willem V was een verstokte status-quo-conservatief die de vele, te vele zaken en zaakjes die hem werden voorgelegd, het liefst zelf bedisselde in de rust en de stilte van zijn kabinet, op veilige afstand van de boze buitenwereld. Ook toen Franse legers in 1793 en '94 de Republiek binnenvielen, zou de kapitein-generaal van de unie, een midden-veertiger toentertijd, gekluisterd blijven aan zijn bureaustoel in Den Haag en zou hij het commando over het leger te velde overlaten aan zijn twee amper volwassen zoons. Hoewel het Van de Spiegel niet ontbrak aan een zekere waardering voor Willem V, heeft hij toen een kritische kanttekening toch niet voor zich kunnen houden: 'De Prins Stadhouder', schreef hij in het voorjaar van 1793, 'luisterde naar allerlei mensen, zig voorstellende dat hy een oorlog uit zyn cabinet zou kunnen dirigeren met mensen die nooit een oorlog gezien hadden'.<sup>123</sup>

We zagen al dat Van de Spiegel met Willem V nooit op echt vertrouwelijke voet heeft gestaan. Terwijl hij tijdens de crisis in de jaren '80 van diens echtgenote, prinses Wilhelmina, tal van levendige, interessante brieven ontving waarin zij ook meermalen uiting gaf aan haar waardering en dankbaarheid voor zijn waardevolle adviezen, zijn de in het algemeen niet bijster belangwekkende missives die de prins hem deed toekomen niet anders te kwalificeren dan als koel-afstandelijk en formeel-ambtelijk. Zijn adviezen zijn bij de stadhouder ook lang niet altijd in goede aarde gevallen en deze zal zijn wijze raadgever vermoedelijk meer dan eens een bedilligerige, schoolmeesterachtige betweter hebben gevonden. Toen de politieke nood zo hoog was gestegen dat de prins serieus overwoog om de wijk te nemen naar zijn Duitse erflanden, heeft hij wel eens in vage algemene termen blijk gegeven van enige instemming met Van de Spiegel's adviezen. Vanwege zijn als een idee-fixe gekoesterde verlangen om de erfstadhouderlijke bevoegdheden integraal te doen overgaan op zijn opvolger, voelde Willem V echter bitter weinig voor nieuwlichterij als een ministerie en departementen en stond hij niet minder huiverig tegenover het voornemen van zijn Zeeuwse adviseur om de patriotten door bescheiden concessies tot rede te brengen. Ook later toen Van de Spiegel raadpensionaris van Holland was geworden, zou hij tevergeefs blijven aandringen op een betere organisatie van de stadhouderlijke executieve. Toen zou wederom blijken dat hij van Willem V's wil nauwelijks iets te duchten had maar des te meer van diens onwil. Die zou hij menigmaal ervaren als een loodzwaar blok aan het been.

<sup>122</sup> Vgl. *ibidem*, III, 12.

<sup>123</sup> Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, 214.

Maar laten we nu terugkeren naar de jaren 1785-'87 om Van de Spiegel's activiteiten in die crisisperiode nog wat nader te bezien. In het najaar van 1785 zag het ernaar uit dat de Hollandse patriotse leiders erin zouden slagen het Oranjehuis een zware, misschien wel definitieve nederlaag toe te brengen. Toen de staten van Holland de stadhouder het commando over het Haagse garnizoen betwistten, verliet deze in september met zijn gezin Den Haag om zich in Gelderland te vestigen. (Willem V zelf was toen het liefst uitgeweken naar het Nassause maar onder de druk van zijn omgeving, in het bijzonder van zijn vrouw, was Gelderland tenslotte de bestemming geworden.) Een allerbelangrijkste overwinning behaalden de Hollanders vervolgens op 10 november '85 toen de defensieve alliantie met Frankrijk werd gesloten die hun een solide rugdekking leek te verschaffen. Voor Van de Spiegel onder wiens leiding Zeeland zich tevergeefs had verzet tegen dit verbond, betekende dat een gevoelige nederlaag. Zijn animositeit tegen de 'praedominerende' partij en het naar volledige 'praeponderance' en 'dominatie' strevende Holland werd nog verhevigd toen hem uitlatingen uit die kring (bepaaldelijk van raadpensionaris Van Bleiswijk) ter ore kwamen waaruit kon worden afgeleid dat de Hollandse leiders overwogen om uit de unie te treden wanneer ze door de bondgenoten (de overige gewesten) zouden worden tegengewerkt.<sup>124</sup>

Een vastberaden doorzetter als Van de Spiegel is het antwoord op de Hollandse uitdaging niet schuldig gebleven. In oktober 1785 kwam hij tot de slotsom dat er maar één middel was om de Hollandse machthebbers tot rede te brengen: de vorming van een landelijke 'contraparty' ter bestrijding van hun 'aangematigde autoriteit' en hun zucht naar 'willekeurige en despotique overheersching'. Die partij zou ook in contact moeten treden met 'de Geestelykheid [de predikanten van de publieke kerk], die een onbegrypelyken (!) invloed [had] op de goede gemeente genoegzaam overal in dit Land', maar naar sommigen meenden 'te veel genegligeerd' was.<sup>125</sup>

De aanwezigheid in de Republiek van de uiterst actieve Engelse gezant Harris heeft ongetwijfeld een stimulerend effect gehad op Van de Spiegel, zeker ook op het stuk van zijn 'contraparty'-plan. In januari 1785 was deze prominente Britse diplomaat naar Den Haag gekomen met het stellige voornemen om Engeland uit zijn geïsoleerde positie in Europa te bevrijden door

<sup>124</sup> Toen de oude griffier Fagel Van Bleiswijk in oktober 1785 wees op de wenselijkheid van een akkoord met de stadhouder teneinde te voorkomen dat Holland geïsoleerd zou raken, kreeg hij van de raadpensionaris te horen dat de andere provincies Holland ongetwijfeld in de steek zouden laten. Dat was echter zo erg niet: de unie had haar tijd gehad en 'Holland [kon] wel bestaan zonder de zes andere Provincies'. (Vreede, *V.d.Sp.*, II, Inleiding, 11. Zie ook N.M. Japikse, 'De Staten-Generaal in de achttiende eeuw', in: *500 jaren Staten-Generaal in de Nederlanden* (Assen, 1964) 132 en Harris, *Diaries and Correspondence*, II, 116.) In dezelfde geest heeft Van Bleiswijk zich begin augustus '86 uitgelaten in de staten-generaal. (R. Fruin en H.T. Colenbrander (eds.), *Dépêches van Thulemeyer 1763-1788*, W.H.G., 3de serie, 30 (Amsterdam, 1912) 492.)

<sup>125</sup> Zie Vreede, *V.d.Sp.*, II, 402-411.

de vroegere bondgenootschappelijke relatie met de Republiek weer aan te knopen. De pro-Franse patriotten beschouwde hij daarom als zijn politieke tegenstanders en een man als de pro-Engelse Van de Spiegel als zijn bondgenoot. Blijkens een brief naar Londen van 8 november bleek ook hij geporteerd voor orangistische partijvorming.<sup>126</sup> Pas eind mei 1786 zouden de Zeeuwse raadpensionaris en de gezant elkaar voor het eerst ontmoeten in Den Haag. Toch zijn er in het najaar van '85 ook al wel contacten geweest tussen de twee, maar die liepen via tussenpersonen.<sup>127</sup> Na mei '86 zouden de Engelsman en de Zeeuw nauwe persoonlijke betrekkingen met elkaar gaan onderhouden. Het betrof hier in elk geval een relatie tussen gelijken, tussen bondgenoten: voor een marionettenrol was Van de Spiegel niet in de wieg gelegd. Ter bereiking van het gemeenschappelijk doel ging de Nederlander doorgaans met wat meer prudentie, omzichtigheid en geduld te werk dan de heetgebakerde Engelsman met zijn onmiskenbare neiging tot overdrijven, dramatiseren en soms ook opschepperij. Wat de onderlinge verhouding betreft tussen deze twee hoofdrolspelers in het Nederlandse drama wil ik tenslotte ook nog even in herinnering brengen dat Harris zich in zijn correspondentie met opmerkelijk veel respect en waardering, soms zelfs met bewondering heeft uitgelaten over zijn toch zo anders gearde Zeeuwse bondgenoot.<sup>128</sup>

Naast zijn ambtsbezigheden als raadpensionaris heeft Van de Spiegel in deze jaren op politiek gebied een indrukwekkende activiteit ontwikkeld. Hij diende daarbij op enige fronten tegelijk actief te zijn. Allereerst moest hij de stadhouder natuurlijk zien te bewegen zijn fiat te geven aan het plan tot orangistische partijvorming. Deze bleek daar echter niets voor te voelen omdat hij de overtuiging was toegedaan dat het Oranjehuis boven de partijen diende te staan. Dat kwam er dus op neer dat Willem V zijn uitzichtloze tactiek van louter passief verzet tegen het drijven van de Hollandse pensionarissen zou blijven voortzetten. De afwijzing van het contrapartij-plan was overigens geheel in overeenstemming met de teneur van de adviezen die Frederik II, de oude en wijze koninklijke oom in Berlijn, het prinselijk paar deed toekomen. De strekking van die adviezen was overduidelijk: de prins moest met de staten van Holland tot overeenstemming zien te komen en diende tevens op goede voet te staan met Frankrijk en zich van Engeland te distantieren. Aan het stadhouderlijk hof legden die Berlijnse raadgevingen begrijpelijk genoeg veel gewicht in de schaal. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat het hof de naar contact hunkerende Britse gezant welbewust op een afstand hield.

<sup>126</sup> Harris, *Diaries and Correspondence*, II, 118. – Van de Spiegel's pleidooi voor partijvorming in een memorie van 23 oktober '85 (zie voorgaande noot).

<sup>127</sup> Ibidem, II, 114. De tussenpersonen waren de oud-raadpensionaris van Zeeland Van Citters en de Duitse baron von Kinckel, een vroegere protégé van de hertog van Brunswijk die carrière had gemaakt bij de Nederlandse marine en die Harris in deze jaren terzijde stond.

<sup>128</sup> Zie hiervoor blz. 13 n. 29.

Van de Spiegel heeft zich danig geërgerd aan deze houding van de stadhouder. Begin juni '86 heeft hij die tegenover Harris scherp gekritiseerd: de tijd voor het innemen van een standpunt boven de partijen was voorgoed voorbij; de prins moest nu eindelijk eens duidelijk kleur bekennen en de leiding op zich nemen van een in partijverband georganiseerd verzet tegen de patriotten; tevens diende hij partij te kiezen tegen Frankrijk dat met de patriotten onder één hoedje speelde, en Engeland te beschouwen als zijn bondgenoot. Ongeveer een maand later is het de raadpensionaris waarlijk gelukt de stadhouder aan zijn kant te krijgen. Dat succes was stellig mee te danken aan uiterst gunstige bijkomende omstandigheden: in de voorzomer verbleven de prins en zijn vrouw een week of vijf in Zeeland waar zij over het algemeen hartelijk werden ontvangen. Dat schiep blijkbaar een goede sfeer voor vruchtbaar overleg. In ieder geval heeft Van de Spiegel in Middelburg eerst prinses Wilhelmina van de juistheid van zijn inzichten weten te overtuigen en is het hem daarna (begin juli) gelukt ook de prins overstag te doen gaan. Dat was natuurlijk een belangrijk succes voor de raadpensionaris, al bleef het de vraag of Willem V nu ook echt bereid was om metterdaad leiding te geven aan een partij. De vraag of hij daartoe ook in staat was, lijkt mij wat gemakkelijker te beantwoorden.<sup>129</sup>

Het bezoek van het prinselijk paar aan Zeeland mocht dan al een succes zijn geworden, dat wilde echter volstrekt niet zeggen dat dit gewest en bloc achter de stadhouder stond en danste naar het pijpen van zijn raadpensionaris, zoals in de literatuur nogal eens wordt gesuggereerd. In de staten, waar zeven stemmen werden uitgebracht, was het vooral Zierikzee dat herhaaldelijk blijk gaf van zijn sympathie voor de patriotse zaak en op enige afstand werd gevolgd door Veere en Vlissingen. De anti-orangistische oppositie heeft het de raadpensionaris meermalen heel moeilijk gemaakt. Als het erop aan kwam kon hij alleen met stelligheid rekenen op de stem van de eerste edele en op die van Goes daar ook Middelburg en Tholen wel eens uit de orangistische boot dreigden te vallen.<sup>130</sup> Toch heeft Van de Spiegel zich vrijwel steeds weten te verzekeren van de steun van de meerderheid in de staten, maar dat heeft hem wel heel wat moeite en inspanning gekost.<sup>131</sup>

<sup>129</sup> Over contrapartij en hof: Vreede, *V.d.Sp.*, II, 443-456; Harris, *Diaries and Correspondence*, II, 156 vlg., 159 vlg. – Zie ook hiervóór blz. 43 n. 119.

<sup>130</sup> Zie Vreede, *V.d.Sp.*, II, 603 vlg.; III, 239 vlg., 267 vlg., 321, 347 vlg.

<sup>131</sup> De militaire strafexpeditie van de staten van Gelderland en hun stadhouder tegen de weerspannige stadjes Elburg en Hattum in september 1786 bracht in het 'orangistische Zeeland' heel wat verontwaardiging, zelfs consternatie teweeg. In een later verslag schreef Van de Spiegel dat de Middelburgers zozeer in paniek waren geraakt 'qu'il n'y eut plus moyen de retenir la fougue: on ne crut plus voir que massacre, viol, pillage, et tout ce que la guerre civile a de plus horrible'. De staten raakten blijkbaar zozeer onder de indruk van deze consternatie dat ze zich aan de adviezen van hun raadpensionaris (op het hoogtepunt van de crisis trouwens door ziekte buiten gevecht gesteld) en van hun secretaris niets meer gelegen lieten liggen. De stadhouder gaven ze onverholven hun 'afkeerigheid' te kennen 'van alles wat aanleiding zou kunnen geven tot een Burgerlyken Oorlog, en vooral, indien de Troupes op Onze betaaling staande mede daar toe wierden gëmployeerd'. Aan het hof werd deze Zeeuwse reactie uiteraard evenzeer betreurd als



Ook op het terrein van de anti-patriotse politieke actie op landelijk niveau heeft Van de Spiegel zich in deze jaren danig geweed. Voor het leiderschap in de strijd tegen Holland en de patriotten kwam hij overigens niet in aanmerking vanwege zijn verblijf in het excentrische Middelburg, maar wel dient hij beschouwd te worden als de voornaamste en actiefste bondgenoot van de Engelse gezant die zich na de zomer van '86 wist op te werpen tot de centrale figuur van de anti-patriotse oppositie. De Zeeuwse raadpensionaris is vooral in de weer geweest met het organiseren van en leiding geven aan het anti-Hollandse verzet in de staten-generaal. Voor hem en de zijnen zou het natuurlijk een allerbelangrijkst succes zijn geweest als zij de meerderheid in dat hoge college aan hun zijde hadden gekregen. Dat is doorgaans echter niet gelukt; een numeriek evenwicht bleek meestal het maximaal bereikbare: drie (Holland, Overijssel, Groningen) tegen drie (Gelderland, Zeeland, Friesland), of desnoods drie en een half tegen drie en een half als men per se ook rekening wil houden met het verdeelde Utrecht (geëligeerden en ridderschap stonden daar tegenover de patriotse hoofdstad).

Van de Spiegel's partijpolitieke activiteiten bleven overigens gekenmerkt door een opmerkelijke omzichtigheid en gematigdheid. Van het aanwenden van militair geweld wilde hij dan ook niets weten. Met een beroep op 'de conduite' van Fabius Cunctator sprak hij zich eind december '86 uit voor het voeren van 'een defensiven oorlog' tegen de binnenlandse tegenstanders. Tot 'een offensiven coup' kon pas worden overgegaan wanneer men ondertussen sterk genoeg was geworden. Een defensief beleid leek hem in elk geval de aangewezen tactiek zolang de Oranjepartij er niet verzekerd van kon zijn dat Engeland metterdaad te hulp zou komen wanneer de patriotten het met steun van Frankrijk op een burgeroorlog mochten laten aankomen.<sup>132</sup>

Ik dien in dit verband ook nog even te memoreren dat de Zeeuwse raadpensionaris nog tot november '86 is voortgegaan met serieuze pogingen om met de gematigde Hollandse patriotten tot een vergelijk te komen. Zo heeft hij in de zomer van '86 zijn uiterste best gedaan om in de netelige kwestie van het commando over het Haagse garnizoen een compromis-oplossing tot stand te brengen die het Willem V mogelijk zou maken weer naar Den Haag terug te keren. Ook dit conciliatie-plan bleek echter gedoemd te mislukken vanwege het wantrouwen en de principiële onverzettelijkheid van zowel de stadhouder als de Hollandse machthebbers.<sup>133</sup>

Eén belangrijk initiatief van Van de Spiegel lijkt echter bepaald in strijd met de hem doorgaans zo kenmerkende gematigdheid en omzichtigheid en

ze in patriotse kring werd toegejuicht. (Willem V heeft Van de Spiegel's gedrag overigens 'ten volle' goedgekeurd.) Volgens Van Hardenbroek wekte die reactie zelfs de indruk dat Zeeland de prins wilde laten vallen. (Vreede, *V.d.Sp.*, II, 563 vlg., 573 vlg., 580 vlg., 589 vlg., 595; *Gedenkschriften van G.J. van Hardenbroek*, VI, W.H.G., 3de serie, 40 (1918) 384.)

<sup>132</sup> Vgl. Vreede, *V.d.Sp.*, III, 106 vlg.

<sup>133</sup> Ibidem, II, 496 vlg., 505 vlg.; Harris, *Diaries and Correspondence*, II, 171 vlg.; *Gedenkschriften Van Hardenbroek*, VI, 354 vlg.

met zijn daarmee samenhangende geneigdheid tot een tactiek van schikken en plooiën. Ik doel hier op zijn plan om Zeeland in geval van nood, van uiterste nood, uit de unie te doen treden en vervolgens onder de 'Protectie' van Engeland te stellen. De 16de december '85 schreef Harris naar Londen dat hem dit plan van Zeeuwse zijde was voorgelegd. De Britse regering wenste er echter niet op in te gaan uit vrees voor een mogelijk gewapend conflict met Frankrijk.

Alvorens Harris te benaderen zal de raadpensionaris zijn protectie-plan ongetwijfeld eerst hebben voorgelegd aan enkele gelijkgestemde Zeeuwse prominenten die er naar we mogen aannemen hun fiat aan hebben gegeven. Heel dit gebeuren heeft zich in het diepste geheim afgespeeld. Gelukkig voor Van de Spiegel is het geheim goed bewaard gebleven: was er wat van uitgelekt dan zou hem dat na zijn arrestatie in 1795 zuur zijn opgebroken. Begrijpelijk genoeg heeft hij ook het hof er buitengelaten. We zagen immers al dat Willem V vóór de zomer van '86 niet bereid bleek een duidelijk anti-patriots standpunt in te nemen.

In mei '86 heeft de raadpensionaris de Britse gezant voor het eerst ontmoet in Den Haag en bij die gelegenheid heeft hij hem een uitvoerige toelichting gegeven op zijn protectie-plan. Behalve Harris' verslag is gelukkig ook een ongedateerde memorie van Van de Spiegel bewaard gebleven, vermoedelijk geschreven voor zijn vertrek naar Holland. Dit belangrijke document heeft hij voorzien van een veelzeggende titel: 'P.M. 1786, als het laatste plegtanker, wanneer de Republiek schipbreuk lydt'. Ook de inleidende passage is bepaald verhelderend: 'Indien door de tegenwoordige verdeeldheden in de Republiek of door het een of ander toeval (dat God verhoede) de Band van de Unie kwam te scheuren, zou de Provincie van Zeeland moeten trachten op haar zelve te blyven staan. Maar onmagtig zynde zichzelf te beschermen, zoude zy een vreemde Protectie moeten zoeken'.

Voor de bescherming van Zeeland kwam uiteraard alleen Engeland in aanmerking. Voor die mogendheid zou de protectie evidente voordelen opleveren: Engeland zou mee de beschikking krijgen over het Zeeuwse aandeel in de Nederlandse compagnieën, het zou voorts zijn heerschappij over de Noordzee kunnen versterken 'door de commoditeit van onze zeegaten' en tenslotte zou 'het openen van de Schelde voor Engelsche vaartuigen... voor Engeland een vermeerdering van Commercie geven op Duitschland'. Ook Zeeland zelf zou behoorlijk aan zijn trekken moeten komen. Natuurlijk dienden de Engelsen de provincie de 'bewaring van hare Vryheid, Wetten, Regten, Regering en Wetgeving' te garanderen. Troepen zou ze 'zonder haar consent' niet behoeven in te nemen, terwijl 'hare Commercie' behoorde te 'jouisseren van dezelve Protectie zoo in als buiten Europa, als de onderdanen van Groot-Brittannië'. Ook zou het gewest 'gelibereerd' zijn van allerlei generaliteitslasten en dat zou wel eens een jaarlijkse besparing kunnen betekenen van 'meer dan een millioen', hetgeen zou leiden tot 'een vermeerdering van populatie en welvaart'.<sup>134</sup>

<sup>134</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, II, 524 vlg.

Tijdens zijn gesprekken met Harris in de tweede helft van mei heeft Van de Spiegel de door Engeland te behalen voordelen nog wat breder uitgemeten. Vooral de grote betekenis van Zeeland's strategische positie heeft hij toen sterk beklemtoond. Daardoor was Zeeland eigenlijk de belangrijkste provincie hoewel het gerekend naar inwonertal en quote niet meer dan ongeveer een tiende van de Republiek uitmaakte. Het gewest beschikte ook over de enige Nederlandse haven (Vlissingen) die geschikt was voor grote oorlogsschepen en op het stuk van de handel tussen Holland en Vlaanderen nam het een sleutelpositie in. Vanuit Vlissingen zouden de Engelsen bovendien de gehele Nederlandse kust beheersen en de vereniging van Franse en Nederlandse eskaders kunnen verhinderen.

De raadpensionaris heeft de gezant uitdrukkelijk te verstaan gegeven dat het bepaald niet zijn bedoeling was om aan te sturen op de ontbinding en de liquidatie van de unie. Zijn plan diende beschouwd te worden als een laatste redmiddel om in een evidente crisissituatie een capitulatie te voorkomen. Mogelijk zou alleen al de aankondiging van Zeeland's uittreden uit de unie en het inroepen van Engeland's bescherming zo'n paniek bij de tegenstanders teweegbrengen en de welgezinden zozeer bemoedigen dat de patriotten een beslissende nederlaag kon worden toegebracht. Zo'n uitkomst zou de vervulling betekenen van zijn politieke wensen.

In overeenstemming met zijn instructies heeft Harris heel terughoudend gereageerd op de uiteenzettingen van de raadpensionaris. Wel is de kennisgeving met Van de Spiegel hem kennelijk uitnemend bevallen. In elk geval bleek hij deze te beschouwen als 'the man, who has certainly the best understanding in the Republic'.<sup>135</sup>

Ondanks de gereserveerdheid aan Engelse zijde is de raadpensionaris zijn 'laatste plegtanker' blijven koesteren in de kennelijke verwachting dat Engeland als het erop aankwam Zeeland niet in de steek zou laten. In een in januari '87 geschreven 'Geheime Memorie over het door Zeeland aan te nemen stelsel' kwam hij tot de conclusie dat de provincie zolang mogelijk moest 'vasthouden aan de Unie, en resisteren tegen alle overheersching van een praedominerende party'. Wel dienden de Zeeuwen 'een deur open te houden om wanneer de Republiek [kwam] te vallen, zich te kunnen saveeren als een ligchaam op zich zelf onder een Buitenlandsche protectie'.

Het slot van deze memorie verdient wel in het bijzonder onze aandacht omdat de raadpensionaris daar zo duidelijk liet blijken dat hij zich gekrenkt voelde door uitlatingen van Hollands-patriotse zijde die er zoals we al vernamen op neerkwamen dat de machtige provincie het buiten de overige gewesten best zou kunnen stellen. Met het oog op de finale crisis bleek hij daar ook voor Gelderland wel een oplossing in petto te hebben: 'Het is een dwaas denkbeeld van de praedominerende party, dat Holland op haar zelve kan bestaan zonder de andere Provincien: immers is Gelderland meester van de

<sup>135</sup> Harris, *Diaries and Correspondence*, II, 151 vlg.

Commercie op Duitschland, en Zeeland op Brabant en Vlaanderen, zoodra de rivieren gesloten worden gehouden, en hoe ligt is dit te doen, wanneer die Provinciën een buitenlandsche protectie hebben. Gelderland kan die van Pruissen hebben, en Zeeland van Engeland, zoodat Holland geheel zoude afgesneden worden. God verhoede dit! maar 't is altoos nuttig, zich tegen mogelyke ongevallen, te praecaveren'.<sup>136</sup>

Onze nationale geschiedschrijving heeft in het algemeen de Zeeuwse raad-pensionaris zijn protectie-plan allerminst in dank afgenomen. Zulk een afwijzend oordeel uit nationaal oogpunt is overigens verklaarbaar genoeg. Geyl bijvoorbeeld heeft zich op dit punt heel ongenadig uitgelaten over Van de Spiegel. Die had een 'staaltje van particularisme ten beste [gegeven], dat in de geschiedenis van de Republiek niet overtroffen wordt'.<sup>137</sup> Of Van de Spiegel recht wordt gedaan met een dergelijke veroordeling, die zeker ook wel wat zweemt naar teleologisme, waag ik echter te betwijfelen. Hoezeer hij ook voor de Zeeuwse belangen op de bres heeft gestaan (van een raadpensionaris mocht dat overigens ook worden verwacht), als zijn vaderland, een woord waar hij zich vaak met respect en piëteit van bediende, beschouwde hij wel degelijk de gehele Republiek. Als geen ander heeft juist hij de gevaren onderkend waar de generaliteit aan blootstond tengevolge van de meedogenloze partijstrijd. Zich ten volle bewust van het desintegrerend effect daarvan op het voortbestaan van de unie, heeft hij zich jarenlang ingespannen om de partijconflicten tot een redelijke oplossing te brengen. Dat hij hierin niet is geslaagd is maar al te begrijpelijk. Wel nooit tevoren waren de partijhartstochten in de Verenigde Provinciën immers zo hoog opgelaaid als in deze periode waarin de politieke tegenstellingen meer dan voorheen het geval was geweest werden verhevigd door met hartstocht beleden ideologische overtuigingen. Als geen ander heeft Van de Spiegel zich zoals gezegd gerealiseerd dat het losse federale uniebestel daar niet tegen bestand was zodat de twee eeuwen oude Republiek bedreigd werd door het reële gevaar van desintegratie.

Uit Van de Spiegel's eigen commentaar op zijn protectie-plan blijkt heel duidelijk dat het hem daarbij bovenal te doen is geweest om wat hij zelf beschouwde als een bij uitstek nationale zaak: het tot-elke-prijs-voorkomen dat de patriotse haan in heel het land, dus ook in Zeeland, koning ging kraaien. In de beslissende eindstrijd zou de uitvoering van zijn plan wel eens het aangewezen middel kunnen blijken om een definitieve orangistische nederlaag te verhoeden. Dat het ging om een paardemiddel, daarvan is hij zich wel degelijk bewust geweest. Zo'n therapie zou echter wel eens noodzakelijk kunnen blijken vanwege de overmacht van de patriotse tegenstanders. Van de Spiegel mag dan misschien wel de man zijn geweest met 'the best understanding in the Republic', van onze gedegen 'na'-kennis omtrent de Pruisische militaire interventie van 1787 die de patriotten van de kaart zou vegen, had

<sup>136</sup> Vgl. Vreede, *V.d.Sp.*, III, 88-94.

<sup>137</sup> Geyl, *Ned.Stam*, III, 166.

ook hij geen grein voorkennis toen hij zijn 'particularistische' plan smeedde. Toen en ook nog lang daarna achtte hij een overwinning van de patriotten een reële mogelijkheid. Zijn bepaald niet optimistische toekomstverwachting maakt zijn keuze voor een paardemiddel des te begrijpelijker.

Het was zeker niet zonder reden dat Van de Spiegel zich zorgen maakte over de afloop van de partijstrijd. De patriotse zaak leek inderdaad sterk te staan. Haar aanhang mocht dan slechts een minderheid uitmaken van de Hollandse bevolking en bovendien in toenemende mate bedreigd worden door tweedracht (aristocraten tegenover democraten), daar staat tegenover dat althans het democratische patriottisme het karakter droeg van een ook in onze ogen maar al te legitieme nationale hervormingsbeweging. Die beweging wist in ieder geval zeer velen uit de middenklassen, vooral intellectuelen, te inspireren en weer hoop te geven op een betere toekomst waarin ook het gevoel van nationale eigenwaarde weer tot zijn recht zou kunnen komen. Op het stuk van pers en propaganda stonden de orangisten dan ook ver achter bij hun tegenstanders. Het gevolg daarvan was dat de publieke opinie in de Republiek beheerst werd door de patriotten.

De patriotse superioriteit op menig gebied is de Zeeuwse 'minister' niet ontgaan. Zo heeft hij meermalen de aandacht gevestigd op het profijt dat de patriotten de alliantie met Frankrijk opleverde. Ook hun burgermilitie (de exercitiegenootschappen) achtte hij een factor van betekenis. Maar interessanter is het dat hij tevens een scherp oog bleek te hebben voor het elan en het enthousiasme in hun kring. Hij beseftte trouwens terdege dat dat ten zeerste gestimuleerd werd door de overtuiging, beter nog het bezielende geloof van velen juist met het oog op de toekomst de politieke wijsheid in pacht te hebben. 'De bedoelingen der Patriottische Party', schreef hij in februari 1787, 'hebben uit haar zelve, reeds het voordeel dat ze door groote woorden van Vrijheid, van Vaderland, en diergelyke, de verbeeldingskracht van vele menschen verhitte, en door daden van éclat de eigenliefde vleyen, de eerezucht aanprikkelten, en den weg tot fortuin banen. Aan de andere kant is er niets van dit alles: hier moet de Deugd hare eigen belooning zyn... De andere Party ontbreekt vereeniging, hoofden, appui, geld en hulp. Is het nu te verwonderen, aan welke kant het overwigt gevallen is'.<sup>138</sup>

Op een overwicht van de patriotten wijst trouwens ook de politieke gedragslijn door twee hoge functionarissen in deze jaren gevolgd: door Van Bleiswijk, Holland's raadpensionaris, en Fagel, de griffier van de staten-generaal. De raadpensionaris, een vroegere vertrouweling van de hertog van Brunswijk, die zijn benoeming ten dele aan Willem V had te danken, hechtte grote waarde aan de publieke opinie en liet zich dientengevolge door de patriotse machthebbers op sleeptouw nemen.<sup>139</sup> Over Hendrik Fagel, pro-

<sup>138</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, III, 147, 148. Zie ook blz. 54 n. 142.

<sup>139</sup> Al in november 1782 had de Pruisische gezant over Van Bleiswijk opgemerkt: 'Attaché au gouvernement Stadhoudérien, le Conseiller Pensionnaire n'adhère de préférence à aucun parti, mais suit l'impulsion de celui qui, pour le moment prépondérant, répond aux vœux de la nation'. (*Dépêches Thulemeyer*, 345.)

Engels en van onverdacht orangistische huize, bleek zijn gelijknamige kleinzoon en opvolger (sinds 1790) van mening dat hij zich tegenover de patriotten veel te meegaand had getoond.<sup>140</sup>

Evenals de Engelse gezant heeft ook de Zeeuwse raadpensionaris zich vaak hevig geërgerd aan de lauwheid en de apathie van veel Oranjegezinden die liever de kat uit de boom bleven kijken dan dat zij kleur durfden bekennen. Zo toonde hij zich zeer teleurgesteld over het gebrek aan animo in de kring van Gelderse en Friese regenten om een orangistische 'Acte van Verbintenis' te ondertekenen die in Zeeland een evident succes was geworden.<sup>141</sup>

De patriotten mochten dan al een overwicht hebben, toch bleken ook zij niet in staat een definitieve beslissing af te dwingen. Zo leek er in de eerste maanden van '87 een uitzichtloze situatie te zijn ontstaan die Van de Spiegel menigmaal verzuchtingen deed slaken over de zwakheid van de eigen partij en in het bijzonder over haar tekortschieten op het stuk van goed georganiseerde systematische actie: 'Wy zyn zonder hoofd, zonder appui, zonder geld'.<sup>142</sup> Trouwens ook de 'Draufgänger' Harris heeft zich in deze tijd wel eens somber uitgelaten. In het begin van februari schreef hij naar Londen dat hij de situatie in de Republiek een maand of zes tevoren optimistischer had beoordeeld dan nu. De politieke impasse zou wel eens vele jaren kunnen voortduren tenzij het in Europa tot een ernstige internationale crisis zou komen'.<sup>143</sup>

Na maart '87 vallen er van het tweetal evenwel wat opgewekter geluiden te vernemen. Met genoeg konden zij constateren dat er in de anti-patriotse acties nu eindelijk wat meer lijn en ook schot bleek te komen: Oranje-vrijcorpsen en sociëteiten werden opgericht en eind mei spraken de staten-generaal zich met een meerderheid van vier tegen drie (Holland, Overijssel en Groningen) uit tegen door Holland genomen militaire maatregelen die gericht waren tegen het gezag van de kapitein-generaal. Het gevolg was dat het zogenaamde cordon van Hollandse troepen die aan de grens met Utrecht waren gelegerd, danig ging verlopen. De vooruitzichten voor het Oranjehuis en zijn aanhangers verbeterden bovendien aanmerkelijk toen de Engelse regering eind mei besloot de orangistische zaak metterdaad te gaan steunen: een bedrag van maximaal £ 20.000 werd ter beschikking gesteld van de welgezinde provincies die dat geld met name dienden te besteden aan het in-dienst-nemen van door Holland ontslagen troepen.

<sup>140</sup> N.M. Japikse, 'Staten-Generaal in de 18de eeuw', 133 vlg.

<sup>141</sup> Vgl. Vreede, *V.d.Sp.*, III, 134, 239, 248, 263.

<sup>142</sup> In een brief van 4 maart '87 liet Van de Spiegel daar nog op volgen: 'by de andere is een blind devouëment aan de directie, daar is buitenlandsch appui, en in de Provincien overal medewerking, en overvloedig geld om Troupes te betaalen, correspondentie te houden, corruptible persoonen te winnen etc. En in der daad, als ik de zaaken zoo beschouw, dan moet ik niet vraagen, heeft de goede party in Z[eland] niet meer gedaan? maar, hoe heeft zy nog zoo veel kunnen doen? Want zekerlyk zonder de oppositie van Zeeland, zou het werk al ten einde geweest zyn'. (Ibidem, III, 236.)

<sup>143</sup> Harris, *Diaries and Correspondence*, II, 233.

Op Van de Spiegel die zich zo vaak had beklaagd over het ontbreken van 'appui', heeft het kardinale feit van de Engelse steunverlening, hoe bescheiden ook in eerste instantie, kennelijk indruk gemaakt. Terwijl hij er in mei nog met klem op had aangedrongen op militair gebied louter defensief te werk te gaan (had ook de aanval op Elburg en Hattem niet een averechts effect gehad op de publieke opinie?), bleek hij in juni daarentegen van mening dat er van het verlopen van het Hollandse cordon gebruik kon worden gemaakt door een offensieve militaire actie in het Utrechtse te ondernemen. Heeft hij zich op dit punt dus bekeerd tot het activisme, van het wel zeer activistische plan van prinses Wilhelmina om naar Den Haag te gaan ten einde daar zo mogelijk een anti-patriotse volksbeweging op gang te brengen die zou kunnen uitlopen op een totale politieke ommekeer, van dit even vermetele als ambitieuze plan heeft hij zich echter bepaald geen voorstander getoond omdat hij het veel te riskant vond.<sup>144</sup>

De prinses die de 28ste juni op weg ging naar Den Haag, heeft haar bestemming zoals men weet niet bereikt: tussen Oudewater en Gouda tegengehouden door manschappen van het Goudse vrijcorps moest zij onverrichter zake terugkeren naar Nijmegen. Dit incident lijkt achteraf bezien een logische, vanzelfsprekende ontwikkeling op gang te hebben gebracht die in haar slotfase de Pruisische militaire inval en de ondergang van de patriotten te zien zou geven.

Nog geruime tijd na de aanhouding van de prinses heeft het gros van de in politiek geïnteresseerde Nederlandse tijdgenoten een ontknoping als die van september '87 echter geenszins verwacht. Terecht was men ook later van mening dat de prinses met haar reis zeker niet een Pruisische interventie had willen uitlokken. Frederik Willem II, de broer van prinses Wilhelmina, die in augustus 1786 zijn oom Frederik II na diens dood was opgevolgd, wenste aanvankelijk trouwens het pro-Franse beleid van zijn vermaarde voorganger voort te zetten en voelde ook om die reden niets voor het avontuur van een gewapende interventie in de Republiek. De koning, bepaald geen sterke figuur (Bartstra typeert hem in zijn 'Handboek' als een 'licht beïnvloedbaar warhoofd') is echter gaandeweg tot andere inzichten gekomen toen de staten van Holland om niet-onbegrijpelijke redenen niet bereid bleken satisfactie te geven voor de 'belediging' zijn zuster aangedaan. Van de geschonden eer van het huis Hohenzollern hebben de Engelsen dankbaar gebruik gemaakt. Zij gaven het hof van Berlijn de verzekering van hun steun voor het geval dat de Fransen zich gewapenderhand mochten verzetten tegen een koninklijk-Pruisische strafexpeditie tegen de patriotse Hollandse boosdoeners, Frankrijk's bondgenoten. De Britse regering heeft haar toezegging van effectieve steun des te gereder kunnen doen omdat ze er terecht van overtuigd was dat het Franse hof de patriotten als het eropaan kwam in de steek zou laten vanwege de ernstige binnenlandse crisis in Frankrijk. Zo heeft de Pruisische monarch tenslotte, zij het niet zonder enige tegenzin, het bevel ge-

<sup>144</sup> Vgl. Vreede, *V.d.Sp.*, III, 374-377, 381, 454-456.

geven voor de inval in de Republiek. De 13de september overschreed het Pruisische expeditieleger de grens. Vanwege de verdeeldheid in het land en de orangistische gezindheid van het merendeel van de Staatse troepen zou de expeditie in feite neerkomen op een militaire wandeling. De patriotten werden natuurlijk het kind van de rekening toen het staats-stadhouderlijke regime werd hersteld.

Van de Spiegel had niet behoord tot diegenen die zoals prinses Wilhelmina en vele ultra-orangisten uit zucht naar wraak en vergelding met verlangen hadden uitgezien naar een militair ingrijpen van Pruisen. In juli en augustus heeft hij zelfs zijn laatste serieuze poging ondernomen om tot een vreedzame oplossing te komen. Ook omdat hij zich van een binnenlandse militaire confrontatie geen succes meer beloofde (in juni had men een goede kans voorbij laten gaan), pleitte hij nu voor een wapenstilstand. De punten van geschil wilde hij het liefst op grond van artikel zestien van de unie van Utrecht laten beslechten door 'de Bondgenooten zelfs, en zonder tusschenkomst van eenige Vreemde Mogendheid'. Mocht langs deze weg een oplossing niet mogelijk blijken dan dienden de staten-generaal als laatste redmiddel de 'Vriendnabuuryke Officien van Mediatie in te roepen' van de hoven van Versailles, Wenen, Londen en Berlijn.<sup>145</sup> Van de Spiegel's initiatief, dat werd overgenomen door de staten van Zeeland, was echter geen succes beschoren vanwege Holland's afwijzende houding en natuurlijk ook omdat de satisfactie-kwestie meer en meer centraal kwam te staan. Daardoor werd de mogelijkheid al maar groter dat het pleit in de Republiek tenslotte door buitenlands militair geweld beslecht zou worden.

De Zeeuwse raadpensionaris heeft zich uiteindelijk neergelegd, neer moeten leggen, bij het ingrijpen van Pruisen. Dat zijn vaderland niet in staat was gebleken zelf orde op zaken te stellen, heeft hem ten zeerste verdrotten. Anderzijds moet ook hij hebben beseft dat er aan de al jaren slepende crisis, hoe dan ook, toch eens een einde moest worden gemaakt. En dat dat einde neer zou komen op een deerlijke nederlaag van de eens zo overmachtige politieke tegenstanders, zal hem stellig geen hartzeer hebben bezorgd.

Toen de prinses hem op 8 september berichtte dat het binnenrukken van de Pruisische troepen ophanden was, reageerde Van de Spiegel twee dagen voor de inval tamelijk gereserveerd. Hij schreef haar dat die tijdging hem verblijdde 'met de hope, van eerlang de ordre en rust in de Republ[yk] te zien herstellen' en hij voegde daar heel bezonnen – Spiegeliaans nog aan toe: 'ik wensch over de voorneemens al het succes, dat men verwagten kan van de wysheid waarmede dezelve staan gedirigeerd te worden'.<sup>146</sup> Of die wijsheid na de restauratie inderdaad steeds betracht is, moet overigens worden betwijfeld. Wel zou die restauratie Van de Spiegel opstoten naar het hoogtepunt van zijn carrière: het raadpensionarisschap van Holland.

<sup>145</sup> Vgl. *ibidem*, III, 506 vlg., 509 vlg., 531.

<sup>146</sup> *Ibidem*, III, 562.



RAADPENSIONARIS VAN HOLLAND 1787-1795:  
RESTAURATIE EN ONDERGANG

Zoals we al weten had Van de Spiegel zijn benoeming tot raadpensionaris van Holland vooral te danken aan prinses Wilhelmina en de Britse gezant Harris. Hij heeft die benoeming overigens zeker niet voetstoots aanvaard. Een zo door en door serieus man als hij moest zich immers wel met zorg afvragen of het verantwoord was dat hij met zijn zwakke gezondheid zich onder buitengewoon moeilijke omstandigheden zulk een uitzonderlijk zware last op de hals ging halen. Moest hij zich nu waarlijk gaan begeven in 'dat wijde veld vol distelen, en doornen'?<sup>147</sup>

Van de Spiegel wist maar al te goed dat een Hollands raadpensionaris met enige politieke ambitie het ook onder normale omstandigheden al moeilijk genoeg had. Deze was immers slechts de 'minister', de ambtenaar, de dienaar van de heren Staten, die met hun maar al te vaak divergerende opvattingen danig rekening had te houden. Om resultaten te bereiken diende hij behalve over politiek, economisch en financieel inzicht en over bestuurlijke kwaliteiten tevens te beschikken over heel veel geduld, omzichtigheid en tact. Uiterst wenselijk, zo niet noodzakelijk was het, het doorgaans rijkelijk ontwikkelde gevoel van eigenwaarde van de Grootmogende Heeren zoveel mogelijk te ontzien. Ook een man als De Witt was zich in de voorgaande eeuw voortdurend bewust geweest van deze noodzaak.<sup>148</sup>

In het geval van Van de Spiegel was het natuurlijk vooral de grote vraag of een zo machtig en zelfbewust college als de staten van Holland bereid zou zijn de leiding te aanvaarden van een Zeeuw, een buitenstaander dus die in het gewest niet kon beschikken over een eigen clientèle. Daar kwam dan nog bij dat deze buitenstaander in de voorafgaande jaren de euvele moed had gehad om op te treden als de leider van de anti-Hollandse oppositie in de staten-generaal. Juist omdat de aspirant-raadpensionaris wezenlijke hervormingen nastreefde, was het echter bepaald noodzakelijk dat hij een overwicht had in de Hollandse statenvergadering. Om dat te verwerven had hij in elk geval ook de krachtige steun nodig van de erfstadhouder. Maar was het niet zeer de vraag of die daartoe bereid zou zijn als het ging om hervorming en vernieuwing?

Alle omstandigheden en factoren in aanmerking genomen had Van de Spiegel het vererende aanbod misschien beter af kunnen slaan. Na lang aarzelen heeft hij het hoge ambt tenslotte toch willen aanvaarden, onder het uitdrukkelijke beding evenwel dat de erfstadhouder in de uitoefening van zijn ambten efficiënter en meer methodisch te werk zou gaan. Van de Spie-

<sup>147</sup> *Nadenking*, 12. In de voorafgaande alinea heeft hij het over een 'post, die zelfs in stille en gelukkige tijden, altoos is aangemerkt als de moeilijkste en zorgelijkste van alle bekende bedieningen, hoe veel te meer in een tijd, als wij toen beleefden'.

<sup>148</sup> De Witt besefte terdege 'hoe lightelyck de Hollandtsche humeuren impressie vatten, van dat een Minister sigh te veel arroegeert, ende, gelyck men dan seght, de meester speelt'... Vgl. Boogman, *Van Spel en Spelers*, 170.

gel had dit belangrijke punt het liefst geregeld gezien door middel van een formele schriftelijke overeenkomst. Hij heeft daar echter van afgezien omdat hij terecht inzag dat er van een hartelijke samenwerking in de toekomst geen sprake zou zijn als hij de prins tegen diens zin een formeel akkoord had opgedrongen.<sup>149</sup> Zo heeft hij zich dan maar neergelegd bij allerbevredigendste mondelinge toezeggingen van de stadhouder, die echter niet of nauwelijks zijn nagekomen. Nadat Willem V beterschap had beloofd, stond niets een benoeming meer in de weg. Begin december '87 ging hij in Den Haag aan de slag als Holland's 'eerste minister'.

Wat heeft Van de Spiegel bewogen om tenslotte positief te reageren op een zo bezwaarlijk aanbod, hoe vererend het ook mocht zijn? Al is stellig ook zijn ambitie mee in het spel geweest, het lijdt geen twijfel dat hij zijn gedragslijn in dezen bovenal heeft laten bepalen door zijn plichtsbef, misschien beter nog door zijn roepingsbef. Nadat hem 'van alle kanten verzeekerd was' dat zijn benoeming 'de goedkeuring wegdroeg van het grootste en beste deel van Hollands Ingezeetenen', was hij tot de conclusie gekomen dat hij niet langer diende te aarzelen: 'werkzaamheid, en wel spoedige werkzaamheid werdt'er vereischt, om de ordre, de rust en den welvaart van den Staat te herstellen'.<sup>150</sup>

Van de Spiegel's roepingsbef was gebaseerd, althans mee gebaseerd, op een religieus fundament: de voorzienigheid Gods. Heel duidelijk blijkt dit uit een aantekening van een paar jaar later toen hij ernstig overwoog zijn ambt neer te leggen. Hij heeft zichzelf toen voorgehouden: 'Gy zyt niet door Uzelven, noch om Uzelve, tot deeze gewigtige Post gekomen: Gy zyt er van hooger Hand, en zeker tot Wyze Einden in geplaatst'.<sup>151</sup>

Van de Spiegel heeft zijn zware taak op zich genomen met het stellige voornemen om zo mogelijk een eind te maken aan de tweedracht in het land, om de Republiek na de jarenlange verlamdende crisis voorts door gepaste hervormingen weer in een staat van redelijke bloei te brengen en haar geschonden internationale aanzien te herstellen. Consolideren en reformeren, dat waren dus de politieke doelstellingen die hem bij zijn ambtsaanvaarding voor ogen stonden. Het behoeft wel nauwelijks vermeld dat hij bij de vervulling van zijn ambt al zijn geestkracht en energie, alsook heel zijn formidabele werkkraft heeft aangewend om het gestelde doel te bereiken. Een scherp opmerker als Van Hogendorp, die bovendien uitstekend op de hoogte was van wat er omging in politiek Den Haag, zou in de zomer van 1789 de opmerking maken dat de raadpensionaris de spil was van heel het politieke bestel: 'Alles ging door zijn handen'.<sup>152</sup>

'Het eerste stuk, dat ik ter hand nam', aldus Van de Spiegel in zijn 'Na-

<sup>149</sup> Zie Harris, *Diaries and Correspondence*, II, 364 vlg.

<sup>150</sup> *Nadenking*, 9 vlg., 16 vlg.

<sup>151</sup> 'Aanteekeningen... 1793', ARA, archief V.d.Sp., nr.328, f.51 vlg.

<sup>152</sup> H. van Hogendorp (ed.), *Brieven en Gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp*, 7 dln. ('s-Gravenhage, 1866-1903) III, 22.

denking', 'was middelen uit te denken, om de haatelijkheden, en partij-schappen te doen ophouden; niets dagt mij daar toe geschikter, dan het geene Cicero ergens zoo fraai uitdrukt: 'Het geheugen der tweespalt door een eeuwig vergeeten uittewisschen'. Zelf heeft hij daar ook naar gehandeld door van ex-patriotten die zich met het orangistische regime wensten te verzoenen 'nooit verneederende belijdenissen aangaande het voorleedene [te vergen], maar alleen oprechte verzeekerings van hun gedrag, voor het toekomende'.<sup>153</sup>

Tot een verzoening op grote schaal is het echter niet gekomen. Het gros van de prinsgezinde en patriotse aanhang bleek daar niets voor te voelen. De patriotten waren er terecht verbitterd over dat opgezweepte orangistische volksmenigten zich na de Pruisische inval straffeloos aan hen en hun bezittingen hadden kunnen vergrijpen. Heel wat verbittering wekte bij hen ook de feitelijke verplichting om zich te tooien met oranje. Lieten zij dat na dan liepen ze de kans om gemolesteerd te worden. Vanwege de vele uitzonderingen hadden zij voorts felle kritiek op de van overheidswege afgekondigde amnestie.

Van de Spiegel heeft heel deze gang van zaken ten zeerste betreurd. Tevergeefs had hij op het stuk van de amnestie gepleit voor meer liberaliteit. 'De geest des tijds' was evenwel te sterk gebleken. De orangistische achterban 'kende noch maat noch paalen van haare onverwagte overwinning; – Zij was aan eene doorbrekende Zee gelijk'.<sup>154</sup> – Toch is de raadpensionaris in de volgende jaren zijn op verzoening gerichte beleid blijven voortzetten. Zo heeft hij er in de zomer van 1789 voor gepleit dat de erfstadhouder zich tot de staten-generaal zou wenden met een pleidooi voor verzoening en politieke eensgezindheid. In een door hem vervaardigde concept-missive werd ook het aanhoudend dragen van Oranje kokardes gegispt 'omdat uit de exempels der Historiën van alle Natiën daar ooit partyschappen geëxisteerd hebben, bekend is, dat dezelve door geene middelen meerder aangestookt zyn dan door het aanhoudend draagen van onderscheidingsteekens, terwyl geen mensch die in andere begrippen staat daardoor verbeterd wordt, maar wel verbitterd'. Uit een notitie van Van de Spiegel blijkt dat zijn concept 'onnoodig werd bevonden'. Daar liet hij dan nog veelbetekenend op volgen: 'De Prins heeft zig niet duidelijk vóór of tegen geëxpliceerd'.<sup>155</sup>

Met het oog op de door hem nagestreefde consolidatie van het gerestaureerde staats-stadhouderlijke regime is Van de Spiegel er tevens op uit geweest de staatsrechtelijke positie van het erfstadhouderschap te versterken

<sup>153</sup> *Nadenking*, 18-20. – Vgl. ook hiervóór blz. 36.

<sup>154</sup> *Nadenking*, 15. Zie ook Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, 130-132. – Over de ongelukkige zaak van de amnestie vinden we in de *Nadenking* (19) nog een treffende opmerking: 'de voornaamste reden, waarom de Amnestie haar doel miste, was, om dat dezelve veel meer de houding had van *vergeeven*, in plaats van *vergeeten*, terwijl de partij, die zich Patriotten noemde, verre was van te erkennen, dat hij vergiffenis als eene gunst nodig had'.

<sup>155</sup> Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, 135-137.

door de stadhoudelijke bevoegdheden te incorporeren in de staatsregeling van de Republiek. In de zomer van 1788 wist hij inderdaad te bereiken dat het tot dusver provinciale stadhouderschap werd 'ingelyft' in het bestel van de generaliteit. In de op 15 april '88 met Engeland en Pruisen gesloten defensieve alliantie-traktaten was trouwens ook al een garantie van het erfstadhouderschap opgenomen.<sup>156</sup> Uit een oogpunt van binnenlands-politieke consolidatie waren de bondgenootschappelijke relaties met Engeland en Pruisen dus ook van wezenlijke betekenis. Daarnaast boden die relaties de verzwakte Republiek uitzicht op hulp en bijstand in het geval van een gevaarlijke internationale crisis. Ook dat leek van essentieel belang met het oog op de politieke situatie in het toenmalige Europa die gekenmerkt werd door binnenlandse spanningen en onrust in enige landen, in het bijzonder in Frankrijk, en door hevige rivaliteit en animositeit in de kring van de grote mogendheden.

Op binnenlands-politiek gebied viel er voor Van de Spiegel heel wat te represseren en te reformeren: Holland's financiële positie was bedroevend slecht tengevolge van de Engelse oorlog, de militaire maatregelen van het patriotse bewind, de schadevergoeding aan Pruisen en de financiële steun aan de twee grote handelscompagnieën; over het lot van deze compagnieën die in een acute financiële crisissituatie verkeerden, moesten voorts beslissingen worden genomen; de quoten-tabel was bovendien dringend toe aan een herziening evenals de organisatie van de marine; tevens leek het wenselijk voor een reeks van jaren vaste jaarlijkse bedragen op de staat van oorlog te bestemmen voor leger en vloot, hetgeen vooral voor de in verval geraakte marine een uitkomst zou zijn.<sup>157</sup>

Het beraad over de geëntameerde hervormingen is heel moeizaam en traag verlopen. De ingewikkelde bestuursstructuur van de Republiek in aanmerking genomen, alsook de grote belangen die in het geding waren, is dat overigens niet zo verwonderlijk. Hoe begrijpelijk ook, ernstiger was het, zeker voor Van de Spiegel, dat al dat gewrijf en geschrijf tenslotte slechts een pover resultaat heeft opgeleverd. Toch zijn er wel enkele successen geboekt, hetgeen erop wijst dat het oude uniebestel nog wel degelijk over enige vitali-

<sup>156</sup> In de 'mondelijke verklaringen in den kerker' heeft Van de Spiegel te verstaan gegeven dat hij door middel van de garanties van het erfstadhouderschap tevens had willen voorkomen dat het Oranjehuis al te machtig werd. 'Vele Regenten in Zeeland en elders' hadden na de omwenteling van 1787 het huis van Oranje 'meerdere macht willen geven; dit heeft men willen beletten'. (Vreede, *V.d.Sp.*, I, 8.) Zie voorts *Nadenking*, 20-30; Van der Meulen, *Ministerie V.d.Sp.*, 97, 524. Zie ook hiervoor blz. 22 n. 61.

<sup>157</sup> De inkomsten uit de in- en uitgaande rechten (convoeien en licenten) waren volstrekt onvoldoende om de marine op peil te houden zodat die in financieel opzicht voor een belangrijk deel afhankelijk was geworden van extraordinaris petitiees aan de staten-generaal. Als de landgewesten daar met de nodige tegenzin al in hadden bewilligd, lieten ze het echter nogal eens afweten als het op betalen aankwam. Hun gebrek aan animo om zich voor de vloot financiële offers te getroosten plachten ze goed te praten door te wijzen op de bij de admiraliteiten gangbare 'corrupte' praktijken bij de inning van de convoeien en licenten.

teit beschikte. Ongetwijfeld mee onder invloed van de patriottenbeweging blijkt de toenmalige politieke elite de tekenen des tijds toch niet geheel te hebben veronachtzaamd. Ook in regentenkringen valt er onmiskenbaar een groeiend besef van nationale eenheid waar te nemen. Dat bleek het weliswaar nog maar al te vaak te moeten afleggen tegen het diepgewortelde en door de traditie geheiligde provincialisme en particularisme, maar het had in deze eindfase van de oude Republiek toch bepaald meer te betekenen dan in de tijd vóór 1780. Zo leek de oplossing die gevonden werd voor het probleem van de totaal in de versukkeling geraakte Westindische compagnie ook uit nationaal oogpunt beslist veelbelovend: ondanks hardnekkig verzet van Zeeland werd het octrooi van deze compagnie niet hernieuwd en werden haar bezittingen met ingang van 1 januari 1792 toegewezen aan de generaliteit tegen een vergoeding voor de aandeelhouders. Na jarenlang touwtrekken is het in september 1792 eveneens gelukt de zo dringend noodzakelijke quoten-revisie tot stand te brengen: ongetwijfeld ook een niet onbelangrijk resultaat dat met een publieke dankdag kerkelijk werd gevierd en tevens vereeuwigd door een gedenkpenning.

Toch was er in september '92 zeker geen onverdeeld succes geboekt: de terzelfder tijd door de staten-generaal goedgekeurde vaste jaarlijkse bedragen voor leger en vloot waren door Gelderland en Overijssel slechts aanvaard onder het uitdrukkelijke voorbehoud dat de door een commissie beoogde reorganisatie van de marine binnen twee jaar haar beslag moest krijgen. Daar was echter geen kijk op omdat de zeeprovincies de aloude admiraliteitscolleges waar stedelijke en provinciale belangen zo nauw mee waren verbonden, wensten te handhaven. Dit heeft er tenslotte toe geleid dat er van de zo hoognodige reorganisatie van de marine niets terecht kwam en het niet minder noodzakelijke financieringsplan voor de vloot evenmin kon worden gerealiseerd. Met de Oostindische compagnie is het eveneens tobben gebleven. Er is nauwelijks serieus overwogen deze befaamde instelling het lot van haar zoveel minder belangrijke zustercompagnie te doen ondergaan: te veel machtige belangengroepen, met name in Amsterdam, wilden daar niets van weten; die beriepen zich niet zonder succes onder meer op de legendarische reputatie van deze vóór de Engelse oorlog nog zo imposant ogende organisatie. Tot wezenlijke hervormingen van de compagnie is het in deze jaren evenmin gekomen, maar wel hebben de haar door de Hollandse staten verstrekte miljoenen-kredieten de financiën van Holland nog dieper in de put geholpen. Ondanks een 'liberale gift' (2% van het vermogen) en een gedwongen lening is het ook niet gelukt de Hollandse financiën te saneren en het krediet van de provincie te herstellen. Deze mislukking was zeker wel mee te wijten aan de tegenwerking van de patriotsgezinde bankiers en financiers.

We constateerden al dat het schamele resultaat van de voorgestelde hervormingen vooral moet worden toegeschreven aan het vaak hardnekkige verzet van machtige belangengroepen. Dat dit verzet zo menigmaal effect sorteerde, had stellig ook te maken met de aard, de politieke kleur van het

restaurantie-regime. Mee als reactie op de patriotse nieuwlichterij viel er nu een evidente geneigdheid waar te nemen om serieus rekening te houden met tradities en verworven rechten. De oude constitutie diende in elk geval zoveel mogelijk gehandhaafd te worden. Ook van een op hervormingen gericht beleid behoorde zij het uitgangspunt te zijn. Het laat zich horen dat opvattingen als deze een gunstige voedingsbodem waren voor behoudsgezinde particularistische tendenties en aspiraties. Die werden bovendien nog gestimuleerd door de ongunstige economische en financiële omstandigheden die de toch al aanwezige geneigdheid om de eigen belangen te laten prevaleren nog versterkte.

De machten van het behoud hadden als het erop aankwam natuurlijk niets te duchten van de status-quo-conservatief Willem V, die bovendien de neiging had het een ieder zoveel mogelijk naar de zin te maken. De prins was weliswaar te fatsoenlijk om de raadpensionaris openlijk of in het geheim tegen te werken, maar tot meer dan een maar-laten-begaan was hij op het punt van diens hervormingsbeleid doorgaans niet te bewegen. De gereserveerde houding van de stadhouder tegenover dat beleid is de politieke tegenstanders van de raadpensionaris natuurlijk niet ontgaan en het is dan ook begrijpelijk genoeg dat die er een dankbaar gebruik van hebben gemaakt. Zo kwam het Van de Spiegel in september 1793 ter ore dat de prins zich tegenover regenten negatief zou hebben uitgelaten over een door hem ontworpen 'conci-liatoir' plan voor de reorganisatie van de marine. Tegenover Van de Spiegel ontkende de stadhouder negatieve uitspraken op dat punt te hebben gedaan, maar hij voegde daar wel veelbetekenend aan toe: 'ik wil wel bekennen dat ik geen Vriend van nieuwigheden ben, en zoo het met goede gratie kan gaan, mag ik het lyden, maar gy zult grooten tegenstand hebben by Rotterdam en andere'.<sup>158</sup>

De jaren van zijn raadpensionarisschap zijn heel zwaar geweest voor Van de Spiegel die de teleurstellingen die hij te verduren kreeg maar moeilijk kon verkroppen. De stemming in de bestuurscolleges liet bovendien vaak veel te wensen over en ook de raadpensionaris raakte soms verwickeld in conflicten en ruzies. Als bijzonder pijnlijk ervoer hij een botsing met het machtige Am-

<sup>158</sup> 'Aanteekeningen... 1793', ARA, archief V.d.Sp., nr.328, f.72. – Typerend voor Willem V was ook de door hem aangenomen houding op het eind van 1793 toen veel Hollandse regenten van mening waren dat de Republiek tot elke prijs, desnoods op eigen houtje, vrede moest sluiten met Frankrijk. Van de Spiegel was daar fel tegen. De oorlog werd immers gevoerd voor het behoud van de Zuidelijke Nederlanden, 'onze voormuur'. Als de Fransen zich daarvan hadden meester gemaakt, zou het ook gedaan zijn met de Republiek. Als die de bondgenoten nu in de steek liet, zouden dezen in geval van nood ook geen hand uitsteken voor haar behoud. Volgens een notitie van de raadpensionaris was de prins het op dit belangrijke punt geheel met hem eens (wij zouden van Willem V ook niet anders hebben verwacht), 'maar kwam, naar gewoonte om niemand te mishagen, niet ruiteryk voor den dag'. (Ibidem, f.83.) – Over de houding van de prins tegenover Van de Spiegel zie ook hiervóór blz. 45, 57, 58.

sterdam in juni 1793 over de aan de Oostindische compagnie te verlenen financiële steun. Terwijl Van de Spiegel zich al lang danig had geërgerd aan de zijns inziens schaamteloze wijze waarop de compagnie dacht te profiteren van de Hollandse schatkist, die ze kennelijk beschouwde als haar ‘melk-koe’, kwam de Amsterdamse burgemeester Dedel toen bovendien nog ‘op rauwe toon’ eisen dat er wederom hoe dan ook geld beschikbaar moest komen voor de compagnie.<sup>159</sup>

Ook ten aanzien van andere belangrijke kwesties bleek de regering van de ‘grootte stad’ het allermintst eens te zijn met de raadpensionaris. Begrijpelijk genoeg stonden de Amsterdamse regenten uiterst sceptisch tegenover Van de Spiegel’s onconventionele ideeën op economisch en fiscaal gebied.<sup>160</sup> Ook tegenover diens voornemen om de organisatie van de marine ingrijpend te hervormen, waar de oude admiraliteitscolleges de dupe van zouden worden, stond men in Amsterdam afwijzend. In Amsterdamse regentenkringen was er evenmin waardering voor Van de Spiegel’s alliantie-politiek. Men bleek er veeleer geporteerd voor een politiek van onthouding en neutraliteit die inderdaad meer in de lijn lag van een typisch Hollandse en met name Amsterdamse traditie. Uit een mededeling van Van Hogendorp uit het jaar 1790 blijkt dat Amsterdamse regenten de spot dreven met de door de Republiek gesloten allianties.<sup>161</sup>

Na de verovering van de Zuidelijke Nederlanden door de Fransen in november 1792 werd de al zo zwaar beproefde raadpensionaris bovendien nog geconfronteerd met de mogelijkheid, de waarschijnlijkheid zelfs van een Franse aanval op de Republiek die daar naar veler mening aan te gronde zou gaan. Tot overmaat van ramp bleek Holland in het begin van 1793 met ‘de vyand voor de poort’ in zulk een acute financiële nood te verkeren dat Van de Spiegel voorstelde de rente van de Hollandse staatsobligaties voortaan tijdelijk uit te betalen in papier (recepissen). Het gemunte geld zou dan gebruikt kunnen worden voor de allernoodzakelijkste uitgaven, in het bijzonder die voor het leger. De staten van Holland hebben dit voorstel echter afgewezen.<sup>162</sup>

Na de oorlogsverklaring van 1 februari 1793 zijn Franse troepen onder leiding van Dumouriez overgegaan tot de aanval op de Republiek. Dankzij de Oostenrijkse overwinning bij Neerwinden op 18 maart 1793 is de Republiek de dans toen nog ontsprongen, maar ook daarna zou het gevaar van een Franse militaire invasie haar voortbestaan blijven bedreigen. Op het door de

<sup>159</sup> Ibidem, f. 43 vlg.

<sup>160</sup> Vgl. hiervóór blz. 36-38

<sup>161</sup> Van Hogendorp, *Brieven en Gedenkschriften*, III, 45.

<sup>162</sup> ‘Aanteekeningen... 1793’, ARA, arch. V.d.Sp., nr.328, f.38 vlg. – In dit verband wil ik ook nog even herinneren aan Van de Spiegel’s plan voor de betaling van de geallieerde legers. Zie hiervóór blz. 30, 31 n. 84 (slot).

raadpensionaris nagestreefde hervormingsbeleid had die bedreiging natuurlijk een fruikend effect.<sup>163</sup>

In 1790 heeft Van de Spiegel al een notitie gewijd aan de ‘Verdrietelykheden in de waarneeming van myn Ampt’. Die werden bovenal veroorzaakt door de tegenwerking waar hij zo vaak mee te kampen had. Hoe dikwijls kwam het niet voor dat men zich aan zijn adviezen en preadviezen niets gelegen liet liggen. Lange tijd had hij ‘tegenkating met geduld en fermitieit gedraagen’, maar omdat een dergelijke houding kon worden uitgelegd als zwakte, was hij zich tegen zijn opposanten krachtig te weer gaan stellen. Zelfs had hij bedreigd te zullen aftreden als er niet meer rekening werd gehouden met zijn inzichten en adviezen. Ook een arts was immers van geen nut als een zieke zijn geneesmiddelen niet wenste te gebruiken.<sup>164</sup>

In de zomer van 1791 voelde de raadpensionaris zich vaak zo moedeloos en tevens zo geprikkeld dat hij in juli ernstig overwoog ontslag te nemen. Door zijn plichtsbefef, zijn roepingsbesef en het daar zo nauw mee verbonden voorzienigheidsgeloof voelde hij zich echter aangezet tot standvastig doorzetten en volhouden. Om een eind te maken aan zijn ‘tweestrijd’ nam hij zijn toevlucht tot een beproefd Spiegeliaans middel: ‘met bedaarde geest’ zette hij alles op schrift wat te maken had met zijn ambtelijk functioneren. Allereerst stelde hij zich de vraag of hij de tegenwerking soms aan zichzelf te wijten had. Niet te ontkennen was dat hij wel eens te voortvarend, te ongeduldig te werk ging en soms ook te weinig begrip toonde voor opvattingen die verschilden van de zijne. Het was overigens zeker niet zo dat hij geen tegenspraak kon velen. Alleen tegenkating die voortkwam ‘uit onregt, eigenbelang, onverstand’ vond hij volstrekt onverdraaglijk; die maakte hem woedend, vooral als daarbij ook nog een botte, hovaardige toon werd aangeslagen.

Al viel er wel eens nijd en jaloezie tegenover de ‘vreemdeling’ te constateren, in het algemeen kon de tegenwerking beslist niet worden toegeschreven aan gevoelens van antipathie tegenover zijn persoon. Als hij niet het ambt van raadpensionaris bekleedde, zou hij maar weinig vijanden hebben. Het verzet was dus gericht tegen zijn ‘werk, directie en oogmerken’ en het manifesteerde zich vooral wanneer iets met kracht moest worden doorgezet.

De oppositie tegen zijn beleid werd bovendien nog in de hand gewerkt door de geest van de tijd die bepaald werd door de verlichting. Wijd verbreid was de neiging om boven de eigen kring uit te stijgen en het land mee te regeren. Daar kwam nog bij dat de bondgenoten in de unie zich niet meer

<sup>163</sup> De vruchten van een beleid, gericht op ‘de bevordering van den algemeenen Welvaart’, schreef Van de Spiegel in 1795, ‘groeien niet dan in den tuin van Rust en Vrede: hoe beklagenswaardig moet niet een Staatsman zyn, die deeze middelen tot vermeerdering van den algemeenen welvaart kent, die het Vaderland genoeg bemint, om er al zyne kragten aan te besteedden, en zig ondertusschen, door den saamenloop der omstandigheden, in de onmogelykheid gebragt vindt, van zoo nuttig te zyn als hy wenschte te zyn!’ (Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 501.)

<sup>164</sup> ‘Aanteekeningen... 1788, 1789, 1790’, ARA, arch.V.d.Sp., nr.326, f.251.



wensten te schicken onder de leiding van Holland en de Hollandse raadpensionaris. In de jaren 1780-'87 hadden ze gebukt gegaan onder het Hollandse 'overwicht', maar ze hadden toen ook geleerd de handen ineen te slaan. Nu stonden ze uiterst wantrouwig tegen alles wat door Holland werd voorgesteld.

De actieve steun van de erfstadhouder had Van de Spiegel's zware taak aanmerkelijk kunnen verlichten. Van een dergelijke steun was echter geen sprake geweest. Van het gebeurde in de kritieke jaren 1780-'87 had de prins niets geleerd en diens beleid na '87 werd vooral gekenmerkt door 'flauwheid'. Het kwam er dus op neer dat hij (Van de Spiegel) alleen op eigen 'resources' was aangewezen.

Hoewel er meer dan eens beslissingen werden genomen waartegen hij zich had verzet, gaven velen hem, de raadpensionaris, wel de schuld van alles wat er misging. Met enige verbittering reageerde hij op uitlatingen van een Amsterdams koopman die het zo jammer vond dat er in de Republiek niet een staatsman aan het roer stond van het formaat van een William Pitt in Engeland. De verzuchting 'hadden we maar een Pitt' achtte Van de Spiegel volstrekt irrelevant. Ze diende vervangen te worden door een veel reëler verzuchting: 'hadden wy maar een publieke geest als in Engeland'. Spijtig moest hij vaststellen dat het daar inderdaad niet best mee was gesteld. Ook was hij er zich terdege van bewust dat de voormalige patriotten wel 'gefnuikt' waren maar geenszins 'vernietigd'. Door hun onverzoenlijkheid en hun onverholen afkeer van het in 1787 gevestigde regime vormden zij naar Van de Spiegel's stellige overtuiging een heel gevaarlijk, de politieke status-quo bedreigend en ondermijnend element in de staat.

In zijn slotbeschouwing kwam de raadpensionaris tot de conclusie dat hij ondanks alles zijn plicht tegenover God, die hem in zijn hoge ambt had geplaatst, niet mocht verzaken. Dat betekende dus doorgaan, desnoods tot een bitter eind. Waarom zouden de zaken immers zo aflopen als de mensen wensen? Als slotakkoord diende een uitspraak van Job(II:10): 'zouden wij het goede van God ontvangen en het kwade niet ontvangen'?<sup>165</sup>

In het licht van de bespiegelingen en het zelfonderzoek van juli 1791 verbaast het ons niet dat Van de Spiegel zich in het najaar van 1792 toen zijn vijfjarige ambtsperiode ten einde liep, door de staten van Holland heeft laten herbenoemen tot raadpensionaris. Hij heeft deze gelegenheid overigens wel te baat genomen om de Grootmogende Heeren onomwonden te verstaan te geven dat hij voor een herbenoeming eigenlijk liever niet in aanmerking kwam tenzij hij bij zijn streven naar hervormingen op meer medewerking hunnerzijds zou kunnen rekenen. In de afgelopen jaren was het 'effect' van dat streven immers 'zoo weinig geëvenreedigt' geweest aan zijn 'poogingen'.<sup>166</sup> De militaire dreiging van de kant van het revolutionaire Frankrijk

<sup>165</sup> ARA, arch. V.d.Sp., nr.327, nr.64.

<sup>166</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 277.

is voor Van de Spiegel toen zeker een reden te meer geweest om zijn post niet te verlaten.<sup>167</sup>

Zijn diepste fysieke en tevens mentale inzinking kreeg de raadpensionaris te doorworstelen in de zomer van 1793. Al sedert het najaar van '92 had hij zich, hevig gekweld door hoofdpijnen, voortdurend ziekelijk gevoeld. Tijdens het offensief van Dumouriez in februari en maart '93 had hij bovendien 'nagt noch dag'rust gehad. Nadat hij in juli ook nog een aanval van podagra te verduren had gekregen, leek hij midden augustus in levensgevaar te verkeren. Daarna ging het met zijn 'zwaare ziekte' evenwel de goede kant op: de 13de september kon hij voor het eerst weer een vergadering van de staten-generaal bijwonen.

Tijdens zijn ziekte was Van de Spiegel wederom met verlangen gaan uitzien naar zijn ontslag. Ook vroeg hij zich toen af of zijn ziekte niet beschouwd moest worden als een vingerwijzing van God om zijn ambt vaarwel te zeggen. Zijn roepingsbesef liet zich echter weer niet onbetuigd en deed hem de juistheid van deze veronderstelling in twijfel trekken. Wel bleef hij al zijn 'Sterkte zoeken in Hem, die een ygelyk Wysheid geeft'. Zijn heul heeft hij toen vooral gezocht en ook gevonden bij Christus' gebed in Gethsemane: 'Vader wildet Gy deezen drinkbeker van my wegneemen, doch niet myn Wil maar de Uwe geschiede'. Toen hij zich weer wat beter voelde, dankte hij God met gans zijn hart: Die had hem niet alleen 'bewaard' maar ook 'niet toegelaaten dat [hij] overgegeeven wierd aan de verkeerde begeerten van [zijn] hart... De menschelyke Wysheid is doch in deeze donkere en rustellooze tyden niets, maar de Opper Regeerder der Waereld kan alleen alle dingen schoon maaken op zynen Tyd'.<sup>168</sup>

In deze voor hem zo moeilijke jaren is de reformistische conservatief Van de Spiegel er steeds meer van overtuigd geraakt dat het federale bestel van de Republiek een grondige herziening behoefde, wilde het zich kunnen handhaven in een snel veranderende wereld. Zoals de voormalige conservatief Thorbecke in de jaren 1840 zou reageren op de uitdaging van een evidente crisissituatie, zo heeft ook Van de Spiegel adequaat trachten te reageren op de uitdaging van de nog gevaarlijker crisis waar hij en zijn tijdgenoten zich mee geconfronteerd zagen.

We zagen reeds dat hij na 1780, dus al jaren voor zijn benoeming tot raadpensionaris van Holland, mee onder invloed van de patriottenbeweging was gaan streven naar versterking van de generaliteit ten koste van de gewestelijke zelfstandigheid. Zo had hij zich in 1783 reeds een voorstander getoond van generaliteitsbelastingen, bijvoorbeeld op de consumptie van koffie en thee, ter aanvulling van de provinciale quoten.<sup>169</sup>

<sup>167</sup> Vgl. *Nadenking*, 2.

<sup>168</sup> 'Aanteekeningen... 1793', ARA, arch. V.d.Sp., nr. 328, f.51 vlg., 66 vlg.

<sup>169</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, II, 288. – Als raadpensionaris van Holland is hij teruggekomen op dit plan. 'In zulk een plan', merkte Fruin terecht op, 'lag de kiem eener heilzame hervorming opgesloten'. (Fruin, 'V.d.Sp.', 226.)

Het door Van de Spiegel na 1787 gevoerde hervormingsbeleid is moeilijk in overeenstemming te brengen met zijn beweringen, bijvoorbeeld nog in de 'Nadenking', dat hij steeds 'een voorstander der oude Constitutie' was geweest en getracht had die 'te bewaaren, met al wat [hij] kon of mogt'. De oude constitutie mag dan al een uitgangspunt voor hem zijn geweest bij het uitstippelen van zijn politieke gedragslijn, het is beslist niet waar dat hij het vigerende politieke bestel onverkort heeft willen handhaven. Waren de 'nationalisering' van de Westindische compagnie en zijn voornemen om de zoveel belangrijker zustercompagnie en ook de admiraliteiten een zelfde lot te doen ondergaan dan misschien nog wel door de beugel van de oude constitutie te persen, zijn uitlating dat 'onze geheele Republiek, om zoo te zeggen bij een [was] gelapt met stukken van onderscheidene aart en belangen', kon zeker niet door die beugel. En wat te zeggen van zijn typering van de aloude 'Admiraliteits-Collegiën' als 'dit gedrogtelijk zamenstel'?<sup>170</sup>

Op dit essentiële punt is er met onze raadpensionaris echter nog wel meer aan de hand geweest: om het schip van staat voor een trieste ondergang te behoeden is hij wel eens van zins geweest wezenlijke bestanddelen van de constitutie zonder al te veel gemoedsbezwaren naar het schijnt als hinderlijke obstakels overboord te werpen. Tegenover zijn jonge geestverwant Gijsbert Karel van Hogendorp heeft hij op dat stuk meer dan eens het achterste van zijn tong laten zien. Dit is wel in hoge mate het geval geweest tijdens een gemeenschappelijke wandeling in juni 1789.<sup>171</sup> De raadpensionaris heeft zijn jonge vriend toen (tijdens de behandeling van de quoten-revisie) voorgesteld dat er maar één efficiënt middel was tegen de levensgevaarlijke politieke kwaal waar de Republiek aan laboreerde: de concentratie van de macht in het hegemoniale gewest Holland. Zo zou Holland om vrijmachtig te kunnen beschikken over het staatsleger alle militaire uitgaven voor zijn rekening dienen te nemen. Voor de andere gewesten zou er dan niets anders opzitten dan naar Holland's pijpen te dansen. Maar ook nu zou er trouwens al enige militaire druk op de bondgenoten in de unie kunnen worden uitgeoefend. Hij had dan ook gewenst dat de prins als kapitein-generaal bij garnizoensverwisselingen zoveel mogelijk Hollandse troepen had gelegerd in de andere gewesten, maar jammer genoeg wilde deze van gewelddadige oplossingen niets weten. Toch moest Holland nu kiezen of delen: of zelf de lakens uitdelen of overheerst worden door de andere gewesten. Van de Spiegel liet zijn betoog ten slotte culminereren in de uitspraak dat Holland de generaliteit moest worden ('il faut que la Hollande devienne la Généralité').

Dit vaak geciteerde slagwoord is doorgaans verkeerd geïnterpreteerd, ook door mijzelf in een publikatie van enkele jaren geleden.<sup>172</sup> Van de Spiegel zou bedoeld hebben dat Holland ook met het oog op zijn eigen belangen ge-

<sup>170</sup> Vgl. *Nadenking*, 65, 51, 58.

<sup>171</sup> Van Hogendorp's verslag van dit gesprek (in het Frans) in diens *Brieven en Gedenkschriften*, III, 20 vlg.

<sup>172</sup> Zie Boogman, *Van Spel en Spelers*, 80.

neraliteitsgezind behoorde te zijn. Het zou dus het kerngewest van de staat moeten zijn, maar dat was in feite niets nieuws: in het verleden was dat in de regel al de normale gang van zaken geweest. De raadpensionaris stond echter een veel radicaler oplossing voor ogen: hij wenste de overige gewesten te degraderen tot een machteloos aanhangsel van het almachtige Holland.

Van Hogendorp bleek volstrekt afwijzend te staan tegenover Van de Spiegel's 'Grand Design'. De negatieve reactie van de Rotterdamse pensionaris kwam stellig niet voort uit compassie met het smadelijke lot dat de raadpensionaris Holland's bondgenoten had toebedacht. Zijn houding in dezen werd enkel en alleen bepaald door de belangen van het Oranjehuis. Van de Spiegel gaf hij onomwonden te verstaan dat hij diens plan volkomen in strijd achtte met die belangen. Wanneer Holland het in de Republiek alleen voor het zeggen had, zouden de Hollandse regenten hun masker wel eens kunnen afwerpen door onder de vlag van Oranje een nieuwe patriottenpartij in het leven te roepen. Om zich in Holland te kunnen handhaven diende de prins als vanouds de andere gewesten aan zich te binden. Liet hij die nu in de steek, dan zouden ze niet een tweede maal bereid zijn hem te hulp te komen en te redden. Van Hogendorp's inzichten, die Van de Spiegel vóór zijn benoeming in 1787 in essentie ook zelf had aangehangen,<sup>173</sup> vond deze nu wel heel treffend, maar dat belette hem niet om stijf en strak op zijn stuk te blijven staan. In zijn verslag liet de pensionaris daar de verzuchting op volgen dat het in het algemeen heel moeilijk was om de raadpensionaris af te brengen van een eenmaal door hem ingenomen standpunt.

Van de Spiegel's zienswijze over de relatie tussen Holland en de overige gewesten moet ons wel hoogst opmerkelijk, om niet te zeggen verbazingwekkend voorkomen wanneer we ons te binnen brengen hoe ongenadig hij zich nog slechts een paar jaar tevoren had uitgelaten over de Hollands-patriotse zucht naar 'willekeurige en despotique overheersching'. Het lijkt me praktisch uitgesloten dat Van Hogendorp de vertrouwelijke mededelingen van de raadpensionaris in zijn verslag zou hebben verdraaid. Op politiek, religieus en cultureel gebied valt er bij het tweetal immers in menig opzicht een opmerkelijke geestverwantschap te constateren. De Rotterdamse regent heeft zich trouwens ook menigmaal met waardering, met bewondering zelfs uitgelaten over Van de Spiegel en diens beleid. Na diens dood zou hij zich in een brief aan zijn broer Dirk nog eens uitdrukkelijk solidair verklaren met het 'ministerie-Van de Spiegel' dat gepoogd had 'd'introduire l'unité dans le maniement des affaires générales'. De raadpensionaris zou volgens Gijsbert Karel in die opzet geslaagd zijn als hij in 1795 niet was afgezet als gevolg van de Franse militaire inval.<sup>174</sup>

De betekenis van Van de Spiegel's uitlatingen kan ook niet worden aangevochten door de veronderstelling dat er slechts sprake is geweest van een

<sup>173</sup> Zie b.v. Vreede, *V.d.Sp.*, II, 444.

<sup>174</sup> Van Hogendorp, *Brieven en Gedenkschriften*, III, 187. – Of de raadpensionaris, zoals Van Hogendorp meende, in zijn opzet zou zijn geslaagd, lijkt me overigens nogal discutabel.

momentele bevlieging. Van Hogendorp heeft immers uitdrukkelijk vermeld dat de raadpensionaris zich tevoren al meermalen in dezelfde geest tegenover hem had uitgelaten op ogenblikken 'où son âme se livre aux grandes vues'. Dit citaat doet ons overigens wel beseffen dat het hier zeker niet ging om een concreet plan dat op korte termijn verwezenlijkt zou kunnen worden. Van de Spiegel wist bijvoorbeeld maar al te goed dat Willem V er nooit voor te vinden zou zijn. We dienen zijn uitlatingen dan ook vooral te beschouwen als de hartekreet van een staatsman die zich met de rug tegen de muur voelde staan omdat hij ervan overtuigd was dat het grote doel (het hervormen en reactiveren van de oude Republiek) langs de gebaande wegen nooit bereikt zou worden. Omdat de raadpensionaris een fervente doorzetter was die zijn vaderland het koste wat het kost wilde redden, is hij de aanwending van een allerongelukkigst paardemiddel in overweging gaan nemen, een middel dat hij een paar jaren tevoren onder geheel andere omstandigheden zou hebben verafschuwd. Wanneer we zijn radicale koerswijziging zouden diskwalificeren als opportunistische, doen we mijns inziens geen, of althans onvoldoende recht aan zijn streven, zijn heroïsche worsteling om de Republiek te bevrijden uit een levensgevaarlijke situatie (het trieste lot dat Polen ten deel was gevallen, was wel heel afschrikwekkend).

Van de Spiegel heeft zich in deze jaren wel degelijk gerealiseerd dat er behalve het door hem wenselijk geachte paardemiddel nog een andere oplossing was voor het politieke kernprobleem van de Republiek (de relatie tussen het geheel en de delen): de constituering van een eenheidsstaat. Zulk een unificatie achtte hij echter vooralsnog niet te verwezenlijken omdat het lokale en provinciale politieke gemeenschapsbesef nog zo dominant was. Zo heeft hij bij zijn verhoor in december 1795 verklaard 'de eenheid... een schoone zaak' te vinden maar hij heeft daar wel aan toegevoegd: 'dat zal je nooit gedaan krijgen'.<sup>175</sup> Vóór 1787 had het gros van de patriotten trouwens een zelfde standpunt ingenomen. In de jaren 1790 zal het dramatische revolutionaire gebeuren in Frankrijk de Hollandse raadpensionaris stellig ook niet gunstiger hebben gestemd voor de idee van de één en ondeelbare republiek.

Tijdens zijn raadpensionarisschap bleek Van de Spiegel, althans in principe, in theorie, niet meer afwijzend te staan tegenover de integratie van gezeten burgers in de politieke elite, het regentenpatriciaat.<sup>176</sup> Om alleszins be-

<sup>175</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, I, 11.

<sup>176</sup> In januari 1790 schreef Van de Spiegel: 'Je ne dis pas que si nous avions une nouvelle République à former, il serait injuste ou impossible de donner plus d'influence au peuple, mais je soutiens que la nature de notre constitution ne l'admet pas et qu'il est dangereux, surtout dans une République, de toucher aux bases de la constitution: c'est alors qu'on est entraîné d'une nouveauté dans une autre, et qu'on finit par tout bouleverser sans rien relever'. (Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, 155.) We zagen al dat Van de Spiegel bij zijn verhoor de levensvatbaarheid van een eenheidsstaat in twijfel trok. Vlak daarvoor had hij echter onomwonden te verstaan gegeven wél geporteerd te zijn voor een hervorming van de 'representatie': 'Dat men de Representatie zoekt te verbeteren, approbere ik'. (Vreede, *V.d.Sp.*, I, 11.)

grijpelijke redenen heeft hij zulk een integratie echter niet aan de orde willen stellen. In een tijd van crisis en tweespalt kwam het hem onwenselijk voor een wezenlijke innovatie tot stand te brengen die politieke tegenstanders wel eens zou kunnen aanzetten tot het stellen van nieuwe eisen die waarschijnlijk niet zouden stroken met grondbeginselen van het staatsbestel. Omdat lieden met een patriots verleden onder de burgerij in Holland dik gezaaid waren, moet hij zich tevens hebben afgevraagd of het geen politieke mislag zou zijn zoveel potentiële opposanten in de regeringscolleges op te nemen. Hij besefte bovendien maar al te goed dat het merendeel van de regenten er niets voor voelde om ook gezeten burgers toe te laten tot stadsregeringen en staten. Trouwens ook Willem V zou een 'respectabele aristocratie', waar hij zijn hart aan had verpand, niet willen inruilen voor een veel bredere notabelenstand van gezeten burgers. Dat Van de Spiegel's opvattingen in dezen zoveel 'liberaler' waren dan die van de prins had natuurlijk ook te maken met het feit dat hij zichzelf is blijven beschouwen als een burger, een deftig gezeten burger, en zeker niet als een aristocraat.<sup>177</sup>

In het licht van Van de Spiegel's opvattingen en verrichtingen op het terrein van de binnenlandse politiek in de periode 1780-1795 blijkt het gangbare oordeel over hem<sup>178</sup> de toets der historische kritiek niet te kunnen doorstaan: het gaat beslist niet aan hem met name in de tijd van zijn Hollands raadpensionarijschap te typeren als een rechtschapen, wat brave oerconservatieve man die zozeer te kort schoot in lenigheid van geest en verbeeldingskracht. Aan zijn conservatieve gezindheid ook in deze jaren valt weliswaar niet te twifelen maar zijn conservatisme was in zo hoge mate reformistisch dat hij zich tevens deed kennen als een overtuigd voorstander van wezenlijke hervormingen die zelfs niet is teruggeschrokken voor een radicale koerswijziging.<sup>179</sup> Uit finalistisch gezichtspunt zouden we zelfs kunnen poneren dat hij in zekere zin zijn tijd vooruit is geweest. Zo lijkt hij met zijn zin voor orde en regel en met zijn mixtum van staatsgezind-patriotse en orangistische denkbeelden het regime van koning Willem I in menig opzicht te prefigureren.

Na in de vorige paragraaf al aandacht te hebben geschonken aan Van de Spiegel's opvattingen op het gebied van de buitenlandse politiek<sup>180</sup> wil ik nu nog even wat nader ingaan op het in concreto door hem als raadpensionaris

<sup>177</sup> Over de relatie regenten – gezeten burgers: Prak, *Gezeten burgers*, met name 261.

<sup>178</sup> Zie hiervoor blz. 14, 15.

<sup>179</sup> Een 'opportunistische' radicale koerswijziging behoeft niet in strijd te zijn met conservatieve opvattingen. In zijn fundamentele studie over 'Das konservative Denken' (*Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 57, 1927) beschouwt Karl Mannheim 'das Sichklammern an das unmittelbar Vorhandene, praktisch Konkrete' als een van de meest essentiële trekken van het conservatisme. Het conservatieve denken kon soms zeer dynamisch zijn (b.v. bij een man als Adam Müller). Het kon dan neerkomen op een 'Sichmitbewegen' met de gang van de historische ontwikkeling.

<sup>180</sup> Zie hiervoor blz. 23 vlg.

van Holland gevoerde beleid op het stuk van de buitenlandse betrekkingen. Evenals dat bij veel van zijn ambtsvoorgangers het geval was geweest, is ook Van de Spiegel opgetreden als de officieuze, feitelijke leider van de buitenlandse politiek van de Republiek. Terwijl zijn voorganger Van Bleiswijk de buitenlandse betrekkingen had laten slossen en de diplomatieke vertegenwoordigers van de Staat te veel de vrije teugel had gelaten,<sup>181</sup> heeft Van de Spiegel met een weloverwogen 'Systema' voor ogen een even krachtig als consistent beleid gevoerd waar ook de gezanten zich strikt aan hadden te houden. Met hen onderhield hij in tegenstelling met Van Bleiswijk een geregeld schriftelijk contact. Hij is er inderdaad in geslaagd, zij het in een enkel geval niet zonder moeite, de Staatse gezanten weer in het gareel te brengen. De ambassadeur in Londen, de Gelderse baron van Nagell van Ampsen, die zich in de strijd tegen de patriotten danig had geweed, heeft de raadpensionaris de meeste last bezorgd. Bij zijn verhoor in 1795 heeft deze Van Nagell 'een zeer eigenwijs heer' genoemd, 'die hier door het Cabinet van Londen wilde influenceren en dirigeren onze politieke. Ik heb dikwijls oneenigheid met hem gehad daarover en heb hem meermalen ernstig moeten corrigeren'.<sup>182</sup>

Op het terrein van het buitenlands beleid dat officieel ressorteerde onder de staten-generaal, is de raadpensionaris in hoge mate zijn eigen gang gegaan. Na 1790 kon hij daarbij rekenen op de trouwe steun van Hendrik Fagel die in dat jaar zijn gelijknamige grootvader was opgevolgd als griffier van de staten-generaal. Uit het Fagel-archief blijkt dat het tweetal heel wat staatszaken bedisseld heeft buiten de staten-generaal om.<sup>183</sup>

Over het doel dat de raadpensionaris met zijn buitenlands beleid nastreefde, heeft hij in 1790 een interessante notitie op schrift gesteld: 'Het Systema, 't welk ik wenschte onze Republyk onder de verwickelingen van Europa te zien aanneemen, was om met weinig kosten, een goed figuur te maaken, wel gedecideerd, om zoo lang de uiterste nood het niet anders vereischte, buiten den oorlog te blyven, en nogthans de hand te hebben in al de Negotiatien, ten einde de consideratie van den Staat buiten's Lands, die sedert de Vrede van 1748 zoo deerlyk vervallen was, weder op te beuren'.<sup>184</sup>

Van de Spiegel is er inderdaad in geslaagd het aanzien van de Republiek gaandeweg enigermate te herstellen. Persoonlijk kon hij vooral in regerings-

<sup>181</sup> Van Hogendorp, *Brieven en Gedenkschriften*, III, 20.

<sup>182</sup> Vreede, *V.d.Sp.*, I, 6. Onder koning Willem I zou Van Nagell later minister van buitenlandse zaken worden (1814-1824). – Voor baron van Reede, de gezant in Berlijn, had Van de Spiegel veel meer waardering. Die vond hij 'een excellent Minister, doch steeds om geld vragende, daar ik wel eens moeyelijk om wierd'. (Ibidem.)

<sup>183</sup> Vgl. N.M. Japikse, 'Staten-Generaal in de 18de eeuw', 140. – In de samenwerking met de griffier beruste de leiding heel evident bij de raadpensionaris. Bij zijn verhoor in 1795 heeft deze de griffier treffend gekarakteriseerd: 'Fagel is een braaf, eerlijk Minister; deugdamer dan zijn vader; zeer modest; doch heeft het zwak der Fagel's, geene genoegzame voortvarendheid'. (Vreede, *V.d.Sp.*, I, 6.)

<sup>184</sup> 'Aanteekeningen... 1788, 1789, 1790', ARA, arch. V.d.Sp., nr.326, f.215.

kringen te Londen en te Berlijn al vrij spoedig na zijn ambtsaanvaarding bogen op een aanmerkelijke reputatie. Die had hij mee te danken aan de gedegen adviezen die hij de bondgenoten bij tijd en wijle deed toekomen.<sup>185</sup>

In overeenstemming met een beproefde Hollandse traditie heeft de raadpensionaris 'de bewaaring van den vrede in Europa' uit al zijn macht nagestreefd, overtuigd als hij was 'dat een vonkje, in welken hoek van dit weereld-deel ontstooken, ligtelijk zijne vlam tot ons konde uitbreiden, en dat 'er niets zoo verderflijk was voor eene Republiek, op den koophandel gevestigd, als eenen Oorlog'.

Van de Spiegel meende 'zonder grootspraak' te mogen zeggen dat het gedurige ijveren van de Republiek (op zijn instigatie) voor het handhaven van de vrede in Europa in sommige gevallen wel degelijk succes had opgeleverd. In dat verband heeft hij met begrijpelijke voldoening gewezen op de niet onbelangrijke rol die de Staat onder zijn leiding had gespeeld bij het beslechten van geschillen tussen Oostenrijk en Pruisen na de dood van keizer Josef II, op de heilzame invloed die er van de Republiek was uitgegaan op het stuk van de Noordse aangelegenheden, in de Oosterse (Turkse) kwestie (het was mee aan haar te danken geweest dat het niet tot 'den gevreesden Oorlog tuschen Rusland en Engeland' was gekomen), bij de oplossing van territoriale geschillen tussen Engeland en Spanje en bij 'veele andere stribbelingen tuschen zommige Hoven van Europa, die in de Cabinetten zijn gesmoord geworden'.<sup>186</sup> Van de Spiegel heeft in deze context vervolgens natuurlijk ook nog zijn beleid in de voor de Republiek zo essentiële Zuidnederlandse kwestie ter sprake gebracht. Het vermoeden, zo schreef hij, dat de opstand tegen de keizer 'van deze zijde was aangestookt, of bevorderd', was pertinent onjuist. Zowel de erfstadhouder als hijzelf hadden 'deze onrust in onze nabuurschap met bekommering... ingezien'.<sup>187</sup>

De raadpensionaris heeft zijn op de handhaving van de vrede en de politieke status-quo gerichte beleid zoveel mogelijk willen voeren in nauwe samenwerking met de bondgenoten Engeland en Pruisen. De bondgenootschappelijke relatie met Engeland was voor hem het plechtanker van zijn buitenlands-politiek 'Systema'. De alliantie met een continentale militaire staat als Pruisen achtte hij vooral om militaire redenen noodzakelijk. Omdat er zoveel vestingen bemand moesten worden, kon de Republiek niet beschikken over een veldleger van betekenis. Ze diende daarom in geval van nood te kunnen rekenen op de militaire steun van een liefst niet te veraf gelegen staat die er een geduchte troepenmacht te velde op na hield. Oostenrijk kwam als zodanig natuurlijk niet meer in aanmerking vanwege de slechte verhouding met keizer Jozef, die bovendien op bondgenootschappelijke voet stond met Frankrijk. In het buitenlands-politieke systeem van de Republiek

<sup>185</sup> Zie b.v. hiervóór blz. 30, 31 n.84 en 86.

<sup>186</sup> *Nadenking*, 33 vlg.; 'Aanteekeningen... 1788, 1789, 1790', ARA, arch. V.d.Sp., nr.326, f.123 vlg.

<sup>187</sup> *Nadenking*, 34 vlg. – Over de Zuidnederlandse kwestie: hiervóór blz. 24 vlg.



zou Pruisen, waar het Oranjehuis zoveel aan te danken had, dus de plaats gaan innemen die in de eerste helft van de eeuw was bezet door Oostenrijk.<sup>188</sup>

Vanwege de zwakheid en de kwetsbaarheid van de Republiek, waar de raadpensionaris zich geen enkele illusie over maakte, achtte hij het volstrekt noodzakelijk in zijn buitenlands beleid met de grootst mogelijke behoedzaamheid te werk te gaan. Dat beleid, schreef hij in februari 1791, diende erop gericht te zijn *'zig te conserveeren en niet te ageeren*. Wy zoeken de tranquilliteit voor ons zelve, en omdat wy meenen dat de duistere wolken, die over een gedeelte van Europa hangen, ons ook wel eens zouden kunnen overdekken, tragten wy, zoo't mogelyk is, overal een helderen hemel te maaken; dat is, de generaale vrede uit te werken'.<sup>189</sup>

Omzichtigheid en subtiliteit waren ook het kenmerk van Van de Spiegel's alliantie-politiek. Van de bondgenootschappelijke relaties tussen Engeland, Pruisen en de Republiek hoopte hij dat ze zich zouden ontwikkelen tot 'een drievoudig snoer... tegen die geenen die toeleg mogten hebben, om den vreden van Europa te stooren'. Met voldoening heeft hij meer dan eens geconstateerd dat er geen 'triple-Alliantie' tot stand was gekomen (in april 1788 had de Republiek bilaterale defensieve allianties gesloten met Engeland en met Pruisen, terwijl in juni '88 een defensief verbond tussen Engeland en Pruisen tot stand was gekomen). Zo'n triple alliantie zou 'bij andere Moogendheden te zeer in het oog... gelooopen hebben, en aanleiding gegeven tot het maaken van verbintenissen tegen de triple-Alliantie'. Daar kwam nog bij 'dat onze Republiek, die in de laatste Jaaren zulke gewigtige stooten geleden had, tegenwoordig niet in het geval was, om zich daadelijk op het staatkundig Toonneel van Europa veel te laten zien, maar dat zij alleen de houding moest aanneemen van op haare eige veiligheid te letten'.<sup>190</sup>

Opmerkelijk in dit verband is zeker ook de houding door de raadpensionaris aangenomen tegenover de door de Hollandse patriotten in 1785 gedreven defensieve alliantie met Frankrijk, waar hij toen zo'n verklaarde tegenstander van was geweest. Hoewel hij wel degelijk beseftte dat deze alliantie eigenlijk niet te combineren viel met een defensief verbond met Engeland en er van Engelse zijde bovendien met klem werd aangedrongen op het verbreken van de alliantie-relatie met Frankrijk, heeft hij op dit belangrijke punt toch niet willen wijken voor de Engelse druk en bleef het traktaat van 1785 inderdaad gehandhaafd. Nauwlettend heeft Van de Spiegel er op toegezien dat er in de verdragen met Engeland en Pruisen 'niets' werd opgenomen 'het geen eenige reden van misnoegen aan het Hof van Vrankrijk kon geven'. Hij heeft dus in elk geval willen voorkomen dat het Franse hof het affront van een openlijke opzegging van het traktaat werd aangedaan.

<sup>188</sup> 'Aanteekeningen... 1788, 1789, 1790', ARA, arch.V.d.Sp., nr.326, f.28.

<sup>189</sup> Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, 173.

<sup>190</sup> *Nadenking*, 27 vlg. Zie ook 'Aanteekeningen... 1788, 1789, 1790', ARA, arch.V.d.Sp., nr.326, f.28 vlg.

Bij handhaving van de Franse alliantie zou men de Engelsen, als die ‘te difficiël’ mochten blijken, bovendien kunnen ‘laten zien dat voor ons nog een andere deur open stond’. Naar eigen zeggen heeft de raadpensionaris tevens ‘altoos de heimelijke hoop [gekoesterd], dat de Republiek, in geval van Oorlog tusschen Engeland en Vrankrijk, door beide gedrongen wordende, om secours te geven, juist daardoor zich buiten secours zoude kunnen houden, en haare onzijdigheid bewaaren’.<sup>191</sup>

Van de Spiegel mag dan al hebben geijverd voor handhaving van de Franse alliantie, dat neemt niet weg dat hij Engeland steeds is blijven beschouwen als de ware bondgenoot. Als realistisch ‘raison d’état’-politicus zag hij natuurlijk wel in dat Engeland in het bondgenootschap de toon moest aangeven. De zwakke, door partijchap verdeelde Republiek had immers zowel in Europa als in de buiteneuropese wereld veel meer behoefte aan Engelse steun dan Engeland aan steunverlening door de Republiek. Na het uitbreken van de Franse revolutie werd de afhankelijkheid van de Engelse bondgenoot in het begin van de jaren 1790 uiteraard alleen nog maar groter. De raadpensionaris heeft overigens onder geen beding willen fungeren als de Haagse zetbaas van het machtige Groot-Brittannië. Met alle macht heeft hij willen voorkomen dat de Republiek geheel en al afhankelijk werd van Engeland. Van Hogendorp toonde zich in elk geval verrukt over Van de Spiegel’s ‘fermeté vis-à-vis de Mr. Harris. Ses principes sont très conformes aux vrais intérêts de la République’.<sup>192</sup>

Van Hogendorp’s opgetogenheid over Van de Spiegel’s standvastigheid had betrekking op diens optreden tijdens de onderhandelingen met Engeland die in april 1788 zouden resulteren in de totstandkoming van een defensieve alliantie. De raadpensionaris had nogal opgezien tegen die onderhandelingen omdat hij op het terrein van de diplomatie geen enkele ervaring had. De praktijk van het onderhandelen met een buitenlandse mogendheid is hem echter goed afgegaan. Voor hem was het ongetwijfeld een voordeel dat hij in de persoon van Harris te maken had met een diplomaat met wie hij tijdens de patriotse crisis heel nauw had samengewerkt en die hem zoals we al weten hogelijk waardeerde. Dat de Engelsman als ‘redder’ van het orangistische regime wel eens een wat aanmatigende toon aansloeg, heeft Van de Spiegel daarbij maar voor lief genomen. Belangrijker vond hij het dat de onderhandelingen met Harris in feite neerkwamen op besprekingen tussen vrienden die beiden hetzelfde hoofddoel nastreefden (het totstandbrengen van een echt bondgenootschappelijke verhouding tussen twee regeringen niet alleen maar ook, zoals Van de Spiegel het uitdrukte, tussen

<sup>191</sup> *Nadenking*, 31 vlg. – Het merkwaardige feit van de defensieve allianties met Engeland én met Frankrijk zou ‘mogelyk een middel [kunnen] zyn, om in gevallen die niet klaar genoeg de verpligting aantoonden, onzydig te kunnen blyven’. (‘Aanteekeningen... 1788, 1789, 1790’, ARA, arch.V.d.Sp., nr.326, f. 28.)

<sup>192</sup> Van Hogendorp, *Brieven en Gedenkschriften*, IV, 163 vlg.

twee naties) en dat er van diplomatieke spelletjes als het elkaar ‘verschalken’ dus geen sprake was.<sup>193</sup>

Het resultaat van de onderhandelingen met Engeland zou de raadpensionaris overigens op één belangrijk punt bitter tegenvallen. Hij had gehoopt dat de Britse regering bereid zou zijn afstand te doen van het bij de ‘schandelyke’ vrede van 1784 behaalde ‘gewin’. (De Republiek had toen Negapatnam aan de kust van Coromandel afgestaan, de Engelsen de vrije vaart door de Molukken toegestaan, terwijl ze tevens had moeten afzien van een voor haar bevredigende regeling ten aanzien van de neutrale scheepvaart.) Concessies van Engelse zijde achtte Van de Spiegel vooral ook met het oog op de publieke opinie in de Republiek van eminent belang. Het aanzien van het orangistische regime alsmede de persoonlijke reputatie van nauw met Engeland gelieerde hoge ambtsdragers als de erfstadhouder, de griffier (de oude Fagel) en de Hollandse raadpensionaris zouden daar aanmerkelijk door verhoogd worden, hetgeen uiteraard ook de zaak van het bondgenootschap en daarmee tevens een wezenlijk Engels belang ten goede zou komen.

Met het oog op de publieke opinie heeft Van de Spiegel vooral met klem aangedrongen op de teruggave van Negapatnam. Persoonlijk was hij overigens terecht van mening dat de betekenis van die plaats door de Oostindische compagnie schromelijk werd overschat. Het kwam hem evenwel geraden voor ernstig rekening te houden met een vurige wens van de invloedrijke compagnie die immers een nationaal idool was, met name van Holland en wel zeer in het bijzonder van het machtige Amsterdam. De teruggave van Negapatnam, zo hield hij Harris voor, zou in de Republiek de kwalijke herinneringen aan de rampzalige laatste oorlog met Engeland ongetwijfeld tenietdoen. Engeland diende ook de eis van een equivalent voor het afstaan van die plaats op te geven. Het had zich van Negapatnam meester kunnen maken vanwege de toenmalige anti-Engelse gezindheid van de Republiek. Nu die echter had plaats gemaakt voor een hartelijke bondgenootschappelijke verhouding had die verovering haar zin verloren. De alliantie die op stapel stond, zou kunnen gelden als een volwaardig equivalent voor Negapatnam.

De raadpensionaris heeft werkelijk alles op alles gezet om de gezant tot zijn standpunt over te halen. In het verslag van een gesprek met Van de Spiegel in februari 1788 schreef Harris naar Londen: ‘He spoke with a degree of sensibility and feeling I never recollect to have seen in any person in a similar situation’. Allerbetreurenswaardigst achtte hij ‘the possible failure of a system his heart was so fond of, and which he had looked upon as in a manner certain’. Van de Spiegel’s overredingspathos heeft wel degelijk indruk gemaakt op de gezant. Deze heeft zijn regering in elk geval geadviseerd een toegeeflijke houding aan te nemen op het stuk van de Oostindische zaken. Het zo vurig verhoopde succes op dit punt was echter niet weggelegd

<sup>193</sup> ‘Aanteekeningen... 1788, 1789, 1790’, ARA, arch.V.d.Sp., nr. 326, f.46.

voor Van de Spiegel omdat het kabinet van Londen vooralsnog niet bereid bleek tot noemenswaardige concessies.<sup>194</sup>

Mocht er voor de Oostindische kwesties dan al geen bevredigende oplossing kunnen worden gevonden, op het stuk van de Europese politiek valt er in het algemeen een opmerkelijke overeenstemming te constateren tussen Londen en Den Haag. De eensgezindheid op dit belangrijke terrein is begrijpelijk genoeg: beide staten waren geporteerd voor een beleid dat gericht was op de handhaving van het politieke evenwicht en de politieke en territoriale status-quo, op het behoud dus van de rust en de vrede in Europa. In hun buitenlands beleid trokken de twee zo vaak één lijn dat ze evenals dat op het eind van de 17de en in het begin van de 18de eeuw het geval was geweest tezamen weer werden aangeduid als de 'Zee-Mogendheden' ('les Puissances Maritimes'). De nauwe verbondenheid vond op institutioneel gebied haar weerslag in de verheffing van de hoofden der wederzijdse diplomatieke missies tot ambassadeurs, gezanten van de eerste rang die geacht werden hun soeverein in persoon te representeren. Werd de politieke verhouding tussen Engeland en Nederland in de periode 1813-1830 onlangs getypeerd als een 'special relationship',<sup>195</sup> diezelfde term kan ongetwijfeld met minstens evenveel recht worden gebezigd ter kenschetsing van de relatie tussen Engeland en de Republiek in de jaren 1787-'95.

Het operationele zwaartepunt van dit bijzondere bondgenootschap lag in Den Haag waar de raadpensionaris en de Britse ambassadeur zeer intensieve contacten plachten te onderhouden. De Staatse ambassadeur in Londen diende dus met een complementaire bijrol genoeg te nemen. Het bleek al dat de lastige baron van Nagell, door Van de Spiegel zoals we reeds zagen gekarakteriseerd als 'een zeer eigenwijs heer', niet altijd even gelukkig is geweest met de door de Haagse regisseur voorgeschreven rolverdeling.

Een gelukkige omstandigheid die het goed functioneren van de alliantie ten zeerste heeft bevorderd, was ongetwijfeld Van de Spiegel's uitnemende verstandhouding met de twee belangrijkste Britse ambassadeurs. Dat hij het met Harris in het algemeen goed kon vinden, kwam reeds meermalen ter sprake. In september 1788 keerde de ambassadeur terug naar zijn vaderland waar hij vanwege zijn succesvolle optreden in de Republiek onder de titel Lord Malmesbury in de peerage werd opgenomen. Met William Eden, Lord Auckland, evenals Harris een coryfee van de Britse diplomatieke dienst, heeft de raadpensionaris op zeer vertrouwelijke voet gestaan. Zijn ambtelijke relatie met deze ambassadeur, die van eind 1789 tot mei 1793 in Den Haag resideerde, is zelfs uitgroeid tot een echte wederzijdse vriendschap.<sup>196</sup>

Aan het bondgenootschap met Pruisen lag een veel minder hecht funda-

<sup>194</sup> Ibidem, nr. 326, f.27,46; Harris, *Diaries and Correspondence*, II, 371-380; Van der Meulen, *Ministerie V.d. Sp.*, 83-86.

<sup>195</sup> Vgl. N.C.F. van Sas, *Onze natuurlijkste bondgenoot. Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831* (Groningen, 1985) I en passim.

<sup>196</sup> Zie met name Vreede, *V.d.Sp.*, I, 8 en Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, 285 (slot).

ment van gemeenschappelijke belangen en inzichten ten grondslag dan aan de Engelse alliantie. Tussen Berlijn en Den Haag was er dan ook geen sprake van een 'special relationship'. Die verhouding kwam in hoofdzaak neer op een voor-wat-hoort-wat-relatie: de regering van de Republiek rekende op effectieve militaire hulp van Pruisen in het geval van een gevaarlijke oorlogssituatie terwijl het kabinet van Berlijn hoopte op steun van de Republiek (en vooral van Engeland) met het oog op eventuele anti-Oostenrijkse acties in het Rijk en in het bijzonder vanwege zijn expansieve aspiraties in Oost-Europa (Polen).

De Pruisische territoriale ambities strookten natuurlijk allerminst met de politieke inzichten en doelstellingen van de zeemogendheden. In 1790 moest Van de Spiegel tot zijn spijt constateren dat het met de harmonie tussen Engeland en Pruisen niet zo best was gesteld. In de overtuiging dat daar ook wezenlijke Staatse belangen mee gediend zouden zijn, heeft hij welbewust gestreefd naar een verbetering van de betrekkingen tussen de twee bondgenoten. Dat nam overigens niet weg dat ook hijzelf in toenemende mate teleurgesteld bleek over de houding van de Pruisische regering die haar beleid meer en meer liet bepalen door haar midden- en oosteuropese ambities. We hebben trouwens al vernomen hoe ongenadig Van de Spiegel zich in het jaar van 1792 tegenover Lord Auckland uitliet over de Pruisische bondgenoot. Een paar jaar later zou deze bondgenoot zich bij de dreigende ondergang van de oude Republiek afzijdig houden omdat hij mikte op een minnelijke schikking met de Fransen ten einde zodoende de handen vrij te krijgen voor een laatste Poolse deling.<sup>197</sup>

Frankrijk zou de Nederlandse republiek tenslotte de doodsteek toebrengen met alle rampzalige gevolgen van dien voor het persoonlijk levenslot van Van de Spiegel. Het lijkt me ook daarom wenselijk nog wat nader in te gaan op diens beleid tegenover deze grote mogendheid die door de dynamiek en het elan van haar grote revolutie in deze jaren zo'n cruciale rol heeft gespeeld in het Europese complex van volkeren en staten. We hebben al kunnen constateren dat dat beleid gekenmerkt werd door een opmerkelijke omzichtigheid en behoedzaamheid. Na de zomer van 1789 lijkt die omzichtigheid alleen nog maar te zijn toegenomen. We weten trouwens ook al dat Van de Spiegel de door Oostenrijk en Pruisen ondernomen gewapende interventie als volstrekt verwerpelijk fel heeft veroordeeld. Na het echec van die interventie gingen de Fransen over tot het offensief en veroverden zij in november 1792 na de slag bij Jemappes de Zuidelijke Nederlanden. Een Franse aanval op de Republiek, waar de uitgeweken patriotten met klem op aandrongen, was nu een reële mogelijkheid geworden.

De raadpensionaris heeft al het mogelijke gedaan om een oorlog met Frankrijk te voorkomen. Om de Franse machthebbers gunstig te stemmen

<sup>197</sup> Zie 'Aanteekeningen... 1788, 1789, 1790', ARA, arch.V.d.Sp., nr.326, f.28 vlg., 216 vlg.; Vreede, *V.d.Sp.*, IV, 162-165; Van de Spiegel's uitlating aan Lord Auckland: hiervóór blz. 30 n. 82.

heeft hij geen middel onbeproefd gelaten. Een wat ongewoon middel waarvan hij zich bediend heeft, was stellig zijn contact met een bepaald ongemene figuur, een dame die onmiskenbare kwaliteiten paarde aan een zeker uit Nederlands oogpunt nogal dubieuze reputatie. Ik doel hier op zijn relatie met Etta Aelders, een Groningse burgerdochter die zich na een nogal wilde, avontuurlijke jeugd in 1773 in Parijs had gevestigd waar ze zich 'La Baronne d'Aelders' liet noemen. Het erotische potentieel waar ze rijkelijk mee beedeeld was, wist deze avonturierster ook financieel rendabel te maken door amoureuze relaties aan te knopen met mannen van aanzien en fortuin. Toen haar fysieke aantrekkelijkheid ging tanen, raakte ze vooral aangewezen op het geld dat ze door activiteiten op politiek gebied bij elkaar wist te scharrelen. Zo leverde ze de diplomatieke vertegenwoordigingen van de Republiek en van Pruisen in Parijs politieke informatie. Van de idealen der Franse revolutie werd ze een vurig aanhangster en met tal van prominente revolutiemannen onderhield ze goede relaties. In revolutionaire kringen kreeg ze vooral bekendheid door haar ijveren voor de vrouwenemancipatie.

De raadpensionaris heeft met deze bijzondere vrouw sinds het najaar van 1788 een geregelde politieke correspondentie (in het Frans) onderhouden. Een groter contrast dan tussen de serieuze, wat stijve en afgemeten conservatieve leider van het Staatse restauratie-regime en de nogal vrijgevochten 'progressieve' kampioene voor de rechten van het volk en in het bijzonder van het onderdrukte vrouwvolk, lijkt moeilijk denkbaar. Op één punt stemden de opvattingen van het tweetal evenwel overeen. Ook Van de Spiegel's correspondentie bleek geen grein sympathie te hebben voor de ex-patriotten die zij beschouwde als aristocraten van wie het volk niets moest hebben en die ze daarom zoveel ze maar kon zwart trachtte te maken bij haar revolutionaire vrienden. Aan het orangistische regime gaf ze verre de voorkeur. Dat stond haars inziens dichter bij het volk en zou de burgers naar zij hoopte meer rechten gaan verlenen. We mogen overigens wel aannemen dat haar opvattingen op dit punt beïnvloed zijn door de financiële voordelen die het staats-stadhouderlijke regime haar bood.

Van de Spiegel heeft de revolutionaire en feministische denkbeelden van de 'ci-devant Baronne' maar voor lief genomen omdat hij terecht inzag dat ze hem in Parijs waardevolle diensten kon bewijzen. In zijn mededelingen aan haar wist hij precies de juiste toon te treffen door bijvoorbeeld de nadruk te leggen op de modern-burgerlijke trekken van de Nederlandse samenleving waarin de vrijheid van de burgers van oudsher zo goed had kunnen gedijen. Om te laten zien dat het ook met de gelijkheid niet zo kwalijk gesteld was in de Republiek heeft hij mevrouw d'Aelders eens gewezen op zijn eigen carrière. Hij was slechts de zoon van een doodgewone burger en het had dan ook veel moeite gekost hem te laten studeren. Zijn fraaie loopbaan had hij te danken aan zijn medeburgers die de talenten die ze bij hem aanwezig achtten, wensten te honoreren. De raadpensionaris heeft daarbij echter wijselijk niet vermeld dat zijn moeder en zijn vrouw regentendochters waren.

In de omineuze maand november 1792 (Jemappes) is mevrouw d'Aelders vertrokken naar Den Haag vanwaar ze de giron dij nse minister van buitenlandse zaken Lebrun op diens verzoek informatie deed toekomen over de situatie in de Republiek. In haar brieven aan de minister gaf ze herhaaldelijk uiting aan haar hartewens: het behoud van de vrede tussen de twee zusterrepublieken, haar 'deux patries'. De raadpensionaris, die ze nu natuurlijk ook persoonlijk ontmoet had, wenste eveneens niets liever. In haar ogen was hij 'la boussole [kompas] de la paix'.<sup>198</sup>

Na de verovering van de Zuidelijke Nederlanden door de Fransen achtte Van de Spiegel 'de toestand van onze Republiek zeer criticq'. Herhaaldelijk drong hij erop aan 'dat men alle mogelyk menagement [moest] gebruiken omtrent de Franschen, en alle ombrage of praetexten zorgvuldig ontwyken'. Daarom dienden ook troepenverplaatsingen naar de grenzen zoveel mogelijk vermeden te worden. Toen de nationale conventie de sluiting van de Schelde niet langer wenste te erkennen en Franse kanonneerboden vervolgens de rivier opvoeren naar Antwerpen, werd op advies van de raadpensionaris besloten om het voorlopig bij een protest te laten en 'by provisie geen resistentie op de Schelde te doen'. Zijns inziens zouden wij immers 'alles risqueeren wanneer wy geweld gebruikten voordat wy in staat zyn om dat geweld te souteneeren'.<sup>199</sup>

In tegenstelling tot het gevoelen van de stadhouder heeft Van de Spiegel zich zelfs bereid getoond een verzoek van de Fransen in te willigen om 1500 soldaten doortocht te verlenen door de vesting Maastricht. Dat zulk een concessie allerminst strookte met de neutrale status van de Republiek, besepte hij natuurlijk maar al te wel. 'Het zou my smerten', heeft hij in verband hiermee opgemerkt, 'indien dit advies voor lacheteit doorging, maar ik meen dat *courage* moet bestaan uit een gevoel van sterkte, en dat ze anders den naam van *temeriteit* verdient; daar nu de kundigen in het metier van den oorlog zeggen, dat de Republiek niet te defendeeren is, en zy zelfs nog niet zeker zyn waar ter plaatse men zou kunnen stand houden, kan ik als politiek niet anders adviseeren dan tot toegeeflykheid'.<sup>200</sup> Van de Spiegel's geneigdheid tot verregaande concessies aan de Fransen was dus gebaseerd op zijn overtuiging dat de Staat op dat moment tot een effectieve verdediging niet in staat was. In februari 1790 had hij de gezant in Berlijn trouwens al te ken-

<sup>198</sup> Colenbrander heeft een aantal brieven van en aan mevrouw d'Aelders gepubliceerd: *Gedenkstukken*, I, 149-152, 154-157, 159-162, 164-171, 174, 176 vlg., 186-207, 300-303, 398 vlg., 402 vlg. Veel interessante gegevens over haar en over haar contacten met Van de Spiegel in: H. Hardenberg, *Elta Palm. Een Hollandse Parisienne 1743-1799* (Assen, 1962).

<sup>199</sup> Zie Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, 207, 224, 226, 238 vlg.

<sup>200</sup> *Ibidem*, 240. – Overeenkomstig het advies van de raadpensionaris besloten de staten van Holland op 1 december '92 de gevraagde doortocht te verlenen. Op advies van de stadhouder besloot het secretee besogne van de staten-generaal de volgende dag echter 'vooralsnog geen finaal resolutie te neemen' maar eerst nog nadere inlichtingen van de gouverneur van Maastricht af te wachten. Deze deelde vervolgens mee dat de Franse generaal uit eigen beweging van zijn verzoek had afgezien. (*Ibidem*, 241, n.l.) Zie ook hierna blz. 82 n. 207.

nen gegeven dat de Republiek pas ‘in den uitersten nood’ naar de wapens zou grijpen. Het zou immers ‘de grootste dwaasheid zyn zig te embarqueeren in een schuit daar geen riemen in zyn’.<sup>201</sup>

In nauwe samenwerking met de Britse ambassadeur heeft Van de Spiegel zich in deze kritieke maanden ondanks zijn haperende gezondheid tot het uiterste ingespannen om de dreigende ondergang van de oude republiek af te wenden. De erfprins (de latere koning Willem I) werd naar Duitsland gezonden om bij Oostenrijk en Pruisen aan te dringen op militaire bijstand in het geval van een Franse aanval op de Republiek. In weerwil van de financiële noodtoestand heeft de raadpensionaris voorts geijverd voor het treffen van verdedigingsmaatregelen, ‘voornaamelyk op de Schelde, dewyl het van daar was, dat wy den eersten aanval te wagten meenden te hebben’.<sup>202</sup>

Toen Van de Spiegel via-via de indruk had gekregen dat er met de ook in Parijs zeer invloedrijke generaal Dumouriez, de triomfator van Jemappes, mogelijk wel een regeling viel te treffen, is hij in overleg met Auckland in diep geheim contact gaan zoeken met de generaal. Zijn poging om met de geduchte militaire leider tot een vergelijk te komen leek zeker wel enige kans op succes te beloven. We weten immers dat Dumouriez de revolutie wilde beëindigen door weer een constitutioneel monarchaal bestel in het leven te roepen en dat hij tevens het herstel van de vrede in Europa op het oog had. Om de generaal te benaderen heeft de raadpensionaris de Franse gezant in Den Haag de Maulde Hosdan, een cliënt en vriend van Dumouriez, als tusspersoon weten in te schakelen.

Dat Van de Spiegel een man was die als het erop aankwam risico’s dorst te nemen, blijkt ook weer bij deze affaire. In elk geval is het bepaald opvallend dat hij daarbij ook de erfstadhouder geheel en al buiten spel heeft gelaten. Blijkbaar heeft hij willen voorkomen dat diens Pruisische echtgenote in Berlijn uit de school zou klappen. We mogen trouwens wel aannemen dat hij ook heeft opgezien tegen de veelheid van bezwaren die de angstvallige, met legalistische en conventionele fatsoensnormen zo rijkelijk bedeelde prins ongetwijfeld te berde zou hebben gebracht<sup>203</sup>.

Van de Spiegel heeft deze zaak samen met Auckland inderdaad niet kinderachtig aangepakt. Om Dumouriez te stijven in zijn goede wil en politieke redelijkheid werd hem een heel aanzienlijke geldsom toebedacht. Bemiddelaar de Maulde kreeg van de raadpensionaris te horen dat hij zich over de

<sup>201</sup> Ibidem, 207 n.2.

<sup>202</sup> Ibidem, 208.

<sup>203</sup> In een eigenhandelige ‘Aanteekening’ heeft Van de Spiegel geschreven dat hij de prins erbuiten had gelaten ‘omdat Mylord Auckland en ik ons aan de Maulde verbonden hadden met niemand hoegenaamd te spreken noch van de zaak zelve, noch van de motieven die wy tot persuasie gebruikt hadden’. (Ibidem, 211.) Blijkens een brief van de Maulde aan Dumouriez van 19 december ‘92 zou de raadpensionaris de diplomaat hebben meegedeeld dat hij ook de stadhouder niet had ingelicht ‘parce qu’il est indiscret’. Deze kon, vervolgde de Maulde, niets verborgen houden ‘à sa femme, soeur du Roi de Prusse, prince sans caractère et le jouet des intrigues des cours de Vienne et de Pétersbourg’. (Ibidem, 246.)



schulden die hij in de Republiek had gemaakt, geen enkele zorg behoefde te maken: die zouden voor hem worden betaald. Hollandse daalders bleken ook bij Joubert, een handlanger van de Maulde, ten zeerste in de smaak te vallen. Deze gewezen officier liet zich zozeer voor Van de Spiegel's karretje spannen dat hij de Hollandse 'minister' belangrijke inlichtingen verschaftte en hem zelfs kopieën van voor het legatiearchief bestemde stukken in handen speelde.<sup>204</sup>

In de tweede helft van december geraakte de raadpensionaris in een lastig parket toen de stadhouder (en even later trouwens ook de procureur-generaal van het hof en gecommitteerde raden van Holland) door kennis te nemen van onderschepte brieven op de hoogte kwam van Van de Spiegel's contacten met de Maulde en Dumouriez. Het is de 'minister' naar het schijnt gelukt de prins door 'een oppervlakkige communicatie van onze onderhandelingen' enigermate tevreden te stellen. In elk geval heeft Willem V deze zaak maar over zijn kant laten gaan al was hij er overigens zeker de man niet naar om een dergelijke affaire te vergeten.<sup>205</sup>

De geheime contacten met Dumouriez hebben tenslotte de Franse aanval op de Republiek niet kunnen afwenden. Ten tijde van de terechtstelling van de ongelukkige Lodewijk XVI (21 januari 1793) waren veel Parijse revolutionairen in zulk een staat van ideologische exuberantie geraakt dat het voor gematigden van het slag Dumouriez geen doen meer was om tegen de storm van het politieke radicalisme en fanatisme op te tornen: de eerste februari 1793 verklaarde de nationale conventie de oorlog aan de twee tirannen, de koning van Groot-Brittannië en de stadhouder van de Verenigde Provinciën.

Dumouriez en de Maulde die vóór de eerste februari al uit Parijs waren vertrokken naar het Noorden, hebben nog een laatste poging willen doen om 'la paix générale de l'Europe' tot stand te brengen. Met de Maulde werd afgesproken dat Auckland en Van de Spiegel de generaal zouden ontmoeten aan de Moerdijk. Nadat de raadpensionaris in het secreet besogne van de staten-generaal eindelijk opening van zaken had gegeven, werd hij de 8ste februari officieel gemachtigd tot bijwoning van de conferentie. De 'entrevue confidentielle avec Dumouriez' zou echter geen doorgang hebben omdat de generaal tenslotte een openlijk conflict met de nationale conventie niet aandurfde en daarom gehoor gaf aan het bevel om de aanval op de Republiek te openen.<sup>206</sup>

De contacten met de Maulde en Dumouriez mogen dan al niet het beoogde resultaat hebben opgeleverd, dat neemt niet weg dat de Republiek er wel degelijk profijt van heeft gehad. 'De immediaate attaque', heeft Van de

<sup>204</sup> Zie *ibidem*, 208, 227, 235, 241-243, 251, 258 vlg., 288.

<sup>205</sup> *Ibidem*, 210, 211, 245 n.l., 248, 289. – In een brief aan de prins van 20 december '92 heeft Van de Spiegel verklaard zijn in de brief van de Maulde (van 19 december) vermelde 'expressie' over Willem V (zie n.203) niet te hebben gebezigd. (*Ibidem*, 246 n.3.) Enige twijfel aan de juistheid van deze verklaring lijkt me overigens wel gerechtvaardigd.

<sup>206</sup> *Ibidem*, 208-210.

Spiegel geschreven, is er 'voor een tyd [door] teruggehouden..., waardoor gelegenheid is geboden, dat men zig in staat van defensie heeft kunnen stellen'. Niet alleen waren er 'geene vyandelykheden tegen ons gepleegd' maar de Franse opperbevelhebber had zelfs officieren bestraft die zich eigenmachtig aan 'kleine schendingen van ons territoire' hadden schuldig gemaakt.<sup>207</sup>

De Franse opmars in Staats-Brabant die al heel spoedig leidde tot de verovering van Breda en Geertruidenberg, heeft in orangistische kringen heel wat schrikreacties teweeggebracht. In die reacties kwam trouwens menigmaal tevens een onmiskenbaar defaitistische gezindheid tot uiting. Zo moest de raadpensionaris, die van geen overgave wilde weten, tot zijn grote spijt constateren dat de schrik er zodanig inzate 'dat notable regenten, en voornaamelyk te Dordrecht en Rotterdam, begonnen te spreken van capituleren, als oordeelende dat de Staat verloren was. Ik heb mondeling en schriftelyk verhinderd dat men zoodaanige propositiën deedt: ik vergeleek het by iemand die, in nood zynde van schipbreuk te lyden, over boord springt; ik vertoonde, dat niets, onder Gods zegen, het land redden kon dan fermeteit en courage, en ik heb meer dan eens in de Vergadering van Holland gezegd, dat de Franschen onze grootste vyanden niet waren, maar de kleinmoedigheid van sommige regenten en ingezetenenen'.<sup>208</sup>

De Republiek is tenslotte uit de nood gered door de Oostenrijkse overwinning bij Neerwinden op 18 maart '93. Na hun nederlaag moesten de Fransen de Zuidelijke Nederlanden ontruimen en uiteraard ook Staats-Brabant; Dumouriez is toen overgelopen naar de Oostenrijkers. Dat de Republiek in februari en maart enige weken min of meer heeft kunnen standhouden is behalve aan Engelse militaire steun en het hardnekkige verweer van Willemstad zeker ook te danken geweest aan het pal-staan van de raadpensionaris die zich tijdens de crisis bovenal op zijn Engelse vriend Auckland kon verlaten.

Na de gelukkige afloop van het Franse drama heeft Van de Spiegel terde-

<sup>207</sup> Ibidem, 208, 211. – Dumouriez heeft de generaal die om vrije doortocht door Maastricht had verzocht, zelfs van zijn bevel ontheven. (Ibidem, 211 n.l.) Zie ook hiervóór blz. 79 n. 200.

<sup>208</sup> Ibidem, 212 vlg. – Vermoedelijk op instigatie van Van de Spiegel heeft ook Willem V bij een van die gelegenheden in de staten van Holland 'een mannelijke aanspraak' gedaan. Volgens een mededeling van de raadpensionaris heeft de prins toen verklaard dat ook hij, evenals zijn illustere voorganger Willem III (met wie hij zich overigens zeker niet wilde vergelijken) 'het land zou helpen defendeeren tot het laatste retranchement, waarin het dan beter was te sterven, dan zig aan laagheid schuldig te maaken'. 'Dit discours', aldus Van de Spiegel, 'deedt een zeer goed effect'... (Ibidem, 213.) – Niettegenstaande Willem V's heroische verklaring in de staten van Holland (en later (28 februari) in de staten-generaal) zag de raadpensionaris zich toch wel eens genoopt de stadhouder moed in te spreken. In stoisch-christelijke stijl beeindigde hij een bemoeidigende brief aan de prins (van 5 maart '93) met een wijze levensles en een niet minder wijze aanmaning tot zelfbeheersing: 'Neerslagtigheid is waarlyk onze grootste vyand; op God te vertrouwen en onzen pligt te doen is al wat wy kunnen. Dit weet ik, is de lust van Uwe D[oorlugtige] H.[oogheid], maar ik bidde doch dat niemand op het aangezigt van Uwe D.H. leeze dat de tydingen minder gunstig zyn'. (Ibidem, 281 vlg.)

ge beseft dat het (zoals men later zou zeggen) een dubbeltje op zijn kant was geweest. Als gelovig christen hield hij er zich tevens van overtuigd dat 'God voor ons gestreeden [had] ter verlossing'. In een brief aan prinses Wilhelmina heeft hij in de stijl van een oudtestamentische profeet bepaald geen blad voor de mond genomen. In die brief (van 6 april '93) wenste hij de prinses geluk 'met de volkomen bevryding van de Republiek als door een mirakel; het is nu de tweede maal dat wy, in een kort tydsbestek, geëchappeerd zyn. Wy hebben geen grond noch vryheid te verwagten dat het altoos op een gelijke wyze zal gebeuren; en het is daarom zeer te hopen dat men eens met kragt de handen zal slaan aan verbeteringen, niet van de constitutie, maar van de executie. Indien dit niet geschiedt gaat het land infaillibel verloren, en wie heeft courage, of liever zwakheid genoeg, om op zyn post te blyven totdat de val van den Staat daar zal zyn'?'<sup>209</sup>

We weten al dat Van de Spiegel ook vroeger reeds herhaaldelijk tevergeefs had aangedrongen op de instelling van een effectief uitvoerend orgaan onder leiding van de stadhouder. Ook de noodkreet van april '93 zou geen enkel effect sorteren, evenmin als later aandringen op dit voor hem zo essentiële punt.<sup>210</sup>

We hebben eveneens al gezien dat de raadpensionaris ook na de slag bij Neerwinden ernstig rekening bleef houden met het gevaar van een nieuwe Franse aanval op de Republiek en er daarom met klem voor gepleit heeft de coalitie tegen Frankrijk te doen uitgroeien tot een goed georganiseerde, efficiënt functionerende politiek-militaire machtsconcentratie.<sup>211</sup> De bondgeno-

<sup>209</sup> Ibidem, 215, 268, 282.

<sup>210</sup> Vgl. hiervóór blz. 45. – In februari '94 heeft Van de Spiegel een laatste poging gedaan om het erfstadhouderschap te maken 'tot hetgene het behoort te zyn, als het middelpunt waaruit een geduurige invloed over alle takken van het publiek bestuur zig verspreidt'. De 11de februari herinnerde hij de prins eraan hem al 'meermalen' te hebben 'vertoond, dat het gebrek aan de zoo hoognoodige eensgezindheid meestal daaruit ontstaat, dat iedere provincie, iedere stad, ieder college, jaa mag ik zeggen, ieder lid op een exentrique wyze denkt en werkt, zonder dat er genoegzaame leiding plaats heeft om de verschillende gevoelens te bestuuren tot datgene, 't welk het belang van het Algemeen Ligchaam noodzaakelyk zou vorderen'... Om dit euvel te verhelpen diende de prins 'gedurende den oorlog een vaste conferentie aan te leggen op een bepaald uur, al ware het maar ééns in de week, met ministers van H.H.M. en den Raad van Staate'. (Dus met de griffier van de staten-generaal, de secretaris van de raad van state en mogelijk ook de thesaurier-generaal. Het lijdt geen twijfel dat de Hollandse raadpensionaris ook zelf aan de conferentie heeft willen deelnemen.) Op de conferentie zouden alleen de belangrijkste zaken van algemeen belang aan de orde moeten komen. Wanneer dat wenselijk leek zouden ook deskundigen worden uitgenodigd. Van de Spiegel achtte het voorts 'dienstig... dat korte notulen of aantekeningen van het resultaat dier conferentiën wierden gehouden'. De stadhouder bleek niets te hebben tegen deze 'propositie, maar vindt eenige moeilykheid in het vinden van den tyd, en in de persoon die de pen zou voeren!' Van de verwezenlijking van het plan is dan ook niets terechtgekomen. (Ibidem, 128 vlg., 331 vlg.) Van de Spiegel's propositie was overigens heel wat minder verstrekkend dan het plan tot vorming van een 'Ministerie' dat hij in het begin van de jaren '80 had geopperd. (Zie hiervóór blz. 41.)

<sup>211</sup> Zie hiervóór blz. 30 n. 84.

ten zouden zich aan dit streven van de Hollandse ‘minister’ echter nauwelijks iets gelegen laten liggen. Zo besloten de staten-generaal op instigatie van Van de Spiegel in mei 1793 aan de kabinetten van Wenen, Londen en Berlijn voor te stellen in Brussel of in Den Haag een congres van gevolmachtigden der geallieerden bijeen te doen komen teneinde daar de grondslagen te leggen voor een gemeenschappelijk coalitie-beleid. Zeer tot zijn spijt heeft de raadpensionaris later echter moeten vaststellen dat het Haagse initiatief tot geen enkel positief resultaat had geleid. Misschien, zo luidde zijn commentaar, hadden de bondgenoten het woord congres verkeerd begrepen omdat ze mogelijk ten onrechte gemeend hadden dat de Republiek met haar voorstel aanstuurde op vredesonderhandelingen met de Fransen. Het kwam hem echter waarschijnlijker voor, dat ze er eenvoudigweg niet voor hadden gevoeld om de Republiek mee te laten beslissen over de te ondernemen militaire operaties omdat ze zich mans genoeg achtten die zelf te dirigeren. Van de Spiegel heeft daar de even realistische als verdrietige conclusie op laten volgen dat de grote mogendheden in de coalitie de Republiek in feite slechts beschouwden als een ‘Bylooper’.

De raadpensionaris vond het uitblijven van een positieve reactie op zijn voorstel des te spijtiger omdat hem daardoor een goede gelegenheid werd ontnomen om zijn eigen denkbeelden over het door de bondgenoten te voeren beleid voor het forum van de coalitie te brengen. Naar zijn stellige overtuiging waren de kabinetten van Wenen en Berlijn ernstig te kort geschoten in hun benadering van het revolutionaire Frankrijk. Te veel hadden ze de indruk gewekt vooral uit te zijn op gebiedsuitbreiding, dat wil zeggen op ‘roof’ ten koste van Frankrijk. Een gemeenschappelijk manifest van de geallieerden waarin hun doeleinden duidelijk uiteen waren gezet, zou ongetwijfeld een heilzaam effect kunnen hebben. Uit zo’n manifest zou moeten blijken dat de bondgenoten niet van zins waren Frankrijk ‘te ruïneren of te verdeelen’ maar dat ze zich ‘alleen door wapenen of door de Vrede een billyke vergoeding der Oorlogskosten [wensten] te verschaffen’. In elk geval zouden de geallieerden tevens de uitdrukkelijke toezegging moeten doen dat ze aan de Fransen zelf de vrije keus zouden laten op het stuk van hun toekomstig regeringsbestel. Van de Spiegel hield er zich van overtuigd dat de Fransen in grote meerderheid positief zouden reageren op zulk een manifest<sup>212</sup>.

Toen de raadpensionaris tot zijn spijt moest vaststellen dat het tuk-zijn op ‘roof’ in geallieerde kring bleef prevaleren, besloot hij een poging te doen om de Republiek dan ook maar een graantje te laten meepikken. Hij hoopte dat het kabinet Van Wenen wanneer het zelf een barrière op Frans territorium kreeg toegewezen, bereid zou zijn tot enkele concessies aan de Republiek waar hijzelf ten tijde van de Brabantse revolutie al zozeer op had gevlast. Hij dacht daarbij aan de teruggave van de bij de vrede van Fontainebleau in 1785 afgestane forten aan de Schelde, aan betere ‘limieten’ in Staats-Vlaan-

<sup>212</sup> ‘Aanteekeningen... 1793’, ARA, arch.V.d.Sp., nr.328, f.58 vlg.

deren en aan de verwerving 'van een arrondissement omtrent Maastricht'. Mocht Oostenrijk inderdaad in de door hem gewenste zin over de brug willen komen dan zou daarmee het 'odieus Tractaat van Fontainebleau' gedeels teniet zijn gedaan. Het is bepaald opmerkelijk hoezeer Van de Spiegel erop gebrand is geweest de in de patriottentijd gesloten 'schandelyke' verdragen ongedaan te maken. Ook kunnen we constateren dat de Scheldkwestie hem als Hollands raadpensionaris blijkbaar nog evenzeer ter harte ging als in zijn Zeeuwse tijd.<sup>213</sup>

Om de Oostenrijkers tot de door hem gewenste concessies te bewegen heeft Van de Spiegel ook het kabinet van Londen ingeschakeld waar de Oostenrijkse regering juist in deze tijd toenadering toe zocht. Het liefst was hijzelf naar Londen gegaan om daar de zaak die hem zo na aan het hart lag in eigen persoon te bepleiten. Vanwege zijn gezondheid moest hij daar echter van afzien. Zijn komst naar Engeland zou trouwens ook te zeer de aandacht hebben getrokken. In zijn plaats heeft daarom de griffier Fagel de missie naar Londen in september 1793 op zich genomen. Diens besprekingen in de hoofdstad van 'onzen natuurlijksten bondgenoot' (Van Hogendorp) zijn zo bevredigend verlopen dat de raadpensionaris uitermate 'content' bleek over de 'cordaate behandeling en toezegging der Engelschen'.<sup>214</sup>

De kans op een mee te pikken graantje zou echter al heel spoedig teloorgaan vanwege de Franse militaire successen. Vooral na de slag bij Fleurus (26 juni 1794) die de Zuidelijke Nederlanden wederom in Franse handen bracht, deden een paar Scheldeforten meer of minder er niet meer toe voor de Republiek: sindsdien ging het voor de eertijds zo roemruchte federatie alleen nog maar meer om zijn of niet zijn. Als raadpensionaris zou de afgesloofde Van de Spiegel nu geconfronteerd worden met zijn laatste en tevens zwaarste beproeving.

Door de Franse overwinning bij Fleurus werd de anti-orangistische oppositie natuurlijk weer danig geactiveerd. De voormalige patriotten mochten er ook zelf dan al van overtuigd zijn dat ze op eigen krachten aangewezen volstrekt niet in staat waren een politieke ommekeer tot stand te brengen, van een revolutie die het gevolg zou zijn van een geslaagde Franse aanval op de Republiek wilden ze echter maar al te graag gebruik maken om zelf het bewind in handen te nemen. De 10de juli '94 schreef Van de Spiegel aan de prins dat de anti-orangisten eropuit waren 'om door het inspireeren van vreeze en door het cajoleeren van sommige regenten de zaaken te brengen tot propositiën van accommodement' (met de Fransen). Hijzelf had het de laatste dagen al flink aan de stok gehad met Amsterdamse, Rotterdamse en Haarlemse regenten 'over de te doene propositie tot vrede'.

De zaak was dat er in Hollandse regentenkringen een krachtige stroming viel waar te nemen die hoe dan ook een eind wilde maken aan de oorlog, desnoods door een afzonderlijke overeenkomst met Frankrijk. De raadpen-

<sup>213</sup> Vgl. hiervóór blz. 24-26.

<sup>214</sup> 'Aanteekeningen... 1793', ARA, arch.V.d.Sp., nr.328, f.63 vlg.

sionaris was het volstrekt oneens met dat Hollandistische streven dat uiteraard tevens gericht was op het herstel van de neutrale positie der 'commercante' Republiek die daar in het verleden zo wel bij was gevaren. Natuurlijk, ook Van de Spiegel was een vurig voorstander van een 'generaale vrede', maar de verwezenlijking van dat ideaal achtte hij op dit moment volkomen illusoir omdat vooral de Engelsen de oorlog wensten voort te zetten. Van het aanknopen van onderhandelingen met Frankrijk om tot een afzonderlijke vredesovereenkomst te komen wilde hij niets weten: dat zou betekenen dat de Republiek de bondgenoten in de steek liet die haar het vorige jaar hadden gered en zich overleverde aan de willekeur van de Fransen op wie geen peil viel te trekken vanwege hun binnenlandse crisis (Robespierre zou 27 juli ten val worden gebracht). Het was de vraag of de Republiek 'een vrede [zou] begeeren met de principes van het Jacobinismus' of dat zij 'voor de bewaaring van ordre en veiligheid [zou] vegten', of zij 'met de groote magten van Europa vereenigd [zou] blyven tegen de Jacobynen, of met de Jacobynen tegen de groote magten van Europa'. Een illusie was het te denken dat de geallieerden en in het bijzonder natuurlijk de Engelsen, de Republiek 'een vrye commercie en navigatie met hunnen vyand zouden toestaan'. Hoogstwaarschijnlijk zouden 'wy opnieuw in oorlog geraaken, en dat wel met degenen die ons tot nog toe hadden helpen verdedigen'.<sup>215</sup>

Van de Spiegel wist heel goed dat de stadhouder het op het punt van oorlog en vrede volmaakt met hem eens was maar hij was er evenzeer van op de hoogte dat de prins zich tegenover andersdenkenden nogal eens op de vlakte had gehouden wanneer deze belangrijke kwestie ter sprake was gekomen.<sup>216</sup> Hij besloot daarom nog maar weer eens aan te dringen op kordaatheid en standvastigheid: in zijn brief van 10 juli hield hij Willem V voor, dat alleen 'een ferme en imposante houding van Uwe D.H.' de kwalijkgezinden in het gareel kon houden. 'Placaaten kunnen niet meer helpen, maar de magt in handen te hebben en wel te gebruiken: dit is het eenige dat de kwaaden kan imposeeren en de goeden souteneeren'.

De 12de oktober bracht Van de Spiegel 'consideratiën' op schrift waaruit blijkt dat hij ook toen nog, ondanks het opdringen van de Fransen (Den Bosch was op 9 oktober verloren gegaan), afkerig was van 'particuliere' onderhandelingen met Frankrijk. 'Lieden van eer en deugd', aldus deze republikein van de oude, klassieke stempel, dienden 'onze behoudenis te wagten van God en onze courage... Het gevaar van den oorlog is zekerlyk dringend, maar dat van een ontydig geroep om vrede is het niet minder. De vreeze is altoos een slegt raadsman en wanneer twee partyen van wederzyden gevaarlyk zyn, dicteert de voorzigtigheid dat men die party kieze, waarin de omstandigheden nog verandering ten goede kunnen brengen, boven die welke een zeeker verderf dreigt.

<sup>215</sup> Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, 401 vlg., 469 vlg., 485 vlg.

<sup>216</sup> Zie hiervoor blz. 62 n.158.

Daarenboven, de zaaken van het land zyn niet tot dat uiterste gekomen, dat zy radeloos en reddeloos zouden zyn; indien een ieder getrouw op zyn post staat in het midden der gevaaren, indien een ieder in zynen kring den pligt waarneemt dien hy aan't vaderland verschuldigd is, dan is er hope, ja meer dan hope, op redding. Immers zoodanig hebben onze voorouders zig getoond in veel gevaarlyker omstandigheden, en door zulk een standvastig en moedig gedrag hebben zy de vryheid en voorregten verworven, die wy onwaardig zouden bezitten, zoo wy niet met denzelven moed gereed waren die te verdedigen, als onze voorouders om ze te verkrygen.

De godsdienstige en burgerlyke vryheden, die in een Republiek genoten worden, zyn goederen die ons dierbaarder moeten zyn dan ons leven, omdat ze niet alleen aan ons, maar aan het nageslacht toebehooren. Dezelve af te staan of in de waagschaal te stellen uit vreeze, zou de schandelykste daad zyn, die ons voor onze tydgenooten en voor de posteriteit veragtelyk zou maaken; worden wy overwonnen door overmagt, het zal geen schande zyn met de wapenen in de hand te sterven, maar het zou een eeuwige schande zyn, uit lafhartigheit het werktuig van den ondergang van zyn land geweest te zyn'.<sup>217</sup>

Ook gedurende de laatste paar maanden van zijn raadpensionarisschap heeft Van de Spiegel de daad gevoegd bij het woord van zijn republikeins credo in klassieke stijl. In november zag hij zich overigens wel genoopt zijn verzet te staken tegen het aanknopen van 'particuliere' onderhandelingen met Frankrijk. De militaire situatie was toen zo penibel geworden dat er ook met het oog op de publieke opinie wel moest worden ingegaan op invites van Franse zijde om tot vredesonderhandelingen te komen. Na het verlies van Nijmegen in het begin van november (een paar dagen tevoren voorafgegaan door de overgave van Maastricht) kwam een totale militaire debâcle inderdaad in het verschiet. Voor de Engelsgezinde raadpensionaris was het bijzonder pijnlijk dat het militaire failliet voor een niet onbelangrijk deel moest worden toegeschreven aan het jammerlijke te-kort-schieten van het slecht georganiseerde en niet minder slecht geleide Engelse hulpleger. De ongedisciplineerde soldateska van de naaste bondgenoot week niet alleen al maar terug voor de opdringende Franse troepen maar hing bovendien de beest uit op het onzalige platteland. Heel deze misère had uiteraard haar uitwerking op de publieke opinie: een anti-Engelse stemming nam alom hand over hand toe evenals het ermee gepaard gaande verlangen om met de Fransen indien ook maar enigszins mogelijk tot een akkoord te komen.

Ook de Britse regering heeft toen terdege beseft in welk een schier hopelooze situatie de bondgenoot aan de overzijde van de Noordzee zich bevond: omstreeks half november kwam ze tot de conclusie dat er niets anders opzat dan de Republiek in 's hemels naam dan maar haar eigen weg naar een afzonderlijke vrede te laten begaan. Wel werd er van Engelse kant met klem op aangedrongen dat het vigerende staatsbestel gehandhaafd diende te blij-

<sup>217</sup> Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, 488.

ven en dat de Republiek in de toekomst als onafhankelijke staat weer een neutrale positie zou gaan innemen<sup>218</sup>.

De 25ste november schreef de raadpensionaris dat hij akkoord ging met het streven naar 'een accommodement' met de Fransen. Een andere keus was er immers niet wanneer men de militaire situatie in aanmerking nam alsmede 'het tegenwoordig embarras van de financiën, en het algemeen gevoelen der ingezetenen dat het minder schandelyk is iets aan een overwinnenden vyand toe te geven dan zig door hulptroupen te zien uitplunderen'. Over het tot stand te brengen accommodement maakte hij zich evenwel geen enkele illusie. Dat de republiek, zoals de Engelsen wensten, onafhankelijk zou blijven en dat haar een neutrale positie zou worden vergund, daar geloofde hij niets van. Een dergelijk doel achtte hij alleen bereikbaar in het kader van algemene onderhandelingen waar ook Engeland aan deelnam. Daar was echter geen kans op omdat de Engelsen niet van zins waren enkele op de Fransen veroverde koloniën terug te geven en de oorlog daarom liever wilden voortzetten. Van de Spiegel's beschouwingen van de 25ste november liepen tenslotte uit op een nauw verholen kritiek op het beleid van de Britse regering: 'maar zoo Engeland persisteert by haar refus om vrede te sluiten, dan kan ik niet genoeg voorspellen dat het effect zal zyn als in 1780 en dat de Republiek gedwongen zal zyn zig in de armen van Frankryk te werpen. En dan zal Engeland misschien St. Domingo en Martinique behouden, maar een staat op het vasteland, die haar oneindig meer nut is, verliezen'.<sup>219</sup>

In het stuk van 25 november is een ontgoochelde en verbitterde staatsman aan het woord die zich pijnlijk bewust was van de uiterst benarde situatie waarin zijn vaderland zich ondanks alle inspanningen bevond. De raadpensionaris die zwaar tilde aan zijn eigen verantwoordelijkheid, heeft daarbij de neiging niet kunnen onderdrukken om de naaste bondgenoot de rol van zondebok toe te spelen. Het contrast met de 'consideratiën' van 12 oktober springt onmiddellijk in het oog: in die beschouwingen is er bijvoorbeeld nog niets te bespeuren van geprikkeldheid tegenover Engeland. Ter verklaring van dit verschil kan natuurlijk worden gewezen op de militaire en dus ook politieke vooruitzichten die in de loop van november zoveel somberder waren geworden terwijl de bittere teleurstelling over het Britse hulpleger ongetwijfeld ook een rol heeft gespeeld.

Mag Van de Spiegel begrijpelijk genoeg dan wel eens blijk hebben gegeven van ontgoocheling en verbittering, van een defaitistische gezindheid valt hij hem geen spoor te ontdekken. Ook niet toen de Republiek er in de volgende weken nog beroerder kwam voor te staan: op 16 december viel de

<sup>218</sup> Ibidem, 517 vlg., 523 vlg., 536. – Koning George III bleek van mening dat 'any country falling off from the cause of withstanding the principles and conduct of those who tyrannize France is to be lamented; yet the little vigour shown by the Dutch from the beginning of the contest makes their secession of but little real loss'. (Ibidem, 518.)

<sup>219</sup> *Brieven en Negotiatien van Mr. L.P. Van de Spiegel* (Amsterdam, 1803) III, 193 vlg. Zie ook Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, 536.



vorst in en de felle kou die wekenlang zou aanhouden, transformeerde de in strategisch opzicht zo uiterst belangrijke grote rivieren-barrière weldra in goed begaanbare ijsvlakten die de vijand noodden tot oprukken naar het hart van het land; tot overmaat van ramp gaf de opperbevelhebber van het Engelse leger begin januari de Waal-linie prijs en na succesvolle Franse aanvallen op de tiende trok hij zijn gedemoraliseerde en door ziekten geteisterde leger terug, niet achter de Rijn maar achter de Gelderse IJssel om vandaar de moeizame en barre terugtocht te aanvaarden naar Hannover.

De slechte berichten van het front hebben de stadhouder in het begin van januari zodanig geschokt dat hij ten prooi viel aan radeloosheid. Tijdens een bespreking op 6 januari met de raadpensionaris en de opperbevelhebbers van leger en vloot, zijn oudste zoon de erfprins en vice-admiraal Van Kinsbergen, was de prins volgens een verslag van Van de Spiegel uiterst geagiteerd 'en sprak [hij] van het land te verlaten, zyne charges neder te leggen, geen oorzaak te willen zyn van het ongeluk van den Staat, het lot van den Koning van Frankryk niet te willen ondergaan, en diergelyke discoursen meer; ik zeide aan Z.H., dat hy het land niet kon nog mogt verlaten, dat zyn eer en plicht hem dit verboden; ik vroeg hem waar zyn courage was, die hy in de troubles van 1786 en 1787 getoond hadt, toen sommige van zyne vrienden hem raadden tot toegevendheid en hy altoos gezegd hadt, men kan my alles afneemen, dan heb ik nog kans om het weder te krygen, maar als ik het zelfs overgeeeve, ben ik het kwyt'.

Toen de erfprins en Van Kinsbergen zich ook in deze geest hadden uitgelaten, kwam de prins wat tot bedaren maar na hun vertrek bleek hij toch nog van mening te zijn dat 'de Generaliteit een resolutie moest neemen om te capituleeren'. Van de Spiegel was het daar volstrekt niet mee eens. Zijns inziens diende de generaliteit een poging te doen om een wapenstilstand tot stand te brengen. Mislukte die poging dan zou Holland zich wel eens genoodzaakt kunnen zien om 'voor haare provincie de best mogelyke conditiën met de Franschen te maaken'. In dat geval zou de generaliteit de strijd evenwel dienen voort te zetten. 'Altoos' was hij van mening geweest dat men zich in uiterste nood op het eiland Walcheren behoorde terug te trekken. 'Aldaar [kon men] met een tamelyke magt al de forces van een groote mogendheid wederstaan'. Helaas was dit plan echter 'infaisable... geworden door het besloten water'. De prins zou dus moeten 'zoeken... zig op een hem passende wyze te sauveeren in een andere provincie, en het terrein van voet tot voet betwisten'. Hij zou dus in geen geval de wijk mogen nemen naar het buitenland. Wel was de raadpensionaris van oordeel dat de prinsessen daarheen in veiligheid moesten worden gebracht, maar voor de stadhouder en diens zoons zag hij maar één taak weggelegd: 'al wat de wapenen draagen wilde te rassembleeren, en zig tot het laatste te verdedigen, kon het niet geschieden in Holland, het moest dan in een andere provincie zyn, zoolang er een overschoot'. Op de prins heeft het manmoedige appel van de raadpensionaris naar het schijnt toch wel enige indruk gemaakt. Docent Van de Spiegel besloot zijn verslag in elk geval met de laconieke mededeling: 'De Prins gaf my

op alles goed antwoord, waarop ik hem verliet om naar de vergadering te gaan'.<sup>220</sup>

Wat zijn gezondheid betreft was de raadpensionaris er juist in deze kritieke tijd ellendig aan toe. Na enige dagen gekweld te zijn door koorts voelde hij zich de 8ste januari zo ziek dat hij het bed moest opzoeken. Hijzelf heeft een paar weken daarna genoteerd dat zijn ziekte (bronchitis?) vergezeld ging 'van zulke hevige hoofdpyn, dat de medici absolut verboden my over eenige zaaken te spreken, uit vreeze dat er een delirium uit ontstaan zoude. Men verbergde my dus den waren toestand der zaaken, of verzagte de kwaade tydingen zoodaanig, dat ik my verbeeldde alles vry wel te staan; doch den 15 Januari begon ik te merken, dat de zaaken gevaarlyk waren, en wilde toen met geweld opstaan om naar de vergadering te gaan, doch het weder was dien dag zoo extra koud en guur, dat myn doctor verklaarde, het was een vrywillige zelfmoord zig in myne situatie daar te exponeeren'.<sup>221</sup>

Al heeft Van de Spiegel er de 15de januari van afgezien de vergadering van de staten van Holland bij te wonen, hij is zijn werk als raadpensionaris, zo goed of zo kwaad als het ging, toen wel weer gaan hervatten. Zijn streven was er in deze dagen bovenal op gericht om met de Fransen tot vredesonderhandelingen te komen.

Twee dagen later (17 januari) werd hij 'op het diepst getroffen' door de tijding dat de stadhouder het land zo spoedig mogelijk wilde verlaten. Hij heeft daar onmiddellijk op gereageerd met een emotioneel briefje waarin hij de prins bezwoer af te zien van zijn voornemen. Diens vertrek zou 'het signaal [zijn] van een algemeene confusie, waarvan de gevolgen niet zyn te voorzien; het is een abandon van al wat eer en plicht gebiedt tot het laatste oogenblik te behouden: Uwe Hoogheid exponeert zig aan oneindig meer gevaar met henen te gaan, dan met te blyven, en exponeert het Vaderland: laat doch in Godsnaam deze reflexiën van eenig gewigt zyn'. Uit de schriftelijke reactie van de eeuwige weifelaar Willem V blijkt dat adviezen van de raadpensionaris als het erop aankwam wel degelijk zwaar bij hem wogen. Nog dezelfde dag antwoordde de prins 'geresolveert [te hebben] om provisioneel hier te blyven en de Republiek in gevaar zynde niet te abandonneeren, dit is myn plicht'.<sup>222</sup> Op de avond van diezelfde 17de januari heeft Van de Spiegel zich, ofschoon nog half ziek, naar de Hollandse statenvergadering begeven om daar door hoestbuien onderbroken een uiteenzetting te geven van de stand van zaken.

Bij alle respect dat we dienen te hebben voor Van de Spiegel's heroïsch patriottisme kunnen we ons toch wel afvragen of het bezweringspathos waar hij de arme prins de 17de januari mee bestookte, opportuun is geweest. De oude Republiek verkeerde immers in een volstrekt hopeloze situatie. Voor het Staatse leger, dat zich tijdens deze campagne in het algemeen lang niet

<sup>220</sup> Ibidem, 558 vlg.

<sup>221</sup> Ibidem, 559.

<sup>222</sup> Ibidem, 584.

slecht had geweerd, was er geen houden meer aan nu het Engelse leger op de terugtocht was en er van Pruisen geen enkele steun viel te verwachten. Op 16 januari was Utrecht in Franse handen gevallen en de 17de capituleerde Arnhem. Tengevolge van de strenge vorst lag het kerngewest Holland bovendien geheel open voor het aanrukkende invasieleger van generaal Pichegru. De definitieve beslissing van de prins op 18 januari om het land te verlaten was voor hem en zijn huis dan ook ongetwijfeld de beste oplossing. Omstreeks middernacht ging hij met zijn zoons van het Scheveningse strand in een visserspink onder zeil naar Engeland. De volgende dag al werd het ancien régime hier te lande de genadeslag toegebracht: van Franse zijde werd de 19de januari verklaard dat Frankrijk onder geen beding meer bereid was tot enige verdere onderhandelingen met vertegenwoordigers van de staten-generaal. Door dit Franse startschot werd de weg vrijgemaakt voor de Bataafse revolutie. De Amsterdamse Bataven begonnen diezelfde dag al met het revolutiewerk.

Voor de ongelukkige Van de Spiegel had de nu begonnen omwenteling weinig goeds in petto: hem wachtte zijn ontslag, vervolgens zijn arrestatie (op 5 februari) en een bijna vierjarige gevangenschap en tenslotte zijn betrekkelijk vroege dood in ballingschap.<sup>223</sup>

Aan het slot van mijn schets van Van de Spiegel's politieke, economische, sociale en culturele denkbeelden en van zijn verrichtingen als staatsman meen ik nogmaals te mogen vaststellen dat het gangbare oordeel daarover de toets van een redelijke historische kritiek niet of nauwelijks kan doorstaan.<sup>224</sup> De laatste Hollandse raadpensionaris is een pragmaticus geweest en een realist maar ook een moralist en een idealist, een adept van de verlichting (tot op zekere hoogte) en een rationalistisch utilitarist maar eveneens een vroom christen; hij is daarenboven een toonbeeld geweest van omzichtigheid en gematigdheid maar tevens blijkt hij een man te zijn geweest die bij tijd en wijle geporteerd was voor radicale, riskante oplossingen.

Vooral door deze tegenstellingen is hij als historische figuur zo boeiend, zo intrigerend zelfs. Een sleutel tot beter begrip van deze merkwaardige persoonlijkheid kan dunkt me gevonden worden in het kardinale feit dat wijze bezonnenheid en een onmiskenbare voorkeur voor de oudvaderlandse tactiek van schikken en plooiën bij hem gepaard gingen met een resolute vastbeslotenheid, met een verbeter wil om zijn dierbare vaderland te bevrijden uit de impasse waarin het zich bevond. Zijn gestage worstelingen om de Republiek te redden vind ik heel indrukwekkend. Die alleen al kunnen hem aanspraak doen maken op ons diep respect. Op het lijstje van Hollandse raadpensionarissen komt Van de Spiegel stellig een eervolle plaats toe.

<sup>223</sup> Zie hiervóór blz. 5.

<sup>224</sup> Zie vooral hiervóór blz. 70.

